ΥΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΝ ΤΗΣ Α. Μ. ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΣΣΗΣ
ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΡΟΣ ΔΙΑΔΟΣΙΝ ΩΦΕΛΙΜΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΣΩΜΑΤΕΙΟΝ ΑΝΕΓΝΩΡΙΣΜΕΝΟΝ

31 31

ΑΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΝ

Η ΛΑΪΚΗ ΠΟΙΗΤΡΙΑ—Η ΠΑΡΑΜΥΘΟΥ—Η ΜΑΓΙΣΣΑ

ΤΕΣΣΑΡΑ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ

ΥΠΟ
ΣΤΙΛΠΩΝΟΣ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ
Διευθυντοῦ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου.

ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΩΛΗΣΙΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΙΔΕΡΗ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΔΡΑΧ. 2.65

Λ.ε. 295α

ΥΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΝ ΤΗΣ Α. Μ. ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΣΣΗΣ
ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΡΟΣ ΔΙΑΔΟΣΙΝ ΩΦΕΛΙΜΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
(ΣΩΜΑΤΕΙΟΝ ΑΝΕΓΝΩΡΙΣΜΕΝΟΝ)

31 31

ΑΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΝ

Η ΛΑΪΚΗ ΠΟΙΗΤΡΙΑ—Η ΠΑΡΑΜΥΘΟΥ—Η ΜΑΓΙΣΣΑ

ΤΕΣΣΑΡΑ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ

ΥΠΟ
ΣΤΙΛΠΩΝΟΣ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ
Διευθυντοῦ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΑΡΧΕΙΟΝ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΩΛΗΣΙΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΙΔΕΡΗ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Γα 58

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΛΑΟΓΡΑ... ΧΕΙΟΥ
Δρθ. εἰσ. 295α

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ
ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Εἰς τὸ παρὸν βιβλίον δημοσιεύονται τέσσαρα λαογραφικὰ μαθήματα, γενόμενα τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων ἐν τῇ αἰθούσῃ αὐτοῦ. Ὁ γενικὸς τίτλος, ὡς θὰ παρατηρήσῃ ὁ ἀναγνώστης, δὲν καλύπτει ἅπαν τὸ περιεχόμενον καὶ τῶν τεσσάρων μαθημάτων. Διότι ἔχων ὑπ' ὄψιν πόσον ὀλίγα πράγματα ἐκ τῆς λαογραφικῆς ἐπιστήμης εἶναι γνωστὰ εἰς τὸ ἀκροατήριόν μου καὶ ἐπιθυμῶν ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ καταδείξω τὴν θέσιν τοῦ ἔργου τῆς γυναικὸς ἐν τῇ ὅλῃ λαογραφίᾳ, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ δώσω εἰς τοὺς ἀκροατάς μου ὅσον τὸ δυνατὸν σαφεστέραν ἰδέαν περὶ τῆς λαογραφίας καὶ τῶν ἐρευνῶν της, ἀναγκαίως προέταξα τὸ γενικώτερον περὶ λαογραφίας μάθημα, εἰς ἕκαστον δὲ μάθημα ἐπεξετάθην καὶ εἰς γενικώτερά τινα ζητήματα, τὰ ὁποῖα πάντα ὑπερβαίνουν τὰ αὐστηρὰ ὅρια τοῦ γενικοῦ τίτλου. Ἔχω ὅμως τὴν ἐλπίδα ὅτι, ὅπως ἠκούσθησαν εὐχαρίστως, οὕτω καὶ ἡ ἀνάγνωσις αὐτῶν δὲν θὰ εἶναι ὀχληρὰ εἰς τοὺς φίλους τῆς λαογραφίας καὶ τῶν μελετῶν της.

Σ. Κ.

Α΄

Γενικὴ ἔννοια τῆς Λαογραφίας. Ἐγκαταλείμματα ἐν τῇ προόδῳ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ γυνὴ ὡς συντηρητικὸν καὶ δημιουργικὸν στοιχεῖον ἐν αὐτῇ.

Τὸ θέμα, τὸ ὁποῖον θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ εἰς τὰ τέσσαρα λαογραφικὰ μαθήματα, τὰ ὁποῖα ἀνέλαβον νὰ κάμω πρὸς ὑμᾶς, εἶναι αἱ γυναῖκες εἰς τὴν λαογραφίαν. Τὸ θέμα εἶναι κάπως νέον, ὅπως νέα ἐπιστήμη εἶναι καὶ ἡ Λαογραφία, καὶ διὰ τοῦτο θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε, προτοῦ εἰσέλθω εἰς αὐτό, νὰ κάμω λόγον περὶ γενικωτέρων τινῶν ἐννοιῶν, τῶν ὁποίων ἡ γνῶσις εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν παρακολούθησιν τοῦ θέματος ἡμῶν. Καὶ πρωτίστως διὰ νὰ γνωρίσωμεν τὴν δρᾶσιν τῆς γυναικὸς ἐν τῇ Λαογραφίᾳ, πρέπει νὰ γνωρίσωμεν τί εἶναι αὐτὴ ἡ Λαογραφία. Εἶναι δὲ ἀναγκαῖον τοῦτο τοσούτῳ μᾶλλον, καθόσον, ὡς εἴπομεν, ἡ λαογραφία εἶναι ἐντελῶς νέα ἐπιστήμη. Ἀριθμεῖ βίον μόλις ἑβδομήκοντα ἐτῶν. Μολονότι δὲ σήμερον πολὺ τοῦ συρμοῦ εἰς πολλοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαούς, π. χ. τοὺς Ἄγγλους καὶ τοὺς Γερμανούς, ἐδῶ εἰς τοὺς πολλοὺς οὔτε κατ' ὄνομα ἀκόμη εἶναι γνωστή· καὶ ἐκ τῶν ὀλίγων δέ, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀκούσει τὸ ὄνομά της, οἱ περισσότεροι πολὺ ἀσαφῆ καὶ πολὺ ρωμαντικὴν περὶ αὐτῆς ἰδέαν ἔχουν.

Τὸ ὄνομα Λαογραφία εἶναι δημιούργημα τοῦ πατρὸς τῆς ἐν Ἑλλάδι Λαογραφίας, τοῦ ἀειμνήστου Ν. Γ. Πολίτου. Εἰς τοὺς ξένους εἶναι γενικῶς γνωστὴ ὑπὸ τὸ Ἀγγλικὸν ὄνομα *Folklore*, τὸ ὁποῖον σημαίνει ὄχι τὴν σπουδὴν τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ

τὰς γνώσεις τοῦ λαοῦ, ὅ,τι δηλ. ὁ λαὸς γνωρίζει. Τοῦτο οἱ Γερμανοὶ ἀντικατέστησαν διὰ τοῦ γερμανικοῦ ὀνόματος *Volkskunde*, τὸ ὁποῖον ἀκριβῶς σημαίνει τὴν σπουδὴν τοῦ λαοῦ, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον συνετέλεσεν ὥστε νὰ ἀποδοθῇ ὑπό τινων εἰς τὴν Λαογραφικὴν ἐπιστήμην πολὺ εὐρυτέρα ἔννοια ἐκείνης, τὴν ὁποίαν πραγματικῶς δύναται νὰ ἔχῃ.

Καθὼς καὶ ἡ λέξις δεικνύει, ἡ Λαογραφία εἶναι ἐπιστήμη, ἡ ὁποία ἔχει ὡς πεδίον ἐρεύνης τὸν λαόν. Ἐπειδὴ ὅμως περὶ τὸν λαὸν ἀσχολοῦνται καὶ ἄλλαι ἐπιστῆμαι, καθὼς π.χ. ἡ ἀνθρωπολογία, ἡ ἀνθρωπογεωγραφία, ἡ ἐθνολογία, ἡ στατιστική, ἡ ὁμαδικὴ ψυχολογία (*Völkerpsychologie*), ἡ κοινωνιολογία καὶ εἴ τις ἄλλη, εἶναι ἀναγκαῖον νὰ καθορισθῇ ἀκριβῶς τὸ θέμα καὶ τὸ ἔργον τῆς Λαογραφίας, διὰ νὰ μὴ συγχέωνται αἱ λαογραφικαὶ μελέται πρὸς τὰς μελέτας ἄλλων ἐπιστημῶν καὶ δημιουργῆται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐπιστημονικὸν χάος. Τὸ θέμα λοιπὸν αὐτὸ πρέπει πρῶτα πρῶτα νὰ προσπαθήσωμεν νὰ καθορίσωμεν.

*
* *

Ἐὰν θελήσωμεν νὰ ρίψωμεν ἓν βλέμμα εἰς τὸν σημερινὸν βίον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἢ οἱουδήποτε ἄλλου συγχρόνου πεπολιτισμένου λαοῦ, θὰ ἴδωμεν ὅτι ὁ βίος οὗτος δὲν εἶναι ὁμογενής, ἀλλὰ ἀποτελεῖται ἐκ στρωμάτων καὶ στοιχείων, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἀντιπροσωπεύει καὶ μίαν ἐποχήν. Πάρετε ἓν πρόχειρον παράδειγμα, π.χ. τὸν φωτισμόν· ἔχομεν τὸ ἀριστοκρατικώτερον ἠλεκτρικόν, τὸ ἀεριόφως, τὸ λαϊκὸν πετρέλαιον, τὰ σπαρματσέτα καὶ τὰ κεριά, τὸ λάδι μὲ τὰ ἀρχαϊκὰ λυχναράκια του, καὶ κάπου κάπου εἰς καμμίαν ἀπομεμακρυσμένην γωνίαν ἠμπορεῖτε νὰ εὕρητε ἀκόμη καὶ τὰ ὁμηρικὰ δαδιά. Καθ' ἓν ἀπ' αὐτὰ τὰ φῶτα ἀντιπροσωπεύει καὶ μίαν ἐποχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν αὐτὸ

ἐκυριάρχει, καὶ ὅμως σήμερον ὅλα μαζὶ συνυπάρχουν εἰς τὸν σημερινὸν βίον τοῦ λαοῦ. Πάρετε ἄλλο παράδειγμα, τὰ μέσα τῆς συγκοινωνίας. Καὶ ἐδῶ κοντὰ εἰς τοὺς ἠλεκτρικοὺς σιδηροδρόμους καὶ τροχιοδρόμους, τὰ αὐτοκίνητα, τὰ ἀεροπλάνα, τὰς ἀτμομηχανάς, ἔχετε τὰ ἁμάξια, τὲς σοῦστες, τὰ κάρρα, καὶ ἀκόμη καὶ τοὺς πρωτογόνους ἀραμπάδες, τὰ βαριὰ βοϊδάμαξα. Πάρετε τὴν βιομηχανίαν, ἂν θέλετε ἰδιαιτέρως τὴν ὑφαντουργίαν· ἀφ' ἑνὸς θὰ ἔχετε τὰ τελειότατα ἀτμοκίνητα ἢ ἠλεκτροκίνητα νηματουργεῖα, ὑφαντουργεῖα κτλ., ἀφ' ἑτέρου τὴν ἀρχέγονον ρόκαν καὶ τὸν πατροπαράδοτον ἀργαλειόν. Τὸ ἴδιον καὶ εἰς τὴν ἐνδυμασίαν καὶ τὴν τροφὴν καὶ τὴν κατοικίαν καὶ τὰ σκεύη καὶ τὰ ἐργαλεῖα καὶ ἐν γένει εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ὑλικοῦ βίου.

Ἀλλὰ καὶ ἂν ἔλθωμεν καὶ εἰς τὸν πνευματικὸν βίον καὶ ἐκεῖ θὰ εὕρωμεν τὰ ἴδια. Ἔχομεν ἀφ' ἑνὸς τὸν κινηματογράφον, τὰ δράματα καὶ τὰς κωμῳδίας γνωστῶν θεατρικῶν συγγραφέων, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸν ἀνώνυμον λαϊκὸν καραγκιόζη, τὰς ἐκτάκτους λαϊκὰς παραστάσεις τῶν Ἀπόκρεω μὲ τὸν Ἐρωτόκριτον, τὸν Πανάρετον κτλ., ἀκόμη δὲ καὶ τὰς πρωτογόνους λατρευτικὰς μεταμφιέσεις καὶ παραστάσεις, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀνέπτυξαν οἱ ἀρχαῖοι τὸ δρᾶμα, ὅπως εἶναι οἱ καλόγεροι τῆς Θράκης, τῶν ὁποίων σαφῆ περιγραφὴν μᾶς ἔδωκεν ὁ ποιητὴς Βιζυηνός. Ἔπειτα κοντὰ εἰς τὰ νεώτερα ᾄσματα γνωστῶν ποιητῶν καὶ μουσουργῶν ἔχομεν τὸ ἀνώνυμον λαϊκὸν τραγούδι, κοντὰ εἰς τὸ μυθιστόρημα τὸ παραμύθι, κοντὰ εἰς τοὺς χορούς, οἱ ὁποῖοι μὲ διάφορα ὀνόματα μᾶς ἔρχονται κατ' ἔτος ἀπὸ τὴν Ἀμερικήν, τοὺς πατροπαραδότους ἐθνικοὺς χορούς, τὸν συρτόν, τὸν καλαματιανὸν κτλ. κτλ.

Ἐκ τῶν στοιχείων τούτων, τὰ ὁποῖα ἀνεφέραμεν, τὰ πρῶτα, τὰ ὁποῖα καὶ ἀποτελοῦν αὐτό, τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν σύγχρο-

νον πολιτισμόν, εἶναι δημιουργήματα γνωστῶν συγχρόνων ἢ παλαιοτέρων προσώπων, αἱ ἠλεκτρικαὶ λυχνίαι π. χ. τοῦ *Edison*, ὁ σιδηρόδρομος τοῦ *Stephenson*, ὁ *Faust* τοῦ *Gœthe*, ὁ Ριγολέτος τοῦ *Verdi* καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Τὰ δεύτερα φαίνονται εἰς τὸ σῶμα τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ, ὡς κάτι ἀπηρχαιωμένον, κάτι τὸ ὁποῖον ἀπέμεινε ἀπὸ χρόνους παλαιούς, λησμονημένους, καὶ τοῦ ὁποίου σήμερον κανεὶς δὲν δύναται νὰ ὀνομάσῃ τὸν δημιουργόν. Εἶναι γνωστοὶ οἱ ἐφευρέται τοῦ βενζιναρότρου, ἀλλὰ ποῖος θὰ ἠμπορέσῃ ποτὲ νὰ εὕρῃ ποῖος ἀνεκάλυψε τὸ ἡσιόδειον ἄροτρον, τὸ ὁποῖον μεταχειρίζονται ἀκόμη οἱ χωρικοί μας; Εἶναι γνωστὸς ὁ *Edison*, ἀλλὰ ποῖος εὗρῆκε πρῶτος τὸ λυχναράκι τοῦ ἐλαίου. Εἶναι γνωστὸς ὁ Σολωμὸς καὶ τὰ τραγούδια του, ἀλλὰ ποῖος εἶναι ὁ ποιήσας τὸ τραγούδι τῆς Ἁγιᾶς Σοφιᾶς, τὰ κλέφτικα, τὰ ἀκριτικά, τὰ ἐρωτικὰ καὶ τόσο ἄλλα δημοτικὰ τραγούδια; Εἶναι γνωστοὶ οἱ Ἀπόστολοι καὶ οἱ πατέρες, οἱ διδάξαντες τὴν θρησκείαν τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ ποῖος ἐδίδαξε τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου νὰ ἀνάπτουν πυρὰς καὶ νὰ βάζουν κλήδονα, τὰ Χριστούγεννα τὰ παιδιὰ νὰ τραγουδοῦν τὰ κάλαντα, τὸ Νέον ἔτος νὰ κόβουν τὴν πίτα, τὰς Ἀπόκρεω νὰ μασκαρεύωνται, τὸ Πάσχα νὰ κουνιοῦνται ς' τὶς κούνιες; Ὅλα λοιπὸν αὐτά, τὰ ὁποῖα δὲν ὀφείλονται εἰς τὴν δημιουργίαν γνωστοῦ προσώπου, ἀλλ' ἀποδίδονται γενικῶς εἰς τὸ ἀνώνυμον πλῆθος, εἰς τὸν λαόν, ὡς καὶ ἐκεῖνα, τῶν ὁποίων ἡ ἀρχὴ εἶναι ἄγνωστος ἢ ἀνεξερεύνητος, καὶ τὰ ὁποῖα εἶναι λείψανα προγενεστέρων τοῦ λαϊκοῦ βίου περιόδων καὶ πολλάκις προϊστορικῶν καὶ παναρχαίων, ἀποτελοῦν τὸ θέμα τῆς λαογραφίας.

Ἐκ τῶν δευτέρων πάλιν τούτων, ἄλλα μὲν ἀποτελοῦν ἐκδηλώσεις παλαιοτέρας μέν, ἀλλ' αἱ ὁποῖαι ἐξακολουθοῦν ἀκόμη νὰ ζοῦν εἰς τὸν λαόν, ὅπως εἶναι π.χ. τὸ παραμύθι, ἄλλα ὅμως ἔχασαν κάθε συνάφειαν μὲ τὸ παρελθὸν καὶ τὰς καταστάσεις

ἐκείνας, ἐκ τῶν ὁποίων ἐγεννήθησαν, καὶ οὕτω μένουν προσκεκολλημένα εἰς τὸ σῶμα τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ ὡς ἀκατανόητα, ἀνερμήνευτα λείψανα τοῦ παρελθόντος, καθὼς τὰ ἀπολιθώματα παλαιοτέρων γεωλογικῶν περιόδων εἰς τοὺς βράχους τῶν ὀρέων, καὶ τὰ ὁποῖα μὴ ἐννοοῦντες πολλάκις οἱ νεώτεροι δίδουν ξένην ἐντελῶς εἰς αὐτὰ καὶ τὴν ἀρχήν των σημασίαν καὶ ξένην δικαιολογίαν. Ἀποφεύγουν λ.χ. σήμερον νὰ κάμουν γάμον κατὰ τὸν Μάϊον. Διατί; Κανεὶς δὲν δύναται νὰ δώσῃ τὸν λόγον. Εἰς παλαιοτέρους ὅμως χρόνους, εἰς τοὺς ρωμαϊκούς, εἶχε τὸν λόγον της ἡ ἀποφυγὴ αὕτη. Τότε ὁ Μάϊος ἦτο ὁ μὴν τῶν νεκρῶν, κατ' αὐτὸν ἑωρτάζοντο τὰ *Lemuria*, καὶ δι' αὐτὸ εἶχε τὰς ἀποφράδας του, ἦτο δυσοίωνος διὰ τὴν τέλεσιν γάμου. Καὶ τώρα ἐξέλιπε μὲν ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Μάϊος ἐθεωρεῖτο δυσοίωνος, μᾶς ἔμεινεν ὅμως ὁ φόβος καὶ ἡ συνήθεια νὰ μὴ γίνωνται γάμοι. Καὶ ποῖος, νομίζετε, λόγος δίδεται ὑπὸ τοῦ λαοῦ εἰς τὴν συνήθειαν ταύτην; *Διότι, λέγουν, τὸν Μάη γκαρίζουν τὰ γαϊδούρια.* Λέγεται σήμερον διὰ τοὺς σπατάλους ἡ παροιμία. *Ὅποιος ἔχει πολὺ πιπέρι βάζει καὶ ς' τὰ λάχανα.* Ἡ παροιμία αὕτη σήμερον βεβαίως, ὁπότε τὸ πιπέρι εἶναι πρᾶγμα τόσον κοινόν, εἶναι ἀκατανόητος, καὶ βεβαίως εἰς τοὺς χρόνους μας οὐδέποτε θὰ ἠδύνατο νὰ γεννηθῇ. Δὲν ἦτο ὅμως ἡ αὐτὴ κατάστασις εἰς παλαιοτέρους χρόνους. Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς τὸ πέπερι, τὸ ὁποῖον μὲ τόσους κόπους καὶ κινδύνους μετέφερον τὰ καραβάνια ἀπὸ τὰ βάθη τῆς Ἀνατολῆς, ἦτο ἀκριβὸν καὶ σπάνιον, καὶ δικαιολογημένως ἐθεωρεῖτο ὡς πολυτέλεια καὶ σπατάλη νὰ βάλῃ κανεὶς καὶ εἰς τὰ λάχανα.

Συμφώνως τώρα πρὸς αὐτὰ δυνάμεθα πληρέστερον νὰ καθορίσωμεν τὸ ἔργον τῆς Λαογραφίας ὡς ἑξῆς.

Ἡ Λαογραφία ἐξετάζει πρῶτον τὰς ἐκδηλώσεις ἐκείνας τοῦ λαοῦ, ὅσαι δὲν ὀφείλονται εἰς τὴν ἐπίδρασιν γνωστῶν

ἱστορικῶν προσώπων, ἀλλ' ἀποδίδονται εἰς τὸν ἀνώνυμον λαόν, ὅπως π.χ. τὸ δημοτικὸ τραγούδι· δεύτερον τὰς ἐκδηλώσεις ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν κατὰ παράδοσιν συνέχειαν ἢ διαδοχὴν παλαιοτέρων ἐκδηλώσεων, ὅπως εἶναι τὸ παραμύθι· καὶ τρίτον τὰ ἀκατανόητα σήμερον λείψανα παλαιοτέρων ἐκδηλώσεων, αἱ ὁποῖαι πρὸ πολλοῦ ἔπαυσαν νὰ ζοῦν. Πλὴν τούτου δὲν δύναται βέβαια ἡ Λαογραφία νὰ παραλείψῃ καὶ τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐκδηλώσεων ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐκπορεύονται μὲν ἀμέσως ἐκ τῆς παραδόσεως, ἀφομοιοῦνται ὅμως καὶ συνάπτονται στενῶς πρὸς τὰς κατὰ παράδοσιν.

*
* *

Ἀλλὰ τώρα γεννᾶται ἓν ζήτημα. Πῶς μέσα εἰς τὸ σῶμα τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ συμβαίνει νὰ ὑπάρχουν καταστάσεις παλαιότεραι καὶ νὰ διατηροῦνται ἐντελῶς παρεφθαρμένα καὶ ἀκατανόητα λείψανα τοῦ παρελθόντος; Εἰς τὴν κατανόησιν τούτου θὰ μᾶς ὁδηγήσῃ ἡ μελέτη τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον προοδεύει ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία.

Ἂς φαντασθῶμεν τὴν κοινωνίαν εἰς μίαν ἐντελῶς πρωτόγονον κατάστασιν, πολὺ πλέον πρωτόγονον ἀφ' ὅ,τι παρουσιάζεται σήμερον εἰς τοὺς λαούς, οἱ ὁποῖοι εὑρίσκονται εἰς τὴν κατωτάτην βαθμίδα τοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως εἶναι οἱ *Wedas* τῆς Κεϋλάνης, οἱ *Nigritos* τῶν Φιλιππίνων, οἱ *Boschiman* τῆς Νοτίου Ἀφρικῆς κτλ. Ἡ τοιαύτη κοινωνία θὰ ἦτο κάτι ἀνάλογον πρὸς τὰς κοινωνίας τῶν ζῴων, εἶδος ἀγέλης ἀνοργανώτου, εἰς τὴν ὁποίαν ὅλα τὰ μέλη τὸν αὐτὸν ἔζων βίον καὶ εἰς τὰ αὐτὰ ἠσχολοῦντο. Τὸ μόνον, τὸ ὁποῖον διέκρινεν αὐτὴν ἀπὸ τὰς ἀγέλας τῶν ζῴων ἦτο ἡ γλῶσσα, τῆς ὁποίας αἱ ἀρχαί, ὅπως καὶ τῆς κοινωνίας, χάνονται εἰς τὰ βάθη τῶν αἰώνων. Ἡ ὕπαρξις τῆς γλώσσης εἶχε τοῦτο τὸ σπουδαῖον ἀποτέλεσμα, ὅτι διηυ-

κόλυνε τὴν πνευματικὴν ἐπικοινωνίαν μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας ταύτης, κατέστησεν αὐτὴν πνευματικήν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς κοινωνίας τῶν ζῴων, αἱ ὁποῖαι πάντοτε παρέμειναν κοινωνίαι φυσικαί. Διὰ τῆς γλώσσης, ὅ,τι διενοεῖτο ὁ εἷς, οὐ μόνον ταχέως ἐγίνετο κτῆμα ὁλοκλήρου τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ καὶ ἐκληροδοτεῖτο εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Οὕτω δὲ ἐδημιουργήθη τὸ κατ' ἐξοχὴν χαρακτηριστικὸν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, ἡ παράδοσις. Τὰ δὲ ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα ἔσχεν ἡ παράδοσις ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ καὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς ἐν γένει καὶ δι' ἓν ἕκαστον τῶν ἐν αὐτῇ δημιουργημάτων τοῦ ἀνθρώπου ὑπῆρξαν οὐσιώδη καὶ παντὸς λόγου ὑπέρτερα.

Καὶ πρῶτον διὰ τῆς μεταδόσεως τῶν πνευματικῶν δημιουργημάτων τοῦ ἑνὸς εἰς πλείονας προσέδωκεν εἰς αὐτὰ περισσοτέραν σταθερότητα καὶ στερεότητα εἰς τὴν μορφήν. Διότι, ὅ,τι γίνεται ἅπαξ κτῆμα τῶν πολλῶν ὑπὸ μίαν ὡρισμένην μορφήν, διατηρεῖ πλέον τὴν μορφὴν ταύτην καὶ οὔτε ὁ ἴδιος ὁ δημιουργήσας αὐτὸ ἠμπορεῖ πλέον νὰ τὸ μεταβάλῃ καὶ νὰ τὸ τροποποιήσῃ οὐσιωδῶς, διότι προσκρούει εἰς τὴν ἀντίστασιν τῶν πολλῶν. Ὑποθέσατε π.χ. ὅτι φαντάζεται κανεὶς μίαν διήγησιν ἢ βγάζει ἕνα τραγούδι καὶ τὸ ἀνακοινώνει καὶ εἰς τοὺς ἄλλους καὶ τὸ μανθάνει ὅλη ἡ φυλή. Ἡ παράδοσις ἢ τὸ τραγούδι γίνεται πλέον κτῆμα ὅλης τῆς φυλῆς καὶ οὐδεὶς πλέον δύναται νὰ τὸ μεταβάλῃ. Ὑπόκειται δὲ τοῦτο εἰς τὸ ἑξῆς μόνον εἰς τὰς βραδείας ἀλλοιώσεις, αἱ ὁποῖαι ἐπέρχονται σὺν τῷ χρόνῳ συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους τῆς παραδόσεως. Ἔπειτα διὰ τῆς συγχρόνου μεταδόσεως καὶ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους προσέδωκεν ἡ παράδοσις εἰς τὰ προϊόντα τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως μακροβιότητα καταπληκτικήν, ὑπερβαίνουσαν κατὰ γε-

νεὰς καὶ αἰῶνας καὶ χιλιετηρίδας τὴν ζωὴν τῶν καθ' ἕκαστον ἀτόμων.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ παράδοσις ἀπέβη ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἡ συντηρητικὴ ἐκείνη δύναμις, ἡ ὁποῖα συγκρατεῖ, περισώζει καὶ παραδίδει εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς ὅσα ἅπαξ ἀπεκτήθησαν διὰ τῶν προσπαθειῶν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας. Ὡς τοιαύτη δὲ ἔσχε διπλῆν τὴν ἐνέργειαν. Ἀφ' ἑνὸς μὲν διατηροῦσα τὰ ἀποκτηθέντα, παρέσχε μίαν βάσιν, ἐπάνω εἰς τὴν ὁποίαν στηριζόμενοι οἱ νεώτεροι θὰ ἠδύναντο νὰ προχωρήσουν περαιτέρω, καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διηυκόλυνε τὴν πρόοδον, ἀφ' ἑτέρου ὅμως μὲ τὴν συντηρητικὴν δύναμιν, τὴν ὁποίαν διαθέτει καὶ ἡ ὁποία ὀφείλεται πρῶτον μὲν εἰς τὸ πολύπλοκον ἐκεῖνο καὶ ἰσχυρότατον συναίσθημα τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ὁποῖον συνδέεται πρὸς τὰ ἤδη γνωστὰ καὶ κεκτημένα, τὸ συναίσθημα τὸ παρακολουθοῦν τὴν συνήθειαν, δεύτερον δὲ εἰς τὸν δυσκίνητον καὶ ἀδρανῆ ὄγκον τοῦ πολλοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος ἀκριβῶς ἕνεκα τοῦ συναισθήματος τούτου τῆς συνηθείας παραμένει προσκεκολλημένος εἰς αὐτήν, ἀνεχαίτισεν ἢ περιώρισεν ἢ ἐτροποποίησε τὰς πολλάκις λίαν καινοτόμους καὶ αὐθαιρέτους τάσεις τῶν νεωτεριστῶν. Κατ' αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον ἡ παράδοσις διὰ τῆς συντηρητικῆς αὐτῆς ἐνεργείας ἔδωκεν εἰς τὴν πορείαν τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος τὸν κύριον καὶ γενικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα, χαρακτῆρα πάλης διηνεκοῦς, ἄλλοτε μὲν σιωπηλῆς, ἄλλοτε δὲ πολυταράχου καὶ πολλάκις καὶ αἱματηρᾶς τῶν ὀλίγων καινοτόμων καὶ προοδευτικῶν στοιχείων πρὸς τὸ πολὺ καὶ δυσκίνητον καὶ εἰς τὴν παράδοσιν προσκείμενον πλῆθος τῶν συντηρητικῶν. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς πάλης ταύτης συντελεῖται ἡ ἀνθρωπίνη πρόοδος. Ἀλλ' ἂς ἐξετάσωμεν λεπτομερέστερον τὰ κατὰ τὴν πρόοδον ταύτην.

*
* *

Ἐνθυμεῖσθε τὴν πρωτόγονον ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, τὴν ἀνθρωπίνην ἐκείνην ἀγέλην, εἰς τὴν ὁποίαν ὅλοι ἀσχολοῦνται εἰς τὰ αὐτὰ ἔργα καὶ ἑπομένως ἔχουν καὶ τὰς αὐτὰς δεξιότητας, ὅλοι π.χ. ἠμποροῦν νὰ κατασκευάσουν τὸ τόξον καὶ τὰ βέλη των, τὰς καλύβας των, ὅλοι ἠμποροῦν νὰ κυνηγήσουν, νὰ ψαρεύσουν κτλ. Εἰς μίαν τοιαύτην κοινωνίαν βεβαίως δὲν πρέπει νὰ περιμένῃ κανεὶς σοβαρὰς διακρίσεις μεταξὺ τῶν ἀτόμων. Ὅλοι εὑρίσκονται εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον. Μόλα ταῦτα δὲν ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ παρίδῃ ὅτι καὶ εἰς τὰς τοιαύτας κοινωνίας ὑφίστανται διαφοραὶ καὶ διακρίσεις προερχόμεναι ἀπὸ τὴν φυσικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν ἰδιοφυΐαν τῶν ἀτόμων. Ἡ ἀνισότης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων δὲν εἶναι δημιούργημα τῶν νεωτέρων κοινωνιῶν, ὑπάρχει εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι κάτι φυσικὸν καὶ ἀναπόφευκτον, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς ὅλας τὰς κοινωνίας, εἰς οἱανδήποτε βαθμίδα πολιτισμοῦ καὶ ἂν εὑρίσκωνται, περισσότερον μὲν εἰς τὰς προηγμένας, ὀλιγώτερον δὲ εἰς τὰς καθυστερημένας. Ὁ λαὸς σοφώτατα ἀντιλαμβάνεται καὶ ἐκφράζει τὴν ἰδέαν ταύτην μὲ τὴν παρομοίωσιν τῶν δακτύλων. «Ὅλα τὰ δάκτυλα, λέγει, δὲν εἶναι ἴσα». Ἐμφανίζεται δὲ ἡ διάκρισις αὕτη εἰς τὰς κατωτέρας κοινωνίας ἀμέσως μόλις παρουσιασθῇ ἀνάγκη ὁμαδικῆς ἐνεργείας. Εἰς τὰς ἐπιδρομάς, τοὺς πολέμους, τὰ ὁμαδικὰ κυνήγια ξεχωρίζουν ἀμέσως ἀπὸ τὴν ὁμάδα οἱ κάπως δεξιώτεροι, οἱ ὁποῖοι καὶ τίθενται ἐπὶ κεφαλῆς. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη διάκρισις εἶναι ἐντελῶς φυσικὴ καὶ ἡ σημασία αὐτῆς ἐντελῶς προσωρινή.

Σιγὰ σιγὰ ὅμως ἀρχίζουν μέσα εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ διακρίσεις σπουδαιότεραι καὶ μονιμώτεραι, διακρίσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι πλέον φυσικαί, ἀλλὰ προέρχονται ἀπὸ τὴν βαθμιαίαν πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ. Τὰς διακρίσεις αὐτὰς ἐδημιούργησε

πρῶτα πρῶτα ἡ εὕρεσις τῶν τεχνῶν καὶ ἡ ἐντεῦθεν προκύψασα κατανομὴ τῆς ἐργασίας.

Εἰς τὴν πρωτόγονον κοινωνίαν, ὅπου, καθὼς εἴπομεν, ὅλοι εἰς τὰ ἴδια ἔργα ἀσχολοῦνται, τοιαύτη κατανομὴ δὲν ὑπάρχει. Ὑφίσταται δὲ μόνον μία φυσικὴ κατανομὴ ἀναλόγως τοῦ γένους καὶ τῆς ἡλικίας. Ἄλλα εἶναι τὰ ἔργα τοῦ ἀνδρός, ἄλλα τὰ ἔργα τῆς γυναικός, ἄλλα τὰ ἔργα τῶν νέων καὶ ἄλλα τὰ ἔργα τῶν γερόντων. Ὁ ἀνὴρ ἔχει πρωτίστως τὸ κυνήγιον, ἡ γυνὴ τὴν φροντίδα τοῦ οἴκου καὶ τῆς φυτικῆς τροφῆς. Αὐτὴ συνήθως στήνει τὴν καλύβην, αὐτὴ κατασκευάζει τὰ πήλινα ἀγγεῖα, αὐτὴ σκαλίζει τὴν γῆν καὶ περισυλλέγει τὰς ρίζας, αὐτὴ βραδύτερον καλλιεργεῖ. Οἱ γέροντες ἀσχολοῦνται κυρίως μὲ ἔργα, τὰ ὁποῖα χρειάζονται ὀλιγωτέραν δύναμιν καὶ περισσότερον χρόνον, ὅπως εἶναι ἡ προπαρασκευὴ δηλητηρίων, διαφόρων καλλωπιστικῶν ὑλῶν κτλ.

Σιγὰ σιγὰ ὅμως εὑρέθησαν αἱ τέχναι καὶ ἡ κατεργασία τῶν μετάλλων, αἱ ὁποῖαι πλέον προυκάλεσαν σταθερὰς διακρίσεις μεταξὺ τῶν ἀτόμων μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς φυλῆς. Αἱ τέχναι ἀπαιτοῦν χρόνον καὶ ὑπομονητικὴν ἄσκησιν καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἠμποροῦν ὅλοι νὰ γίνουν τεχνῖται. Οἱ δὲ τεχνῖται κάμνουν κάτι, τὸ ὁποῖον δὲν ἠμποροῦν νὰ κάμουν ὅλοι, ἀποκτοῦν γνώσεις καὶ δεξιότητας, τὰς ὁποίας δὲν ἠμποροῦν νὰ ἔχουν οἱ ἄλλοι. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ξεχωρίζουν ἐκ τῆς ὅλης κοινωνίας οἱ ὀλίγοι τεχνῖται, ἀποτελοῦν χωριστὸν κύκλον, ὁ ὁποῖος σιγὰ σιγὰ παρὰ τὴν γενικὴν παράδοσιν ἀποκτᾷ καὶ ἰδιαιτέραν ἰδικήν του παράδοσιν, ἄγνωστον εἰς τοὺς λοιπούς.

Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ εἰς τὴν πνευματικὴν ζωήν. Εἰς τὰς πρωτογόνους κοινωνίας ὅλος ὁ πνευματικὸς βίος ἀποτελεῖται ἀπὸ μερικὰς δοξασίας περὶ ψυχῶν καὶ νεκρῶν καὶ δαιμόνων, εἰς τὴν ἐνέργειαν τῶν ὁποίων ἀποδίδονται ὅλα τὰ συμβαίνοντα, καὶ τὰ

καλὰ καὶ τὰ κακά, καὶ μάλιστα τὰ κακά, ἀσθένειαι, θάνατοι, ἀνομβρίαι, καταιγίδες κττ. Ἐξ αὐτῶν δὲ ἀκριβῶς τῶν δοξασιῶν, ὡς θὰ εἴπομεν εἰς τὰ περὶ μαγείας, πηγάζουν καὶ διάφοροι πράξεις, διὰ τῶν ὁποίων νομίζει ὁ ἄνθρωπος, ὅτι δύναται νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῶν δαιμόνων. Τὰς πράξεις αὐτάς, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν καὶ τὰς ἀπαρχὰς τῆς μαγείας, ὁ καθεὶς ἠμπορεῖ νὰ τὰς ἐκτελέσῃ. Ἀλλὰ βαθμηδὸν διακρίνεται καὶ ἐπιβάλλεται εἰς τὴν δημοσίαν συνείδησιν ὁ ἐπιτηδειότερος εἰς αὐτὰ καὶ γίνεται ὁ μάγος ἢ ὁ ἰατρὸς τῆς φυλῆς. Εἰς τὴν ἀρχικὴν ταύτην διάκρισιν ἀσφαλῶς συντελεῖ καὶ ἡ φύσις. Οἱ νευρικώτεροι, οἱ ὑποκείμενοι εἰς νευρικὰς διεγέρσεις, εἰς ἐκστάσεις καὶ εἰς ὑστερισμοὺς εἶναι οἱ καταλληλότεροι. Δύνανται εὐκολώτερον νὰ ἐπικοινωνοῦν πρὸς τὰ πνεύματα καὶ ἔχουν μεγαλυτέραν ἐπιτυχίαν εἰς τὰς παραδόξους καὶ συνήθως ὑπὸ ἐξωφρενικῶν χορῶν καὶ κινήσεων συνοδευομένας μαγικὰς πράξεις. Ἀφ' οὗ ὅμως κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διακριθῇ ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ὁ μάγος, τότε ἀρχίζει νὰ σχηματίζεται καὶ ἐδῶ ἰδιαίτερος κύκλος παραδόσεως ἄγνωστος εἰς τοὺς πολλούς. Οἱ μάγοι καλλιεργοῦν τὰς εἰς τὸν κύκλον των ἀνηκούσας δοξασίας ἰδιαιτέρως καὶ ἐφευρίσκουν ἑκάστοτε νέους τρόπους καὶ νέας μεθόδους διὰ νὰ ἐπιβάλλωνται εἰς τοὺς δαίμονας. Αὐταὶ δὲ αἱ μέθοδοι ἀποτελοῦν τὸ ἰδιαίτερον μυστικὸν τῆς τέχνης των, τὸ ὁποῖον δὲν γνωρίζουν οἱ πολλοὶ καὶ τὸ ὁποῖον μόνον εἰς τοὺς μεμυημένους καὶ τοὺς διαδόχους των τὸ μεταδίδουν. Βραδύτερον μαζὶ μὲ τὴν προϊοῦσαν ἀνάπτυξιν τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν ὁ μάγος γίνεται ἱερεὺς καὶ μάντις, ἱδρύονται τὰ ἱερὰ καὶ ἀναπτύσσεται τὸ ἱερατεῖον. Τοῦτο, ἐκ τοῦ ἱεροῦ συνήθως τρεφόμενον καὶ μὴ περισπώμενον ὑπὸ βιωτικῶν φροντίδων, ἔχει ὅλον τὸν καιρὸν νὰ προαγάγῃ τὸν κόσμον τοῦ μύθου καὶ τῆς θρησκείας, ὁ ὁποῖος ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀπομακρυνόμενος ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τῶν πολλῶν

συνεπήχθη εἰς θεολογικὰ καὶ μυθολογικὰ συστήματα, τὰ ὁποῖα, πολλάκις περιβαλλόμενα καὶ διὰ τοῦ πέπλου τοῦ μυστηρίου, παραμένουν κτῆμα τῶν ὀλίγων, τῶν ἱερέων. Οὕτω καὶ ἐδῶ χωρίζονται ἀπὸ τοὺς πολλοὺς οἱ ὀλίγοι.

Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὸ ᾆσμα, τὴν ποίησιν καὶ τὴν διήγησιν. Εἶναι καὶ αὐτὰ εἰς τὰς πρώτας βαθμίδας κοινὸν κτῆμα καὶ ἔργον τῶν πολλῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐδῶ ταχέως διεκρίθησαν οἱ δεξιώτεροι, οἱ ἐπαγγελματίαι ἀοιδοὶ καὶ μουσικοὶ καὶ ποιηταί, οἱ ὁποῖοι ὡς ἔργον πλέον ἀσκοῦντες τὴν μουσικὴν καὶ τὴν ποίησιν προήγαγον αὐτὰς καὶ τὰς κατέστησαν ἀπὸ ἐκδηλώσεων ὁμαδικῶν, ἐκδηλώσεις προσωπικάς, εἰς τὰς ὁποίας τὸ δημιούργημα συνδέεται ἀρρήκτως μὲ τὸ πρόσωπον τοῦ δημιουργοῦ.

Τὸν μεγαλύτερον ὅμως χωρισμὸν μεταξὺ τῶν πολλῶν καὶ τῶν ὀλίγων ἔφερεν ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐλευθέρας διανοήσεως, ἡ ἀνάπτυξις τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς σὺν τῷ χρόνῳ ἀναπτυχθεισῶν ἐπιστημῶν. Καὶ ἡ φιλοσοφία καὶ αἱ ἐπιστῆμαι ἦσαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καὶ ἔμειναν πάντοτε κτῆμα τῶν ὀλίγων, ὅσον δὲ περισσότερον προοδεύουν, τόσον περισότερον εὐρύνουν τὸ χάσμα, τὸ μεταξὺ τῶν ὀλίγων ἀντιπροσώπων αὐτῶν καὶ τοῦ πολλοῦ κόσμου.

Ὅ,τι τώρα γίνεται εἰς τὴν ὅλην περιοχὴν τῆς ὅλης κοινωνίας μὲ τὴν διάκρισιν τῶν ὀλίγων ἀπὸ τῶν πολλῶν, τὸ ἴδιον ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ εἰς ἕνα ἕκαστον τῶν εἰδικῶν κύκλων, τοὺς ὁποίους ἀνεφέραμεν. Καὶ εἰς τὰς τέχνας δηλ. καὶ εἰς τὰς ἐπιστήμας καὶ εἰς τὴν ποίησιν καὶ εἰς τὴν θρησκείαν καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν κατ' ἐξοχὴν ἐλευθέραν διανόησιν, τὴν φιλοσοφίαν, τὰ διδάγματα τῶν παλαιοτέρων δημιουργοῦν μίαν διδασκαλίαν, μίαν παράδοσιν, εἰς τὴν ὁποίαν μένουν προσκεκολλημένοι οἱ πολλοί. Ταὐτοχρόνως ὅμως ἐμφανίζονται καὶ οἱ ὀλίγοι, οἱ προνομιοῦχοι τῆς φύσεως, οἱ καινοτόμοι, οἱ ὁποῖοι στηριζόμενοι

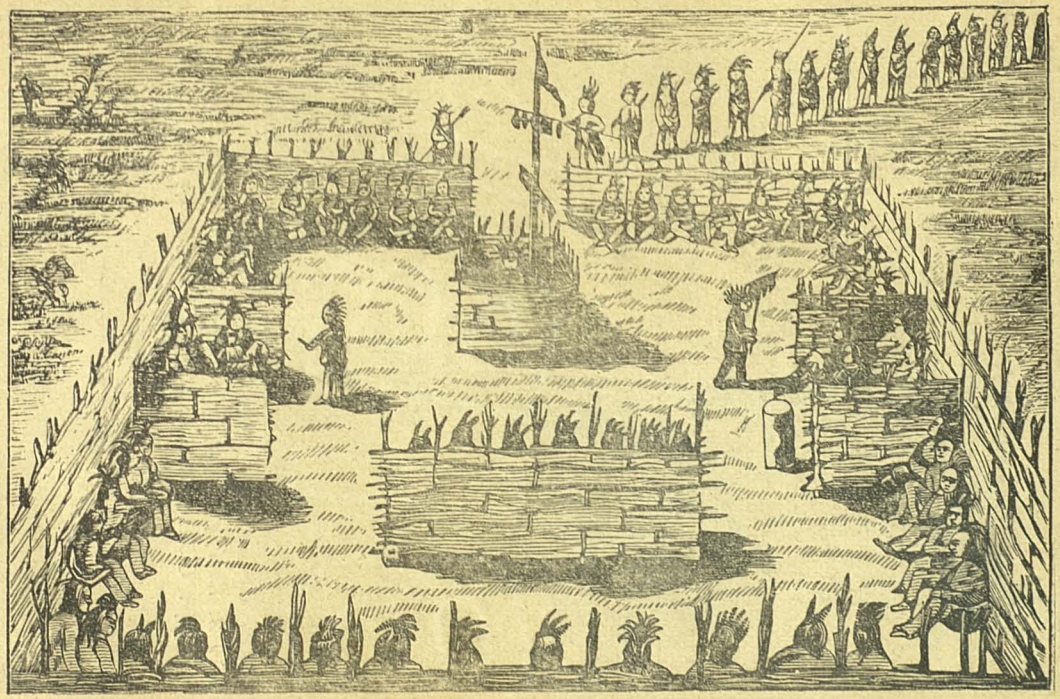

Εἰκὼν 1. Εἰσαγωγὴ ὑποψηφίου εἰς τὸν σύνδεσμον τῶν ἰατρῶν. *(Βλ. σ. 120)*

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ
ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

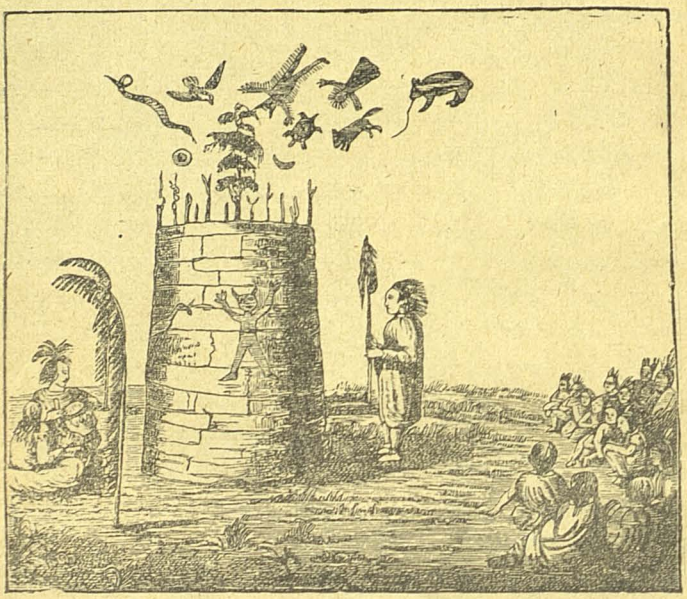

Εἰκὼν 2. Καλύβη ἰνδοαμερικανοῦ ἰατροῦ. Τὰ πνεύματα Manidos πετοῦν εἰς αὐτήν. Ὁ ἔξωθεν ἱστάμενος ζητεῖ τὴν συμβουλήν του. (Βλ. σ. 120)

ἐπὶ τῶν δεδιδαγμένων εὑρίσκουν διαρκῶς νέα στοιχεῖα, διὰ τῶν ὁποίων πλουτίζουν, προάγουν ἢ καὶ μεταβάλλουν, πολλάκις δὲ καὶ ἀνατρέπουν τὴν παράδοσιν.

Οὕτως ἡ πρόοδος περιορίζεται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς ὀλιγίστους, αὐτοὶ δὲ οἱ ὀλίγιστοι εἶναι οἱ κύριοι ἀντιπρόσωποι αὐτῆς, οἱ ἱστάμενοι ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον καλοῦμεν σύγχρονον πολιτισμόν. «Ἐὰν ἡ Γαλλία, λέγει ὁ Σαὶν Σιμών, ἤθελεν ἀπολέσει αἰφνιδίως τοὺς πεντήκοντα αὐτῆς πρώτους ἐπιστήμονας, τοὺς πεντήκοντα πρώτους καλλιτέχνας, τοὺς πεντήκοντα ἐργοστασιάρχας, τοὺς πεντήκοντα γεωκτήμονας, τὸ ἔθνος θὰ ἐγίνετο σῶμα ἄψυχον, θὰ ἔμενεν ἀκέφαλον.» Συμφώνως δὲ πρὸς ταῦτα εἶναι καταφανὲς ὅτι ἡ πρόοδος πρὸς τὸν πολιτισμὸν δὲν γίνεται ταὐτοχρόνως δι' ὅλου τοῦ ὄγκου τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ μόνον διὰ τῶν ὀλίγων ἐπιλέκτων αὐτοῦ. Ὁ πολὺς καὶ δυσκίνητος καὶ ἀδρανὴς ὄγκος μένει προσηλωμένος εἰς τὴν παράδοσιν καὶ μόνον μακρόθεν καὶ μετὰ δυσκολίας καὶ βραδύτητος πολλῆς καὶ νωθρότητος καὶ πολλάκις κατόπιν μακροχρονίου ἀντιδράσεως παρακολουθεῖ τὴν πρὸς τὰ πρόσω ταύτην κίνησιν. Ἀποτέλεσμα τούτου εἶναι τὸ σύνηθες φαινόμενον, κατὰ τὸ ὁποῖον ἐντὸς τῶν λαῶν, οἱ ὁποῖοι σήμερον ἐκπροσωποῦσι τὸν ἀνώτατον λεγόμενον πολιτισμόν, ὑφίστανται εὐρέα στρώματα, τὰ ὁποῖα ἐν τῷ συνόλῳ παραμένουν ἀκόμη εἰς βαθμίδας πολὺ κατωτέρας, ἀντιπροσωπευούσας καταστάσεις, αἵτινες πρὸ πολλῶν αἰώνων ἤδη ἔπρεπε νὰ εἶχον ἐξαφανισθῆ. Ὀρθότατα δ' ὁ Γάλλος *Gustave le Bon* παρωμοίωσε τοὺς σημερινοὺς λαοὺς πρὸς πυραμίδας κλιμακωτάς, τῶν ὁποίων τὸ μεγαλύτερον, ὅπερ συγχρόνως εἶναι καὶ τὸ κατώτερον μέρος, συνιστῶσι τὰ βαθέα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ, τὰς δ' ἀνωτέρω βαθμίδας, αἱ ὁποῖαι ὅσον πρὸς τὰ ἐπάνω προχωροῦν, τόσον καὶ στενώτεραι γίνονται, τὰ διανοούμενα στρώματα,

τὴν δὲ κορυφὴν τέλος τῆς πυραμίδος ἐλαχίστη ἐπίλεκτος μερὶς ἐκ σοφῶν, καλλιτεχνῶν καὶ συγγραφέων, ὁμὰς ἐλαχίστη ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ὑπολειπόμενον μέρος τοῦ πληθυσμοῦ, ἀλλ' ἡ ὁποία αὐτὴ καὶ μόνη συνιστᾷ τὴν ἀνωτάτην βαθμίδα χώρας τινὸς εἰς τὴν διανοητικὴν κλίμακα τοῦ πολιτισμοῦ. Θὰ ἤρκει νὰ ἐξαφανίσῃ τις αὐτήν, διὰ νὰ ἴδῃ ἐξαφανιζόμενον ταὐτοχρόνως πᾶν, ὅ,τι ἀποτελεῖ τὴν δόξαν ἑνὸς ἔθνους. «Ἡ συμπεριφορά, παρατηρεῖ ὁ Γερμανὸς ἐθνολόγος *Schurtz*, τῶν χωρικῶν μας μὲ τὴν στερρὰν προσήλωσιν εἰς τὰς συνηθείας καὶ τὴν παράδοσιν δεικνύει πόσον ὁ κύριος ὄγκος τῶν πεπολιτισμένων λαῶν κατ' οὐσίαν κεῖται πλησίον τῶν πρωτογόνων καταστάσεων, καὶ πόσον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἶναι λεπτὸν τὸ στρῶμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἐνσαρκοῦται πραγματικῶς ὁ πεπολιτισμένος βίος.»

Τὸ δὲ περιεργότερον εἶναι ὅτι αὐτό, τὸ ὁποῖον παρατηρεῖται εἰς τοὺς λαούς, παρατηρεῖται καὶ εἰς ἓν ἕκαστον πρόσωπον, εἰς ἕνα ἕκαστον ἐξ ἡμῶν ἰδιαιτέρως. Ἡ διανόησις προχωρεῖ, ἀλλὰ μέσα εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς ἡμῶν παραμένουν πολλάκις στρώματα ὁλόκληρα συναισθημάτων προσηλωμένα εἰς παλαιὰς καὶ πολλάκις ἀρχεγόνους πίστεις. Ἄνθρωποι ἀξιολογώτατοι, ἐλευθερόφρονες, περιφρονηταὶ τῶν προλήψεων, μὲ διαυγῆ καὶ φωτεινὴν τὴν διάνοιαν κρύπτουσι πολλάκις εἰς τοὺς βαθυτάτους καὶ ἀποκρύφους μυχοὺς τῆς ψυχῆς των ἀνομολογήτους χονδροειδεῖς δεισιδαιμονίας καὶ ἀνοήτους προλήψεις, αἱ ὁποῖαι περιμένουν μίαν ἐξαιρετικὴν στιγμὴν εὐτυχίας ἢ συνηθέστερον δυστυχίας, ὅπως προβάλουν μετὰ δεσποζούσης δυνάμεως. Σπανιώτατοι εἶναι οἱ ἄνθρωποι οἱ τελείως ἰσόρροποι, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ πίστις παρακολουθεῖ ἐκ παραλλήλου τὴν διάνοιαν. Ὅθεν καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἀνωτάτας τάξεις δύναται νὰ ἀνεύρῃ κανεὶς ἂν ὄχι καταστάσεις ἀρχεγόνους συνεχιζομένας, ἀλλὰ

λείψανα τοὐλάχιστον παραδόσεως ἀρχεγόνου. Τί εἶναι ἡ πίστις εἰς τὸ δυσοίωνον τοῦ ἀριθμοῦ 13, ὁ φόβος νὰ ἀνάψουν τρεῖς ἀπὸ τὸ ἴδιο σπίρτο; Πράγματα ἄξια γέλωτος. Ὅταν ὅμως συμβῇ κάποιο δυστύχημα, εὐθὺς ἡ καταγελασθεῖσα πίστις ἀνακύπτει ἰσχυρὰ καὶ ὁ δεισιδαίμων φόβος καταλαμβάνει τὴν ψυχήν μας. Εἶναι δὲ πραγματικῶς ἀξιοθαύμαστος ἡ δύναμις τοῦ συναισθήματος εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ μάλιστα τοῦ φόβου καὶ τῆς προσδοκίας τοῦ μέλλοντος. Πόσαι κυρίαι ἀξιόλογοι καὶ πολλάκις καὶ κύριοι ἀξιολογώτεροι δὲν τρέχουν εἰς τοὺς ποικιλωνύμους μάντεις καὶ τὰς μάντιδας, ἐνῷ θεωρητικῶς, διανοητικῶς καταδικάζουν τὰ τοιαῦτα.

Θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ σᾶς ἀναφέρω ἓν παράδειγμα ἐκ τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας, ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ Νικήτα τοῦ Χωνιάτου. Εἶχεν ἐξέλθει ὁ βασιλεὺς Ἰσαάκιος εἰς ἐκστρατείαν εἰς τὴν Θράκην καὶ εἶχε φθάσει εἰς τὴν Ραιδεστόν, ὅπου ἔκαμε τὸ Πάσχα. Ἐκεῖ ὑπῆρχέ τις μάντις Βασιλάκιος περίφημος, εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ὁποίου εἰσήρχοντο καὶ ἐξήρχοντο τὰ πλήθη, ὡς οἱ μύρμηκες εἰς τὴν μυρμηκιάν. Ἐνῷ δὲ οὐδὲν σαφὲς καὶ ἀληθὲς ἔλεγε περὶ τῶν μελλόντων, ἀλλὰ λόγους πεπλανημένους καὶ ἀσυναρτήτους καὶ γριφώδεις, ὅμως μὲ τὰ γελοῖά του καμώματα προσείλκυε τὰ πλήθη τῶν ποιμένων καὶ τῶν ἀγροτῶν καὶ τῶν ναυτῶν. Τῶν γυναικῶν ἐθώπευε τοὺς μαστοὺς καὶ ἐξετάζων τὰ σφυρὰ ἐφλυάρει καὶ ἔλεγε λόγια ἀκατανόητα. Εἰς δὲ τὰς πλείστας τῶν ἐρωτήσεων τῶν προσερχομένων δὲν ἀπήντα, ἐτελείωνε δὲ τὰς πράξεις του κινούμενος ἄνω κάτω καὶ σκιρτῶν ὡς σάτυρος. Εἶχε δὲ πέριξ αὐτοῦ καὶ μερικὰ συγγενῆ του γραΐδια, ἔξαλλα καὶ ὑστερικά, τὰ ὁποῖα ἔδιδον εἰς τοὺς μαντευομένους τὴν ἑρμηνείαν τῶν πράξεων καὶ τῶν λόγων τοῦ Βασιλακίου, καὶ τὴν σιωπὴν ἡρμήνευον ὡς λέγουσαν καὶ σημαίνουσαν σοφά. Καὶ οἱ μὲν πολλοὶ ἐθεώρουν αὐτὸν προφητικὸν καὶ προδηλοῦν-

τα τὰ μέλλοντα, καὶ μάλιστα αἱ γυναῖκες, αἱ ὁποῖαι ἐθεώρουν ὡς περισπούδαστον παιδιὰν τὰς ἀσέμνους του ἐρωτήσεις καὶ τὰ ἀπρεπῆ κομβώματα τῶν ἐνδυμάτων των. Οἱ δὲ φρόνιμοι τὸν ἐθεώρουν ὡς *περίεργον καὶ γελωτοποιὸν καὶ ληρῶδες γερόντιον*. Μερικοὶ δὲ τὸν ἐθεώρουν ὡς κατεχόμενον ὑπὸ πνεύματος Πύθωνος, τὴν γνώμην τῶν ὁποίων συμμερίζεται καὶ ὁ Χωνιάτης. Τότε λοιπόν, ἐξακολουθεῖ ὁ ἱστορικός, ὅτε προσῆλθε πρὸς αὐτὸν ὁ αὐτοκράτωρ, οὔτε ἔδωκε καμίαν προσοχὴν οὔτε καὶ ἀπήντησεν εἰς τὸν χαιρετισμόν του, ἀλλὰ πηδῶν ἀπ' ἐδῶ καὶ ἀπ' ἐκεῖ καὶ σκιρτῶν ὡς πῶλος ἐκακολόγει τοὺς παρόντας καὶ μάλιστα τὸν Μεσοποταμίτην, ὅστις ἦτο τότε οἰκειότατος πρὸς τὸν αὐτοκράτορα. Ἔπειτα ἀπὸ ἀρκετὴν ὥραν, ἀφοῦ ἔπαυσε τὰς ἀτάκτους κινήσεις του, ἁπλώσας τὴν χεῖρα καταστρέφει μὲ τὴν ράβδον του τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς εἰκόνος τοῦ βασιλέως, ἡ ὁποία ἦτο ἐζωγραφημένη εἰς τὸ οἰκίδιον, τὸ ὁποῖον τοῦ ἐχρησίμευεν ὡς τόπος προσευχῆς. Ὥρμησε δὲ διὰ νὰ ἁρπάσῃ καὶ τὸν πῖλον τοῦ αὐτοκράτορος ἐκ τῆς κεφαλῆς του καὶ νὰ τὸν ρίψῃ κάτω. Ὁ δὲ βασιλεὺς θεωρήσας παράφρον τὸ ἀνδράριον ἀνεχώρησεν. Ὅσοι ὅμως ἦσαν ἐκεῖ συνειλεγμένοι, παρατηρεῖ ὁ Χωνιάτης, καὶ εἶδον μὲ τὰ μάτια των τὰ γεγονότα, δὲν ἐφαίνοντο εἰς αὐτοὺς ὡς αἴσιος διὰ τὸ μέλλον οἰωνός. Ὅτε δὲ εἶδον καὶ τὰς ἐκβάσεις, ὅτι δὲν ἦσαν ἀσύμφωνοι πρὸς τὰ σύμβολα, «*ἐπὶ πλέον ἕκαστος ἔτι τὴν περὶ Βασιλακίου δόξαν ἐκράτυναν, ἀμφιρρεπῆ τε οὖσαν, ὡς ἤδη μοι λέλεκται, πρότερον κἀπὶ τοῖς πλείστοις ἀμφισβητήσιμον*».

***

Γίνεται δὲ ἡ πρόοδος αὕτη, ὡς καὶ προηγουμένως εἴπομεν, οὐχὶ ἄνευ πάλης, πάλης μεταξὺ τῶν ὀλίγων νεωτεριστῶν πρὸς τὸ πολὺ καὶ συντηρητικὸν πλῆθος, ἀνευρίσκομεν δ' αὐτὴν εἰς τὰς κατωτάτας καθὼς καὶ εἰς τὰς ἀνωτάτας βαθμίδας τοῦ πο-

λιτισμοῦ, εἰς ὁλόκληρον τὸν βίον τῶν λαῶν, ὡς καὶ εἰς ἕνα ἕκαστον τῶν εἰδικῶν κύκλων αὐτοῦ, εἰς τοὺς ἐλαχίστους, καθὼς καὶ εἰς τοὺς τολμηροτάτους νεωτερισμούς. Ἡ δ' ὀξύτης, ἡ διάρκεια καὶ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς ἐξαρτᾶται, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῆς ἰσχύος τῆς παραδόσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τῆς ἀποστάσεως, ἡ ὁποία χωρίζει τὸ νέον ἀπὸ τῶν παραδεδομένων.

Καὶ πρῶτον εἶναι προφανὲς ὅτι ὅσον ἰσχυροτέρα καὶ ἀκμαιοτέρα εἶναι ἡ παράδοσις τόσον ζωηρότερον ἀντιδρᾷ πρὸς πάντα νεωτερισμὸν καὶ ἀντιστρόφως ὅσον περισσότερον ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ χάνει τὰς δυνάμεις της εἰς τὸν ἀδιάκοπον καὶ ἐξαντλητικὸν ἀγῶνα πρὸς τὰς διαρκῶς ἀνανεουμένας νεωτεριστικὰς τάσεις, τόσον ἀσθενεστέρα γίνεται καὶ ἡ ἀντίδρασις αὐτῆς. Τὰ παραδείγματα τὰ ἔχομεν πρόχειρα καθ' ἑκάστην. Ἂς προσέξωμεν π. χ. τί γίνεται μὲ τὴν ἐνδυμασίαν. Κάθε τόπος εἶχεν ἄλλοτε καὶ ἀκόμη καὶ τώρα διατηρεῖ σποραδικῶς εἰς τὰ περισσότερον ἀπόκεντρα μέρη τὴν ἰδιόρρυθμόν του πατροπαράδοτον ἐνδυμασίαν. Σήμερον τὴν ἐνδυμασίαν ταύτην ἐξετόπισε καὶ ἐκτοπίζει ἀκόμη ἀπὸ τὰ τελευταῖά της καταφύγια ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐνδυμασία. Ὁ ἐκτοπισμός, ἐννοεῖται, αὐτὸς δὲν γίνεται ἄνευ παλης, τῆς ὁποίας τὴν πορείαν ἰδίοις ὄμμασι δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν εἰς τὰς περιοχάς, ὅπου ἀκόμη δὲν ἔληξεν. Οὕτω π.χ. εἰς τὰ χωρία τοῦ Ζαγορίου ἐν Ἠπείρῳ αἱ γυναῖκες διατηροῦσιν ἀκόμη τὴν τοπικὴν ἐνδυμασίαν. Ἤρχισεν ὅμως τελευταίως νὰ εἰσέρχεται καὶ τὸ εὐρωπαϊκὸν ἔνδυμα, τοῦ ὁποίου ἡ εἰσαγωγὴ ἐγένετο ὡς ἑξῆς. Πολλαὶ γυναῖκες, ὑποχρεωμέναι νὰ παρακολουθοῦν τοὺς συζύγους των εἰς τὴν ξένην καὶ εὑρισκόμεναι εἰς διαφορετικὸν περιβάλλον, μετέβαλλον ἐνδυμασίαν. Ἀλλά, ὅταν ἐπέστρεφον εἰς τὴν πατρίδα, ἦτο τόσον ζωηρὰ ἡ προσήλωσις εἰς τὴν παράδοσιν, ἐξένιζε τόσον ἡ ἐμφάνισις μὲ τὸ νέον ἔνδυμα, ὥστε, διὰ νὰ ἀποφύγουν τὰς ἐπικρίσεις καὶ τοὺς

σαρκασμούς, ἠναγκάζοντο κατ' ἀρχὰς νὰ ἀφήνουν τὰ εὐρωπαϊκὰ καὶ νὰ ἀναλαμβάνουν τὴν πάτριον ἐνδυμασίαν. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως, ἐφ' ὅσον ἐπυκνώνοντο τὰ ταξίδια καὶ ἡ ἐπικοινωνία μὲ τὰς πόλεις ἐγίνετο συχνοτέρα, ἀπετόλμησαν μερικαὶ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ νὰ διατηρήσουν τὴν νέαν ἐνδυμασίαν καὶ νὰ ἐμφανισθοῦν μὲ αὐτὴν ἐνώπιον τῆς κοινωνίας. Ἡ διαγωγή των προσέκρουσε, προυκάλεσε σχόλια δυσμενῆ, ἀλλὰ σιγὰ σιγὰ ὁ κόσμος ἐσυνήθισε νὰ τὰς βλέπῃ. Τὸ παράδειγμα αὐτῶν ἐμιμήθησαν καὶ ἄλλαι· βαθμηδὸν ἤρχισαν νὰ μιμοῦνται αὐτὰς καὶ ὅσαι δὲν ἔτυχε νὰ ξενιτευθοῦν καὶ σήμερον τὰ δύο ἐνδύματα ὑφίστανται ἐκ παραλλήλου. Οὕτως ἡ ἰσχυρὰ κατ' ἀρχὰς παράδοσις ὑπὸ τὰ ἐπανηλειμμένα πλήγματα τοῦ νεωτερισμοῦ ἐξησθένησεν, ἠναγκάσθη νὰ ἀνεχθῇ τὸ νέον.

Εἴς τινας πόλεις τῆς Θράκης ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐνδυμασία ἔχει ἐπικρατήσει ἀπὸ πολλοῦ. Μόνον γραίας θὰ ἴδῃ κανεὶς μὲ τὸ φακιόλι, τὸν σάκκον, τὴν παλαιὰν φούσταν, καὶ τὰ λοιπὰ ἐξαρτήματα τῆς παλαιᾶς ἐνδυμασίας. Ἐν τούτοις ὁ γυναικεῖος πῖλος μέχρι τοῦ 1913 τοὐλάχιστον εἰς τὴν πατρίδα μου Γκιουμουλτζίναν δὲν εἶχε τολμήσει ἀκόμη νὰ κάμῃ τὴν ἐμφάνισίν του, οὔτε εἰς τὰς ξένας ἀκόμη, αἱ ὁποῖαι περιοδικῶς ἢ μονίμως ἤρχοντο νὰ ἐγκατασταθοῦν. Ἡ πρώτη ἐμφάνισίς του, γενομένη εἰς παλαιοτέρους, κατὰ τὸ 1880, χρόνους, ἔσχε τοιαύτην ὑποδοχήν, ὥστε ἔμεινεν ἱστορικὴ μεταξὺ τῶν γυναικῶν. Αἱ γυναῖκες, αἱ καθισμέναι εἰς τὸν *χορατᾶν*, μπροστὰ 'ς τὲς πόρτες των, τόσον ἠγανάκτησαν, ὅταν εἶδαν τὴν γυναῖκα ξένου ἰατροῦ μὲ καπέλλο, ἐπὶ τοῦ ὁποίου μάλιστα ὑπῆρχον κατὰ τὴν μόδαν βαλσαμωμένα πουλάκια, τόσον τερατώδη ἐθεώρησαν τὴν ἐμφάνισιν ταύτην, ὥστε ἔβαλαν τὰ παιδιὰ νὰ πάρουν πέτρες καὶ ἡ ἀτυχὴς κυρία μόλις κατώρθωσε νὰ σώσῃ τὴν κεφαλήν της. Καὶ μέχρις ἐσχάτων δὲ ἡ κοινωνία ἐξηκολούθει ν' ἀποκρούῃ τὸ

γυναικεῖον καπέλλο. Ἐνῷ δὲ ταξιδεύουσαι αἱ γυναῖκες ἔφερον τοιοῦτον, ἐπιστρέφουσαι ἦσαν ὑποχρεωμέναι νὰ τὸ θέσουν εἰς ἀχρηστίαν.

Ἀλλαχοῦ τὸ πρᾶγμα ἔχει προχωρήσει περισσότερον. Ἡ παράδοσις πλέον ὄχι μόνον δὲν δύναται νὰ ἀντιδράσῃ κατὰ τοῦ ὁσημέραι ἐπικρατοῦντος νέου, ὄχι μόνον ἀνέχεται αὐτό, ἀλλὰ καὶ ἀναστρεφομένων τῶν ὅρων ἀρχίζει αὐτὴ πλέον νὰ προσκρούῃ εἰς τὸ κοινὸν αἴσθημα, νὰ φαίνεται ὡς κάτι ἀπηρχαιωμένον, ὡς ἀναχρονισμὸς ἀσυγχώρητος μέσα εἰς τὸ νέον περιβάλλον, εἰς τὸ νέον καθεστώς, ἐπιτρεπόμενος μόνον εἰς τοὺς γεροντοτέρους καὶ τὰ παιδία. Ὁ γέλως καὶ τὸ σκῶμμα καταφέρουν συνήθως τὸ τελευταῖον κτύπημα. Καὶ διὰ νὰ ἔλθωμεν εἰς παράδειγμα. Εἰς τὰς πόλεις τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης κατὰ παράδοσιν ἀνδρικὰ ἐνδύματα ἦσαν κατὰ τόπους τὸ ἀντερί, ἡ βράκα κατὰ διαφόρους μορφάς, τὸ πανωβράκι κ.τ.τ. Ἀλλ' ἡ ἔκεκα τοῦ ἐμπορίου ἐπικοινωνία μὲ τὸ ἐξωτερικόν, καθὼς καὶ βιομηχανικοί, ἐμπορικοὶ καὶ οἰκονομικοὶ λόγοι, εἰσήγαγον τὸ εὐρωπαϊκὸν ἔνδυμα, τὸ ὁποῖον βαθμηδὸν ἐξετόπισε τὸ ἐγχώριον. Σήμερον μόνον οἱ γέροντες τὸ φέρουν σποραδικῶς. Ἐπίσης τῶν παιδίων τοῦ λαοῦ τὸ πρῶτον ἔνδυμα εἶναι συνήθως τὸ βρακὶ ἢ τὸ ἀντερί, ὅπως σήμερον διὰ τὰ παιδιὰ τῶν μεγαλοπόλεων τὰ ναυτικά. Ἀλλ' ὅταν φθάσουν τὰ 12—15, ἐνδύονται τὸ εὐρωπαϊκὸν ἔνδυμα, *βάζουν πανταλόνια*. Πέραν τῆς ἡλικίας ταύτης ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ εἶναι ἀνεκτὸν τὸ πατροπαράδοτον ἔνδυμα. Ὁ νέος, ὅστις θὰ ἐτόλμα νὰ τὸ φέρῃ, θὰ ἐξετίθετο εἰς τὸν γέλωτα τῶν κοριτσιῶν καὶ θὰ ἐκινδύνευε νὰ μείνῃ ἄγαμος. Τὰ κορίτσια θέλουν *τζιόβενα, νὰ φοροῦν στενά, νὰ χουν κολλάρο καὶ γραβάτα*, δὲν παίρνουν *τοὺς βρακάδες καὶ τὰ ἀντεριά*, τοὺς ὁποίους περιφρονοῦν ὡς ἀμορφώτους καὶ ἀγροίκους, μὴ ἔχοντας θέσιν εἰς τὴν ἐξευρωπαϊσμένην νεωτέραν κοινωνίαν.

Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον, τὴν ἀπόστασιν δηλ., ἡ ὁποία χωρίζει τὰ νέα ἀπὸ τὰ παλαιά, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν γενικῶς τὰ ἑξῆς. Ὅσον ἡ ἀπόστασις, ἡ ὁποία χωρίζει τὸ νέον ἀπὸ τὸ παλαιόν, εἶναι μικροτέρα καὶ ἀσήμαντος, ἐφ' ὅσον δηλ. τὸ νέον δὲν θίγει οὐσιωδῶς τὴν παράδοσιν, ἀλλὰ προσθέτει μᾶλλον κάτι εἰς αὐτήν, τὴν πλουτίζει, ἢ ἐπιπολαίως καὶ ἐλαφρότατα τὴν τροποποιεῖ, τόσον εὐκολώτερον καὶ μετ' ὀλιγωτέρας πάλης γίνεται καὶ τὸ νέον κτῆμα κοινόν, εἰσέρχεται καὶ τὸ νέον εἰς τὴν παράδοσιν. Ἀντιστρόφως, ὅσον ἡ ἀπόστασις αὕτη εἶναι μεγαλυτέρα, ὅσον τὸ νέον διαφέρει περισσότερον ἀπὸ τὸ παλαιὸν καὶ κινδυνεύει, γενόμενον δεκτόν, νὰ μεταβάλῃ καὶ τροποποιήσῃ βαθέως καὶ οὐσιωδῶς τὴν παράδοσιν, τόσον καὶ ἡ ἀντίδρασις τῆς παραδόσεως εἶναι ἰσχυροτέρα καὶ διαρκεστέρα. Τὸ δ' ἀποτέλεσμα τῆς πάλης εἶναι ἑκάστοτε διάφορον, ἐξαρτώμενον ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῆς φύσεως τῶν ἀγωνιζομένων στοιχείων, ἀφ' ἑτέρου δ' ἐκ διαφόρων ἐξωτερικῶν ὅρων, ὑφ' οὓς ἡ πάλη διεξάγεται.

Καὶ εἰς μὲν τὰ πράγματα τοῦ ὑλικοῦ βίου, δηλ. εἰς τὰς τέχνας, τὰ ὅπλα, τὰ ἐργαλεῖα, τὰ σκεύη, τὰ ἐνδύματα, τὰς κατοικίας κ.τ.τ., δυνατὸν ἡ πάλη νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ μακρὸν καὶ πολλὰς νὰ ἔχῃ διακυμάνσεις, ἀλλ' εἰς τὸ τέλος ἡ νίκη τοῦ νέου ἐπὶ τοῦ παλαιοῦ θὰ εἶναι πάντοτε πλήρης. Παρηκολουθήσαμεν ἤδη τὰς φάσεις μιᾶς τοιαύτης πάλης εἰς τὴν ἐνδυμασίαν. Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ παρατηρήσῃ κανεὶς καὶ εἰς ὅλα τὰ πράγματα τοῦ ὑλικοῦ πολιτισμοῦ. Ποῦ εἶναι σήμερον τὰ δόρατα καὶ τὰ ἀκόντια καὶ τὰ τόξα καὶ τόσα ἄλλα ὅπλα; Ἐξετοπίσθησαν βαθμηδὸν ὑπὸ τῶν πυροβόλων ὅπλων καὶ σήμερον μόνον εἰς χεῖρας παιδίων ὡς παιγνίδια εὑρίσκει κανεὶς τὰ ἄλλοτε ἐπίφοβα φονικὰ ὄργανα. Ποῦ εἶναι σήμερον τὰ μεντέρια, οἱ σοφάδες, τὰ σκαμνιά, οἱ σοφράδες, τὰ σινιὰ καὶ τόσα ἄλλα πράγματα τοῦ

οἰκιακοῦ βίου; Ἁπλούστατα ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ τῶν ἐξ Εὐρώπης ἐπίπλων καὶ σκευῶν. Μόνον δὲ εἰς χωρία ἀπομεμακρυσμένα καὶ πτωχὰ δύναται κανεὶς νὰ ἀνεύρῃ τοιαῦτα. Οὕτως εἰς τὰ πράγματα τοῦ ὑλικοῦ βίου ἡ νίκη τοῦ νέου ἐπὶ τοῦ παλαιοῦ, ἂν ἕνεκα ἐξωτερικῶν λόγων, ὁποῖοι εἶναι ἡ ἔλλειψις ἐπικοινωνίας καὶ οἰκονομικῆς ἐπαρκείας, ὡς καὶ ὁ λιτότερος βίος τῶν χωρίων, δὲν δύναται νὰ εἶναι πλήρης καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ λαοῦ, εἶναι ὅμως πλήρης καθ' ὅλον τὸ βάθος τῆς ἐννοίας τοῦ ἐκτοπιζομένου πράγματος. Βεβαίως, διαρκούσης τῆς πάλης, δὲν λείπει πολλάκις καὶ ἡ ἐμφάνισις μορφῶν μεικτῶν, ἐκ στοιχείων παλαιῶν καὶ νέων συγκεκροτημένων τραγελάφων, ἀλλὰ τὰ νόθα ταῦτα δημιουργήματα δὲν εἶναι βιώσιμα καὶ θᾶττον ἢ βράδιον ὑποχωροῦν εἰς τὴν πλήρη ἐπικράτησιν τοῦ νέου. Τοιαῦτα νόθα δημιουργήματα εἶναι π.χ. τὰ εὐρωπαϊκὰ ἐνδύματα τῶν χωρικῶν μὲ τσαρούχια εἰς τοὺς πόδας, τὰ τακουνάκια εἰς τὰ πόδια τῶν γυναικῶν μὲ τὸ φακιόλι ἢ τὴν μαντήλαν εἰς τὸ κεφάλι κτλ. κτλ.

Εἰς τὰ πράγματα ὅμως τοῦ πνευματικοῦ βίου, δηλ. τὴν γλῶσσαν, τὴν τέχνην, τὰς περὶ δικαίου ἰδέας καὶ μάλιστα τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας καὶ τὰ πρὸς αὐτὰς συνδεδεμένα ἤθη, ἡ νίκη τοῦ νέου ἐπὶ τοῦ παλαιοῦ οὔτε ἀσφαλὴς πάντοτε εἶναι οὔτε πλήρης. Καὶ πρῶτον, ἐὰν ἡ ἀπόστασις τοῦ νέου ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ εἶναι μεγάλη, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀποκρούεται τὸ νέον καὶ παραμένει συνήθως κτῆμα μόνον τοῦ δημιουργοῦ του· πρέπει δὲ νὰ κρύπτῃ ἐν ἑαυτῷ μεγάλην ἀλήθειαν, διὰ νὰ κατορθώσῃ νὰ φυτοζωήσῃ, ἕως ὅτου αἱ ἐπερχόμεναι γενεαὶ ἀναγνωρίσουν τὴν σπουδαιότητά του. Αὐτὴ συνήθως εἶναι ἡ μοῖρα τῶν μεγάλων ἐφευρέσεων καὶ δημιουργιῶν, αἱ ὁποῖαι προτρέχουν πολὺ τῶν χρόνων αὐτῶν. Ὁ Γαλιλαῖος ἐξεβιάσθη νὰ ὁμολο-

γήση ὅτι ἡ γῆ δὲν κινεῖται, τὸ δὲ μεγαλοφυὲς μουσικὸν ἔργον τοῦ *Wagner* ὑπὸ τῶν συγχρόνων του ἐχλευάσθη.

Ὁσάκις ὅμως ἡ ἀπόστασις δὲν εἶναι τόσον μεγάλη, εἶναι δὲ δυνατὸν νὰ εὑρεθοῦν σημεῖα ἐπαφῆς μεταξὺ τοῦ νέου καὶ τοῦ παλαιοῦ, τότε συνήθως ἐπέρχεται κάποιος συμβιβασμός. Γίνεται δὲ συνήθως ὁ συμβιβασμὸς οὗτος διὰ τῆς ἀποβολῆς μεγάλου μέρους τῆς πρωτοτυπίας τοῦ νέου καὶ τῆς προσαρμογῆς του εἰς τὰ παραδεδομένα. Ἐντεῦθεν δὲ γεννῶνται πλεῖσται νόθοι μορφαί. Παραδείγματα διδακτικώτατα μᾶς παρουσιάζει ἡ διάδοσις τῆς θρησκείας τοῦ Χριστοῦ εἰς τὰ ἔθνη. Ὁ χριστιανισμὸς παρουσιάσθη ὡς κάτι ἐντελῶς νέον, ὡς θρησκεία νέα, ἡ ὁποία οὔτε πρὸς τὸν Ἰουδαϊσμὸν διετήρει ἄμεσον συνάφειαν οὔτε πρὸς τὰς ἐθνικὰς θρησκείας εἶχέ τι κοινόν. Καὶ ὅμως, ὅσον περισσότερον διεδίδετο, τόσον περισσότερον ἐνοθεύετο μὲ τὰ παλαιὰ στοιχεῖα. Οἱ γενόμενοι ἐξ ἐθνικῶν χριστιανοὶ ἀνῆκον καὶ αὐτοὶ εἰς θρησκείας, εἶχον καὶ αὐτοὶ τὰς παλαιοτέρας θρησκευτικάς των παραδόσεις καὶ πεποιθήσεις, ἀπὸ τῶν ὁποίων δὲν ἠδύναντο διὰ μιᾶς νὰ ἀπαλλαγοῦν. Ἐγκατεμείγνυον λοιπὸν εἰς τὸν χριστιανισμὸν ποικίλας δοξασίας καὶ ἔθιμα καὶ τέχνας, αἱ ὁποῖαι, οὐδεμίαν πρὸς τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ ἔχουσαι σχέσιν, ἐνόθευον αὐτὴν ἐπικινδύνως, οὕτως ὥστε ἐκινδύνευε νὰ καταστῇ ἓν τῶν πολλῶν φιλοσοφικοθρησκευτικῶν συστημάτων, τὰ ὁποῖα τότε ἦσαν διαδεδομένα καθ' ὅλον τὸ ρωμαϊκὸν κράτος, ὁ δὲ Χριστὸς ἐκινδύνευε νὰ λάβῃ θέσιν, ἔστω καὶ τὴν πρώτην, μεταξὺ τῶν ἀπειραρίθμων θεοτήτων τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου. Ἐκ τῶν τάσεων τούτων ἀνεπτύχθησαν αἱ διάφοροι ὑπὸ τὸ ὄνομα *Γνῶσις* αἱρέσεις, περί τινος τῶν ὁποίων, τῆς τῶν Σιμωνιανῶν, ἰδοὺ πῶς ὁμιλεῖ ὁ Εἰρηναῖος. «Τούτων οἱ μυστικοὶ ἱερεῖς ἀκολάστως διάγουσι καὶ μαγείας ἐπιτελοῦσιν, ὡς ἕκαστος αὐτῶν δύναται. Χρῶνται δὲ καὶ ἐξορκισμοῖς καὶ ἐπῳδαῖς. Φίλτρα δὲ

καὶ ἀγώγιμα καὶ ὅσοι πάρεδροι λέγονται καὶ ὀνειροπομποὶ καὶ ὅσα ἄλλα περίεργα, παρ' αὐτοῖς ἐπιμελῶς ἐπιτελεῖται. Καὶ ἄγαλμα δὲ τοῦ Σίμωνος ἔχουσι κατὰ τὴν μορφὴν τοῦ Διὸς ἐξειργασμένον καὶ τῆς Ἑλένης κατὰ τὴν μορφὴν τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ταῦτα λατρεύουσι.» Ἐκ τοῦ κινδύνου τούτου μόλις καὶ μετὰ βίας καὶ μετὰ ἀγῶνας πολυμόχθους καὶ πολυχρονίους κατώρθωσαν νὰ ἀπαλλάξουν τὴν ἐκκλησίαν οἱ εἰς τὴν ἀποστολικὴν παράδοσιν ἰσχυρῶς προσκείμενοι πατέρες. Τὰ ἴδια καὶ ἀπαράλλακτα συμβαίνουν σήμερον μὲ τὴν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τοὺς διαφόρους κατὰ φύσιν λαοὺς ὑπὸ τῶν ἱεραποστόλων. Ὁ χριστιανισμός, ὅπως αὐτοὶ τὸν ἀντιλαμβάνονται, πᾶν ἄλλο εἶναι ἢ χριστιανισμός.

Δὲν εἶναι δὲ ἀσύνηθες καὶ τὸ φαινόμενον, κατὰ τὸ ὁποῖον οἱ δημιουργοὶ νέου τινός, διὰ νὰ γίνῃ τοῦτο δεκτόν, φροντίζουν ν' ἀποκρύπτουν τὴν νεότητά του, ἀναφέροντες εἰς πρόσωπα παλαιὰ καὶ σεβαστὰ καὶ μέγα κῦρος ἐν τῇ παραδόσει ἔχοντα. Παραδείγματα ἔχομεν ἀρκετὰ ἐν τῇ χριστιανικῇ λογοτεχνίᾳ. Οἱ χριστιανοὶ συγγραφεῖς, διὰ νὰ προσδώσουν μέγα κῦρος εἰς τὰ γραφόμενά των, δὲν ἐδίσταζον νὰ διαπράξουν τὸ εὐσεβὲς ψεῦδος, ἀποδίδοντες αὐτὰ εἰς σεβαστοὺς πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, τὸν Κλήμεντα, τὸν Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην καὶ ἄλλους. Εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἔχομεν τὰ Ὀρφικά, τὰ ποιήματα τῶν ὀρφικῶν θιάσων, τὰ ὁποῖα νεώτερα ὄντα, ἀνεφέροντο εἰς τὸν μυθικὸν Ὀρφέα, διὰ νὰ ἀντλήσουν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος αὐτοῦ μέγα κῦρος.

Ἀλλ' αἱ γόθοι αὗται μορφαί, ἐφ' ὅσον τὸ νέον κρύπτει ἐν αὐτῷ κάποιαν ἀλήθειαν καὶ ζωήν, ὥστε νὰ σχηματίσῃ ἕνα ἰσχυρὸν πυρῆνα ἐξ ὀλίγων, δὲν δύνανται νὰ εἶναι παρὰ προσωριναί. Ὁ πυρὴν οὗτος βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον εὐρύνεται. Οἱ ἀποτελοῦντες αὐτὸν ὑπονομεύουσι διαρκῶς τὴν παράδοσιν,

ἡ ὁποία σιγὰ σιγὰ ἀρχίζει νὰ ἀποσυντίθεται. Βαθμηδὸν ἀρχίζει ἡ ἐπικράτησις τοῦ νέου, ἡ ὁποία ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ ἐπεκτείνεται εἰς ὅλα τὰ στρώματα καὶ ὅλον τὸ πλάτος τῆς κοινωνίας.

Ἀλλ' ἡ ἐπικράτησις αὕτη, ὅπως καὶ ἀνωτέρω παρετηρήσαμεν, συνήθως δὲν εἶναι πλήρης, οὐδὲ συνεπάγεται τὴν ἄμεσον καὶ τελείαν ἐξαφάνισιν τοῦ παραδεδομένου. Τούτου ἓν μέρος, τὸ σχετικῶς ὑστερογενέστερον καὶ περισσότερον ἀνεπτυγμένον, ἐξαφανίζεται ἀντικαθιστάμενον ὑπὸ τοῦ νέου. Ἐκ τοῦ ὑπολοίπου ἓν μὲν μέρος ἐξακολουθεῖ τὸν βίον αὐτοῦ ἀνεξάρτητον πάσης νεωτέρας ἀντιλήψεως, οὕτως εἰπεῖν, ὑποχθόνιον, εἰς τὰ μυχιαίτατα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἢ τὰ βαθύτατα στρώματα τῆς κοινωνίας, ἄλλο υἱοθετεῖται καὶ χρησιμοποιεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ νέου καθεστῶτος, ἀφ' οὗ ὅμως μεταβληθῇ ἡ αἰτιολογία τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ συμφώνως πρὸς τὰς νεωτέρας ἀντιλήψεις, καὶ τρίτον τέλος παραμένει ἕνεκα τῆς δυνάμεως μόνον τῆς συνηθείας προσκεκολλημένον εἰς τὸν νεώτερον βίον ὡς ἀπολίθωμα, ὡς ὑπόλειμμα ἀδικαιολόγητον προγενεστέρων περιόδων. Παραδείγματα ὅλων τῶν ἀνωτέρω περιπτώσεων δύναται νὰ εὕρῃ κανεὶς ἄφθονα.

Ὡς πρὸς τὴν πρώτην κατηγορίαν παρατηρῶ ὅτι ὅλος ὁ θαυμαστὸς μυθικὸς κόσμος τῶν ἀρχαίων, τὸν ὁποῖον ἐδημιούργησαν οἱ ποιηταί, ὁ θεῖος κόσμος τοῦ Ὀλύμπου, μὲ τὴν ἐπικράτησιν τῆς θρησκείας τοῦ Χριστοῦ ἐξέλιπε χωρὶς ν' ἀφήσῃ σπουδαῖα ἴχνη εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὡς πρὸς τὴν δευτέραν κατηγορίαν, τὴν κατηγορίαν τῶν ὑπολειμμάτων, παρατηρῶ ὅτι, ὡς πρὸς τὴν πρώτην περίπτωσιν, καθ' ἣν μέρος τοῦ παλαιοῦ ἐξακολουθεῖ ἀνεξάρτητον πάσης νεωτέρας ἀντιλήψεως βίον, ἐξαιρετικὴν ζωτικότητα καὶ ἀντοχὴν δεικνύουν ἀρχέγονοί τινες περὶ ψυχῶν, νεκρῶν, πνευμάτων ἀγαθοποιῶν καὶ κακοποιῶν δαιμόνων δοξασίαι, καθὼς καὶ συναφεῖς πρὸς ταύτας κατὰ παράδοσιν ἐνέρ-

γειαι, δι' ὧν ἐπιδιώκεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἀποτροπὴ τοῦ κακοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἐπίτευξις τοῦ ὠφελίμου. Αἱ δοξασίαι αὗται, ἔχουσαι τὰς ρίζας αὐτῶν εἰς τὰ βαθύτατα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἀρύονται τὴν ἀκατάβλητον καὶ αἰώνιον αὐτῶν δύναμιν ἐκ συναισθημάτων θεμελιωδῶν καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν ὕπαρξιν καὶ συντήρησιν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς συνυφασμένων, οἷα ὁ φόβος τῆς ἀσθενείας καὶ τοῦ θανάτου καὶ ἡ ἀνήσυχος προσδοκία τοῦ μέλλοντος. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάγονται ὅλαι αἱ πίστεις καὶ δοξασίαι περὶ τῆς ὑπάρξεως διαφόρων πνευμάτων, καθὼς καὶ ὅλαι αἱ μαγικαὶ συνήθειαι, δι' ὧν ἐπιδιώκεται ἡ προφύλαξις ἀπὸ ἀσθενείας ἢ ἄλλα κακὰ καὶ ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀτόμου ἢ ἡ βλάβη τοῦ πλησίον. Τοιαῦται μαγικαὶ συνήθειαι εἶναι ἡ χρῆσις φυλακτῶν καὶ προβασκανίων, σκόρδων π. χ., ὀδόντων, πετάλων, καρφίων κ. τ. τ., ἡ κατόρυξις ἢ τὸ κάρφωμα τῶν ἀσθενειῶν, ἡ καταδίωξις αὐτῶν μὲ ξόρκια καὶ ἰδιαιτέρας χειρονομίας, διάφοροι μαγικαὶ τελεταί, τῶν ὁποίων σκοπὸς εἶναι νὰ προκαλέσουν βροχὴν ἢ νὰ ὑποβοηθήσουν τὴν βλάστησιν, ὡς εἶναι ἡ περπεροῦνα, οἱ κατακλυσμοὶ κτλ., οἱ μαγικοὶ κόμβοι, τὰ ἐκ κηροῦ ὁμοιώματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐμπήγουν καρφιὰ ἢ βελόνας, τὰ διάφορα φίλτρα κτλ. κτλ. Ἐπίσης ἐδῶ ὑπάγονται καὶ τὰ διάφορα εἴδη τῆς μαντικῆς, διὰ τῶν ὁποίων προσπαθοῦν νὰ διαγνώσουν τὸ μέλλον, χαρτομαντεία, χειρομαντεία, λεκανομαντεία, ὀνειροκριτική, οἰωνισμοί, ὠμοπλατοσκοπία, πυρομαντεία, μολυβδομαντεία, αὐγομαντεία, κληδονομαντεία, καφεδομαντεία, ὁ κλήδονας κτλ. κτλ. Ἐπίσης διάφορα πρὸς τοὺς νεκροὺς συνδεδεμένα ἔθιμα, ὡς ἡ τοποθέτησις ποτηρίου ὕδατος ἐν τῷ δωματίῳ, ὅπου ἀπεβίωσεν ὁ νεκρός, ἡ θραῦσις ἀγγείων, ἡ πίστις εἰς τοὺς βρυκόλακας καὶ εἰς τὴν δύναμιν τῶν νεκρῶν νὰ βλάψουν ἢ νὰ ὠφελήσουν τοὺς ζῶντας κτλ. κτλ. Πάντα ταῦτα παρὰ πᾶσαν τὴν ἀντίφασιν, εἰς τὴν

ὁποίαν εὑρίσκονται καὶ πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἰδέας καὶ πρὸς τὸν σύγχρονον πολιτισμόν, ὅμως ἐξακολουθοῦν νὰ ζοῦν μεταξύ μας βίον ἀνεξάρτητον, ἐντὸς περιβάλλοντος ἐντελῶς ξένου πρὸς αὐτά. Ἐξακολουθοῦν πιστευόμενα καὶ ἐκτελούμενα ὄχι μόνον μεταξὺ τῶν ὀλιγώτερον προηγμένων στρωμάτων, ὅπου τέλος πάντων θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ εἴπῃ ὅτι ἔχουν καὶ τὸν λόγον των, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν ἀνωτέρων τάξεων καὶ ἰδιαιτέρως μεταξὺ τῶν γυναικῶν. Δὲν παύει δὲ καὶ ἡ κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ παλαιὰ δημιουργία νέων ἐντελῶς τοιούτων δοξασιῶν καὶ πράξεων, εἰς τὰς ὁποίας εἰσάγονται καὶ στοιχεῖα εἰλημμένα ἐκ τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, ὡς εἶναι οἱ σταυροὶ καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἁγίων εἰς τὰ ξόρκια τῶν γραϊδίων.

Ὡς πρὸς τὴν δευτέραν περίπτωσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ζωτικότης τῶν παλαιῶν εἶναι μὲν ἀρκετὴ διὰ νὰ τὰ διατηρήσῃ εἰς τὴν ζωὴν ἐντὸς τοῦ νέου περιβάλλοντος, ὄχι ὅμως καὶ τόση, ὥστε νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς αὐτὰ ἀνεξάρτητον βίον, ἔρχονται δὲ αὐτὰ εἰς συμβιβασμὸν πρὸς τὸ νεώτερον περιβάλλον, τὸ ὁποῖον εὑρίσκει δι' αὐτὰ νέαν αἰτιολογίαν, νέους λόγους ὑπάρξεως, παραδείγματα πρόχειρα ἔχομεν πλεῖστα ἔθιμα προχριστιανικά, τὰ ὁποῖα, κατ' ἀρχὰς πολεμηθέντα, ἐγένοντο ὕστερα δεκτὰ μὲ χριστιανικὴν δικαιολογίαν. Τοιοῦτόν τι συμβαίνει μὲ τοὺς γαμηλίους στεφάνους. Οἱ στέφανοι ἦταν ἔθιμον ἐθνικόν. Διὰ τοῦτο οἱ πατέρες Τερτυλλιανὸς καὶ Κλήμης καταδικάζουν αὐτούς. Ἀλλ' ἦτο τόσον ἰσχυρῶς ἐρριζωμένον τὸ ἔθιμον, ὥστε οἱ λόγοι τῶν πατέρων ἐπῆγαν χαμένοι. Ἡ ἐκκλησία ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ, ἐζήτησε δὲ νὰ εὕρῃ χριστιανικὴν δικαιολογίαν τῆς χρήσεως αὐτῶν. Οὕτω κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα ἀκούομεν τὸν Χρυσόστομον λέγοντα. «Διὰ τοῦτο στέφανοι ταῖς κεφαλαῖς (τῶν νεονύμφων) ἐπιτίθενται, σύμβολον τῆς νίκης, ὅτι ἀήττητοι γενό-

μενοι, οὕτω προσέρχονται τῇ εὐνῇ, ὅτι μὴ κατηγωνίσθησαν ὑπὸ τῆς ἡδονῆς.»

Μερικὰ ἐκ τῶν εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπαγομένων, τῶν ὁποίων ἡ βάρβαρος καὶ στυγνὴ μορφὴ δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὸ φιλανθρωπότερον προηγμένον περιβάλλον, ἀναγκάζονται νὰ μεταβάλουν αὐτὴν διὰ νὰ καταστήσουν ἀνεκτὴν τὴν ὕπαρξίν των. Παράδειγμα τὸ φοβερὸν ἔθιμον τῆς ἐγκατορύξεως ἀνθρώπων εἰς τὰ θεμέλια τῶν οἰκοδομῶν, διὰ νὰ ἀποκτήσουν αὗται στερεότητα. Πασίγνωστον εἶναι τὸ τραγούδι τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας, ὅπου διὰ νὰ σταθῇ τὸ γεφύρι ἀναγκάζεται ὁ πρωτομάστορας νὰ κτίσῃ τὴν γυναῖκα του. Τὸ πρᾶγμα φαίνεται τερατῶδες καὶ ἀπίστευτον. Καὶ ὅμως καὶ σήμερον ἀκόμη εὑρίσκεται τὸ ἀποτρόπαιον ἔθιμον εἰς τοὺς *Dayak* τῆς νήσου *Borneo* καὶ ἄλλους ἀγρίους λαούς. Παρ' αὐτοῖς εἰς τὴν βαθεῖαν ὀπήν, τὴν ὁποίαν ὀρύττουν διὰ νὰ τοποθετήσουν τὸν πρῶτον πάσσαλον θέτουν νεαρὰν δούλην. Κατόπιν ἀφήνουν τὸν ἄνωθεν πάσσαλον νὰ καταπέσῃ μὲ ὅλον του τὸ βάρος καὶ οὕτω συντρίβεται ἡ δυστυχής. Βαθμηδὸν τὸ ἄγριον ἔθιμον μετεβλήθη. Οἱ ἄνθρωποι ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ ζῴων καὶ σήμερον εἰς τοὺς ἕλληνας κτίστας ὑπολείπεται μόνον ἡ συνήθεια νὰ σφάζουν ἀλέκτορα, μὲ τὸ αἷμα τοῦ ὁποίου βάπτουν τοὺς πρώτους θεμελίους λίθους. Οἱ παρερχόμενοι ὅμως φοβοῦνται νὰ πλησιάσουν, διότι φοβοῦνται μήπως ὁ μάστορας κτίσῃ τὴν σκιάν των, ὁπότε ἐντὸς τεσσαράκοντα ἡμερῶν θὰ ἀποθάνουν. Περιέργως τὴν αὐτὴν τύχην ἔσχε κατὰ τὰς εἰδήσεις νεωτέρων περιηγητῶν τὸ ἔθιμον καὶ εἰς τοὺς *Dayak*, ὅπου τὴν δούλην ἀντικατέστησεν ἀλεκτορίς.

Ὡς πρὸς τὴν τρίτην τέλος περίπτωσιν, καθ' ἣν τὸ παλαιὸν ἀπώλεσε μὲν ἐντελῶς τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεώς του, ὑφίσταται δὲ μόνον ἕνεκα τῆς δυνάμεως τῆς συνηθείας, ἀναφέρομεν ὡς

παράδειγμα τὸν Μάρτη, τὸ πολύχρωμον ἐκεῖνο κλῶσμα, τὸ ὁποῖον προσδένεται εἰς τὸν καρπὸν τῆς χειρὸς κατὰ τὸν Μάρτιον, καὶ τὸν χαιρετισμὸν *γειά σου ἢ σὲ καλό σου*, ὅταν πταρνιζώμεθα. Ἀμφότερα ταῦτα σήμερον οὐδένα λόγον ὑπάρξεως φαίνονται ἔχοντα, διατηροῦνται δὲ μόνον λόγῳ τῆς συνηθείας. Καὶ ὅμως εἶχον ἄλλοτε τὸν λόγον των. Ὁ Μάρτης ἀπετέλει περίαμμα, εἰς τὸ ὁποῖον μαγικὴ ἀπεδίδετο δύναμις. Ἦτο δὲ ἐν χρήσει καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ λατρείᾳ. Οἱ μύσται τῶν ἐλευσινίων *κρόκῃ κατεδοῦντο τὴν δεξιὰν χεῖρα καὶ τὸν ἀριστερὸν πόδα*. Ὁ δὲ χαιρετισμὸς κατὰ τὸν πταρμόν, συνεδέετο πρὸς ἀρχεγόνους ἰδέας, καθ' ἃς κατ' αὐτὸν εἰσήρχοντο ἢ ἐξήρχοντο τὰ κακοποιὰ πνεύματα ἐκ τοῦ ἀνθρώπου.

*
* *

Καὶ τώρα ποία εἶναι ἡ θέσις τῆς γυναικὸς εἰς τὴν πρόοδον ταύτην πρὸς τὸν πολιτισμόν, ποῖον πρόσωπον διαδραματίζει εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν πάλην τοῦ νέου πρὸς τὸ παλαιόν, τῆς δημιουργίας πρὸς τὴν παράδοσιν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξαρτᾶται ἡ θέσις αὐτῆς ἐν τῇ Λαογραφίᾳ;

Ἡ γυνὴ πρῶτα καὶ κυριώτατα εἶναι στοιχεῖον συντηρητικόν, προσκεκολλημένον εἰς τὴν παράδοσιν πολὺ περισσότερον τοῦ ἀνδρός. Μὴ σᾶς φανῇ τὸ τοιοῦτον παράδοξον. Μὴ σᾶς κάμῃ ἐντύπωσιν ἡ ἀγάπη τῆς γυναικὸς πρὸς τὸ νέον, ἡ ὁποία παρουσιάζεται εἰς τὴν μόδαν. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαβείας, ἡ μετὰ δουλικῆς, ἠμπορεῖ νὰ εἴπῃ κανείς, ὑποταγῆς παρακολούθησις τῆς μόδας εἶναι δεῖγμα πνεύματος συντηρητικοῦ μᾶλλον ἢ νεωτεριστικοῦ. Διότι τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ νεωτερισμοῦ, τοῦ πραγματικοῦ δημιουργικοῦ πνεύματος, δὲν εἶναι ἡ μίμησις ἡ δουλικὴ τῶν ἄλλων, ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ ἀπαλλαγὴ τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ περιβάλλοντος, ἡ πνευματικὴ αὐτοτέλεια, ἡ συγκέντρωσις εἰς ἑαυτὸ καὶ ἡ ἐκ τοῦ

βάθους τῆς ἰδίας πλέον ὀντότητος ἀνάδυσις τῆς δημιουργικῆς πνοῆς. Εἰς τὴν μόδαν συμβαίνει τίποτε ἀπ' αὐτά; Πᾶν τοὐναντίον. Τὸ κύριον αὐτῆς χαρακτηριστικὸν δὲν εἶναι ἡ αὐτοτέλεια τοῦ ἀτόμου, ἀλλ' ἡ δουλικὴ μίμησις. Ὡρισμένα καταστήματα ἐκ Παρισίων τὴν κανονίζουν καὶ αἱ γυναῖκες ἀνεξετάστως ὅλαι τὴν παρακολουθοῦν. Ὅ,τι κάμνει ἡ μία, πρέπει νὰ τὸ κάμουν ὅλαι. Ἀλλὰ τοῦτο βέβαια δὲν εἶναι αὐτοτέλεια σκέψεως, πᾶν ἄλλο εἶναι ἢ δημιουργικότης. Τοὐναντίον, ἡ ἀδυναμία τοῦ νὰ ἀντισταθοῦν εἰς τὴν μίμησιν, νὰ ἀντισταθοῦν εἰς τὸ περιβάλλον, εἶναι δεῖγμα δουλικῆς προσηλώσεως εἰς τὴν κοινὴν συνήθειαν, εἰς τὸ κοινῶς παραδεδεγμένον, δεῖγμα πνεύματος συντηρητικοῦ. Τὸ συντηρητικὸν δὲ τοῦτο πνεῦμα τῆς γυναικὸς ἀκριβῶς ἐν τῇ Λαογραφίᾳ ἔχει τὴν καταφανεστάτην αὐτοῦ ἐκδήλωσιν.

Τὰς τελευταίας ἀπηχήσεις παλαιοτάτων καὶ ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ λησμονουμένων δημοτικῶν ᾀσμάτων θὰ τὰς ἀκούσετε παρ' αὐτῶν, τὰ παραμύθια εἶναι τὸ στοιχεῖόν των, αἱ παραδόσεις ἀποτελοῦν τὸν μυθολογικὸν κόσμον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ζοῦν, αἱ προλήψεις καὶ αἱ δεισιδαιμονίαι τὸν ρυθμιστὴν τῶν λόγων καὶ τῶν πράξεών των, οἱ μῦθοι καὶ αἱ παροιμίαι τὴν φιλοσοφίαν των, τὰ ξόρκια καὶ τὰ βότανα τὴν ἐπιστήμην των. Ὅ,τι πλέον μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν πρὸ καιροῦ ἔχει λησμονηθῇ, ὅ,τι ἔπαυσε πλέον νὰ πιστεύεται, τοῦτο θὰ εὕρετε, ἂν τὸ ζητήσετε, εἰς τὰς γυναῖκας. Αἱ γυναῖκες εἶναι οἱ θεματοφύλακες τῆς παραδόσεως, αἱ δὲ γραῖαι ἀληθεῖς λαογραφικοὶ θησαυροί. Εἰς τὴν γραῖαν *Bettina von Arnim* οἱ ἀδελφοὶ *Grimm* ὀφείλουν τὰ παραμύθια των, εἰς τὴν Μαριάναν Καμπούρογλου χρεωστοῦμεν τὰ ἀθηναϊκὰ παραμύθια καὶ σχεδὸν πᾶν ὅ,τι ἄλλο ἐκ τῆς λαογραφίας τῶν παλαιοτέρων Ἀθηνῶν γνωρίζομεν. Τὸ δὲ πλεῖστον τοῦ λαογραφικοῦ ὑλικοῦ, τὸ ὁποῖον σήμερον περισυλλέγομεν, ἐκ τοῦ στόματος τῶν περιφρονουμένων καὶ ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος κα-

ταγελωμένων γραϊδίων τὸ ἀρυόμεθα. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐνδυμασίαν καὶ τὸν βίον καὶ αὐτὴν τὴν γλῶσσαν ἡ γυνὴ εἶναι ὁ ἀξιοπιστότερος φύλαξ τῆς παραδόσεως. Τοῦτο γνωρίζουν ὅλοι, ὅσοι ἐπεχείρησαν νὰ μελετήσουν τὴν λαογραφίαν ἢ τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ.

Καὶ τώρα προβάλλει μόνον του τὸ ἐρώτημα, διατί ἄρά γε ἡ συντηρητικότης αὕτη εἰς τὰς γυναῖκας; Ἡ συντηρητικότης αὕτη ἔχει τὴν ἀρχήν της εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν τῆς γυναικός. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ γυνὴ εἶναι φύσις περισσότερον συναισθηματικὴ παρὰ διανοητική. Εἰς τὴν ψυχήν της ἐπικρατοῦν στοιχεῖον εἶναι τὸ συναίσθημα, ἐνῷ τοὐναντίον εἰς τὸν ἄνδρα ὑπερισχύει ἡ διανόησις. Ἐφ' ὅσον δὲ τῆς παραδόσεως στήριγμα, ὡς εἴπομεν, εἶναι τὸ συναίσθημα, δὲν δύναται νὰ φανῇ παράδοξος ἡ συντηρητικότης τῆς γυναικός. Εἰς αὐτὴν αἱ ἐντυπώσεις κατευθύνονται μᾶλλον πρὸς τὸ συναίσθημα ἢ τὴν διανόησιν. Ὅ,τι δὲ ἅπαξ ἐγέννησε φόβον εἰς αὐτὴν ἢ ὑποθάλπει ἐλπίδας, ὅ,τι συνεδέθη πρὸς τὸ συναίσθημα τοῦ γνωστοῦ καὶ τὴν συνήθειαν, ὅ,τι περιεβλήθη τὸν μανδύαν τοῦ κύρους τῆς ἀρχαιότητος, τοῦτο ρίπτει πλέον εἰς τὴν ψυχὴν αὐτῆς ρίζας δυσαποσπάστους.

Μόλα ταῦτα δὲν πρέπει νὰ νομίσῃ τις ὅτι λόγῳ τῆς συντηρητικότητος ταύτης ἡ γυνὴ εἶναι καὶ ἐντελῶς ἀνίκανος εἰς κάθε δημιουργίαν. Τοὐναντίον ἡ γυνὴ ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἔργον δημιουργικὸν καὶ μάλιστα ἀξιολογώτατον, *ἐντὸς ὅμως πάντοτε τῶν ὑπὸ τῆς παραδόσεως περιγεγραμμένων ὁρίων*. Καθορίζει δὲ τὸ ποιὸν τοῦ δημιουργικοῦ τούτου ἔργου αὐτὴ ἡ συναισθηματικὴ φύσις τῆς γυναικός.

Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο τὸ δημιουργικόν, καθὼς καὶ τὸ ἔργον τὸ συντηρητικόν, θέλομεν παρακολουθήσει αὐτὴν εἰς τὰ ἑπόμενα μαθήματα.

Β'

Τί εἶναι τὸ δημοτικὸ τραγούδι. Ἀνδρικὰ καὶ γυναικεῖα τραγούδια. Ἡ γυνὴ ὡς λαϊκὴ ποιήτρια.

Εἰς τὸ προηγούμενον μάθημα ὡμιλήσαμεν γενικῶς περὶ τῆς γυναικὸς ὡς συντηρητικοῦ καὶ δημιουργικοῦ στοιχείου ἐν τῇ Λαογραφίᾳ. Ἐρχόμεθα τώρα νὰ ἐξετάσωμεν τὸ ἔργον αὐτῆς εἰς τρία ἰδιαίτερα ἐπὶ μέρους λαογραφικὰ κεφάλαια, τὸ τραγούδι, τὸ παραμύθι καὶ τὴν μαγείαν. Καὶ σήμερον διὰ τὸ τραγούδι.

Τὸ δημοτικὸ τραγούδι εἶναι τὸ βασίλειον τῆς γυναικός. Συναισθηματικὴ καὶ εὐαίσθητος καθὼς εἶναι καὶ ἐπιρρεπὴς εἰς διαχύσεις, ἀγαπᾷ μαζὶ μὲ τὸν χορὸν μέχρι μανίας τὸ τραγούδι. Δὲν μανθάνει δὲ μόνον καὶ διατηρεῖ ὅ,τι ἀπὸ ἄλλους ἤκουσεν, ἀλλ' ἐμφανίζεται καὶ ἡ ἰδία ὡς ποιήτρια. Εἰς πολλοὺς μάλιστα κατὰ φύσιν λαοὺς ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον αἱ γυναῖκες εἶναι αἱ δημιουργοὶ τῶν ᾀσμάτων. Εἰς ἄλλους ἔχουν τὰ ἰδιαίτερά των τραγούδια, καθὼς π. χ. εἰς τοὺς Ρώσους τῆς Μεγάλης Ρωσίας, τὰ καλούμενα *babyi starini*, ἤτοι παλαιὰ γυναικεῖα ᾄσματα, καὶ εἰς τοὺς Ἄραβας Βεδουΐνους τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα *asamer*, τὰ ὁποῖα μάλιστα καὶ τραγουδοῦν μόνον μεταξύ των. Καὶ παρ' ἡμῖν, ἂν δὲν εἶναι σήμερον τόσον λόγῳ τοῦ προχωροῦντος νεωτέρου πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐκτοπίζει τὸ λαϊκὸ τραγούδι, ὅπως δὰ ἐκτοπίζει καὶ ὅλον τὸν ἐγχώριον πολιτισμὸν καὶ ὅλας τὰς ἐγχωρίους συνηθείας, ἦτο ὅμως τοὐλάχιστον πρὸ ὀλίγου καιροῦ ἡ ἀγάπη τῆς γυναικὸς τοῦ λαοῦ πρὸς τὰ τραγούδια ἰσχυρὰ καὶ ἡ ποιητική της δύναμις ἀξιοθαύμαστος. Εἰς τὸ τραγούδι καὶ εἰς τὸν χορὸν ἦσαν ἀκούραστοι. Αὐτὰ τὰ δύο ἦσαν αἱ δύο μόναι των διασκεδάσεις. Δὲν εἶχον τότε ἄλλας. Εἰς τοὺς γάμους καὶ τὰς ἄλλας διασκεδάσεις καὶ συγκεντρώσεις, εἰς τοὺς τακτικοὺς κυριακάτικους χοροὺς εἰς τὴν πλα-

τεῖαν τοῦ χωρίου, ἐμπρὸς εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἢ εἰς τὸ μεσοχώρι, εἰς τῆς πασχαλιᾶς τὴν κούνια καὶ εἰς τὸν κλήδονα, ἐπάνω εἰς τὴν διασκέδασιν καὶ εἰς τὴν ἐργασίαν, ἐπάνω εἰς τὴν κούνια τοῦ παιδιοῦ καὶ πλάϊ εἰς τὸ φέρετρον τοῦ ἀποθαμένου ἀντηχοῦσε πάντα τὸ γυναικεῖο τραγούδι πότε χαρούμενο, πότε γλυκὸ καὶ πότε λυπημένο. Αἱ γυναῖκες ἤξευραν τὰ περισσότερα τραγούδια, ἄλλα διότι τὰ εἶχαν μάθει ἀπὸ τὶς γιαγιές των καὶ τὶς μάννες των καὶ ἄλλα διότι τὰ εἶχαν βγάλει μοναχές των, ἀναμεταξύ των. Καὶ σήμερα, ἐὰν διατηρῆται ἀκόμη τὸ δημοτικὸ τραγούδι, εἶναι διότι ἀκόμη αἱ γυναῖκες τραγουδοῦν καὶ τὰ κορίτσια κάπου κάπου βγάζουν καὶ κανένα τραγουδάκι. Ἀπὸ τὸ στόμα των δὲ μόνον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μανθάνομεν καὶ καταγράφομεν ὅ,τι ἔμεινεν ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

*
* *

Ἀλλ' ἄρά γε εἰς ὅλα τὰ τραγούδια ἐξ ἴσου αἱ γυναῖκες εἶναι καὶ φύλακες τῆς παραδόσεως καὶ δημιουργοί; Δὲν ὑπάρχουν τραγούδια, εἰς τὰ ὁποῖα καὶ οἱ ἄνδρες εἶναι ποιηταί; Κ' ἔπειτα, τί εἶναι τὸ δημοτικὸ τραγούδι;

Μὴ σᾶς φανῇ ἄτοπος ἡ ἐρώτησις. Δὲν πρόκειται περὶ πράγματος τόσον προφανοῦς, ὅσον φαίνεται. Ἔγιναν καὶ γίνονται τόσαι συζητήσεις διὰ τὴν φύσιν τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, ἡ δὲ παρερμηνεία ἀκριβῶς τῆς φύσεως αὐτοῦ ὡδήγησεν εἰς μεγίστας πλάνας ἐπιφανεστάτους ἐπιστήμονας, εἰς ἡμᾶς δὲ πολὺ ἀμυδρὰ καὶ πολὺ ρωμαντικὴ ἰδέα περὶ αὐτοῦ ἐπικρατεῖ. Ἡ θεωρία τοῦ *Wolf* καὶ τοῦ *Lachmann* διὰ τὸν Ὅμηρον, ὅτι εἶναι σύρραμμα δημοτικῶν ᾀσμάτων, εἰς τοιαύτην παρεξήγησιν τῆς φύσεως τοῦ τραγουδιοῦ ἔχει τὴν ἀρχήν της, παρ' ἡμῖν δὲ ἤκουσα μετὰ σοβαρότητος λεγόμενον ὅτι, ἂν εἴχομεν

καὶ ἡμεῖς σήμερον ἕνα Ὅμηρον, θὰ συνεκέντρωνε τὰ κλέφτικα τραγούδια καὶ θὰ ἐδημιούργει τὸ νεώτερον ἔπος.

Τί εἶναι λοιπὸν τὸ δημοτικὸ τραγούδι; Τραγούδι εἶναι κυρίως ἡ ἔκφρασις μὲ λόγους καὶ ρυθμὸν καὶ μέλος τοῦ κυριεύοντος τὴν ψυχὴν συναισθήματος. Τὸν πυρῆνα, τὴν οὐσίαν τοῦ τραγουδιοῦ ἀποτελεῖ τὸ συναίσθημα, ἡ χαρά, ἡ λύπη, ἡ ἀγάπη, τὸ μῖσος, ὁ θαυμασμός, ὁ ἔπαινος κτλ., τὸ περίβλημα εἶναι αἱ λέξεις καὶ τὸ μέλος.

Ἐὰν ὅμως πάρετε σήμερα καὶ φυλλομετρήσετε οἱανδήποτε συλλογὴν δημοτικῶν τραγουδιῶν ἀπὸ τοῦ *Passow* ἕως τοῦ Πολίτου, ἄρά γε ὅλα τὰ τραγούδια ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνονται εἰς τὰς συλλογὰς αὐτάς, προσαρμόζονται εἰς τὸν ὁρισμὸν αὐτόν; Ὄχι. Θὰ εὕρετε βέβαια πολλά, τὰ ὁποῖα προσαρμόζονται, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀκριβῶς ἔκφρασις συναισθήματος, ὅπως τοῦ χοροῦ, τῆς ἀγάπης, τῆς ξενιτειᾶς, τὰ μυρολόγια, τὰ γαμήλια, τὰ νανουρίσματα κτλ. Θὰ εὕρετε ὅμως καὶ μερικά, τὰ ὁποῖα δυσκόλως θὰ ἠμπορέσετε νὰ τὰ χαρακτηρίσετε ὡς ἐκφράσεις συναισθήματος. Π.χ. τὸ τραγούδι τοῦ ξενιτεμένου, τὸ μακρότατο τραγούδι τῆς Διογέννητης, τὸ περίφημο τραγούδι τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας, ὅλα αὐτὰ καὶ ἄλλα πολλὰ ἀκόμη δὲν ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ εἴπῃ ὅτι ἔχουν πυρῆνα ἓν συναίσθημα. Κάθε ἄλλο. Αὐτὰ ἁπλούστατα σκοπὸν ἔχουν νὰ μᾶς ἐκθέσουν, νὰ μᾶς διηγηθοῦν κάτι τι μὲ ποιητικὸν τρόπον. Ὥστε εἰς αὐτὰ πυρὴν εἶναι ἡ διήγησις· εἶναι τραγούδια διηγηματικὰ καὶ ὡς τοιαῦτα πλησιάζουν κατ' οὐσίαν πρὸς τὸ ἔπος, πρὸς τὴν ἐπικὴν ποίησιν. Βεβαίως τὰ νεοελληνικὰ διηγηματικὰ τραγούδια δὲν ἠμποροῦν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἔπη, διότι τοὺς λείπει κυρίως ἡ ἀναπαυτικὴ καὶ ἥσυχος καὶ πλατεῖα διήγησις, ἡ ὁποία εἶναι τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικὸν τοῦ ἔπους, οὐδεὶς ὅμως δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι εἰς αὐτά, καθὼς καὶ εἰς τὸ ἔπος, τὴν οὐσίαν,

τὸν πυρῆνα ἀποτελεῖ ἡ διήγησις καὶ μόνον αὕτη. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὰ δημοτικὰ ἑλληνικὰ τραγούδια, διαιροῦνται εἰς δύο μεγάλας κατηγορίας, εἰς τὰ κυρίως τραγούδια, τὰ συναισθηματικὰ δηλ. τραγούδια, καὶ εἰς τὰ διηγηματικά. Τὸν χωρισμὸν αὐτὸν σήμερον βέβαια ὁ λαὸς δὲν τὸν αἰσθάνεται. Δι' αὐτὸν ὅλα εἶναι τραγούδια. Δὲν συνέβαινε ὅμως, φαίνεται, αὐτὸ καὶ εἰς παλαιοτέραν ἐποχήν. Διὰ τὰ τοιαῦτα διηγηματικὰ τραγούδια ἐδῶ εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ παράδοσις, καὶ αὕτη ὀφείλεται εἰς τὴν λίαν γνωστὴν εἰς τὴν λαογραφίαν Μαριάναν Καμπούρογλου, μᾶς διέσωσε τὸ ὄνομα *παραλογή*. Ἐκ δὲ τῆς Κύπρου ἔχομεν τὸ ὄνομα *περιλοὴ* εἰς ἓν ἀκριβῶς τοιοῦτον ᾆσμα, προερχόμενον πιθανῶς ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς Φραγκοκρατίας, τὸ τραγούδι τῆς Ζωγγραφοῦς, τοῦ ὁποίου παραλλαγὴ ἐδημοσιεύθη μία εἰς τὴν Λαογραφίαν, δημοσιεύεται δὲ καὶ ἄλλη μία εἰς τὸ πρὸ ὀλίγου ἐκδοθὲν Α' καὶ Β' τεῦχος τοῦ Η' τόμου. Εἰς τὸ τραγούδι αὐτό, εἰς τὴν ἀρχὴν ὁ ποιητὴς προσκαλῶν ἀκροατὰς διὰ τὸ ποίημά του λέγει τὰ ἑξῆς:

Ὅσοι τζ' ἂν ἦστε χρισκιανοὶ τζ' ἂν ἦστε βαφτισμένοι
ἐλᾶτε νὰ γροιτζ'ήσετε ***περιλοὴ*** *γραμμένην,*
τὴν ξήησιν τῆς Ζωγγραφοῦς τὴβ βαρυφουμισμένην,
ποὺ τὴν ἐπεριγράψασιν πισκόποι τζ'αὶ γουμένοι.
Ἐλᾶτε οὖλ' οἱ κληρικοί, τοῦρτσοι τζ'αὶ γιουλαμάδες
τζ'αὶ δώδεκα κουσουλικὰ τζ'αὶ πέντε δεσποτάδες,
νὰ κάμω τὰ μματάτζ'α σας νὰ τρέχουν σὰν τὴ βρύσιν,
σὰν τὸν Ἀφρίτην ποταμόν, ἀντὰν νὰ ξησ'ειλίση
τζ'αὶ δίολα τζ'αὶ τρίολα οὖλα νὰ τὰ ποτίση.

Κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς Μαριάνας Καμπούρογλου τὰ τοιαῦτα τραγούδια ἀπηγγέλλοντο μόνον ὑπὸ γραιῶν ἐν οἰκογενειακοῖς κύκλοις μὲ κάποιον ἰδιάζοντα τόνον τῆς φωνῆς, κλαυθμη-

ρόν πως καὶ λυρώδη, κατὰ τὸ κυπριακὸν ποίημα εἶναι προφανὲς ὅτι ἐπίσης περὶ ἀπαγγελίας πρόκειται. Ἄλλως τε καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ φανταστῇ κανεὶς ὅτι ᾄσματα μακρά, ὅπως εἶναι οἱ παραλογές, εἶναι δυνατὸν νὰ τραγουδοῦνται κατὰ τὸν συνήθη μάλιστα ἑλληνικὸν τρόπον, διότι θὰ ἐκράτουν ἴσως δύο ἕως τρεῖς ὥρας τὸ καθὲν καὶ τὰ κυπριακά, τὰ ὁποῖα διακρίνονται διὰ τὸ μῆκός των, πολὺ περισσοτέρας. Καὶ ἡ διαφορὰ αὕτη μεταξὺ τῶν κυρίως τραγουδιῶν καὶ τῶν διηγηματικῶν εἶναι ἓν ἐπὶ πλέον μαρτύριον καὶ διὰ τὴν διαφορὰν τῆς φύσεως αὐτῶν.

*
* *

Ἀπὸ τὰς δύο ταύτας τώρα κατηγορίας τῶν ἑλληνικῶν τραγουδιῶν τὰ μὲν διηγηματικὰ εἶναι κυρίως ἀνδρικὰ τραγούδια, τὰ δὲ κυρίως τραγούδια εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον γυναικεῖα. Ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς ἴσως φαίνεται κάπως παράξενος, εἶναι ὅμως ἀληθής. Σήμερον βέβαια εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ δημοτικὴ ποίησις πρὸ πολλοῦ ἤδη ἔχει ἀρχίσει νὰ ὑποχωρῇ καὶ νὰ ἀντικαθίσταται δυστυχῶς ἀπὸ τὰ ἀνούσια τραγούδια τῶν ὀπερετῶν καὶ τῶν ἐπιθεωρήσεων, τὰ ὁποῖα κάμνουν τὸν κύκλον τους εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι φανερόν. Καὶ τὰ κυρίως τραγούδια, πολὺ περισσότερον τὰ διηγηματικὰ τραγούδια δὲν ἀκούονται πλέον συχνά, σχεδὸν ἔπαυσαν νὰ ἀποτελοῦν μέρος τῆς ζωῆς τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐδῶ καὶ ἐκεῖ δὲ περίεργοι λαογράφοι σπεύδουν νὰ τὰ ἀναζητήσουν καὶ νὰ τὰ καταγράψουν ἀπὸ τὸ στόμα κανενὸς γέροντος ἢ κανενὸς γραΐδίου ὡς λείψανα περίεργα τοῦ παρελθόντος. Ὅπου ὅμως τὸ δημοτικὸ τραγούδι ἀκόμη ἔχει ἀρκετὴν ζωὴν μέσα του, ἐκεῖ ἀμέσως εἶναι καταφανὴς ὁ χαρακτηρισμός, τὸν ὁποῖον εἴπομεν. Οὕτως εἰς τὴν Σερβίαν ὁ μέγας αὐτῆς λαογράφος *Vouk Karatsic*, ὁ ὁποῖος κατήρτισε τὴν σπουδαιοτάτην συλλογὴν τῶν σερβικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, ἐχώρισε

τὰ διηγηματικὰ τραγούδια ὡς ἀνδρικὰ ἀπὸ τὰ γυναικεῖα, τὰ καθαρῶς συναισθηματικά.

Ὁ χωρισμὸς οὗτος εἶναι φυσικός, σύμφωνος πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικός. Ὁ ἀνὴρ ὡς φύσις περισσότερον διανοητικὴ ἀγαπᾷ τὰ πράγματα, τὴν διήγησιν, ἡ εὐπαθὴς συναισθηματικὴ φύσις τῆς γυναικὸς εὔκολα ἐκχύνεται εἰς λυρισμούς. Ἔχομεν δὲ δείγματα τοῦ χωρισμοῦ τούτου καὶ ἀπὸ τὸν Ὅμηρον. Ὅταν οἱ ἥρωες πηγαίνουν νὰ παρακαλέσουν τὸν Ἀχιλλέα νὰ παύσῃ τὴν ὀργήν του καὶ νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸν πόλεμον, τὸν εὑρίσκουν νὰ τραγουδῇ *κλέα ἀνδρῶν*, ἐνῷ ἡ Βρυσηΐς τονίζει μυρολόγι εἰς τὸν νεκρὸν τοῦ Πατρόκλου, καὶ ἡ Ἑκάβη, ἡ Ἀνδρομάχη καὶ ἡ Ἑλένη εἰς τὸν νεκρὸν τοῦ Ἕκτορος. Ἔπειτα αὐτοῦ τοῦ ἔπους, τοῦ κατ' ἐξοχὴν διηγηματικοῦ τραγουδιοῦ, δημιουργοὶ καὶ φορεῖς δὲν ἦσαν γυναῖκες ἀλλ' ἄνδρες, οἱ ἀοιδοὶ καὶ οἱ ραψῳδοί. Παράδειγμα γυναικὸς ἐπικῆς ἀοιδοῦ ἢ ραψῳδοῦ δὲν ἔχομεν κανέν, ἐνῷ λυρικαὶ ποιήτριαι ἀνεφάνησαν πολλαί. Χαρακτηριστικώτατον δὲ εἶναι ὅτι καὶ εἰς τὸ παραμύθι, τὴν κατ' ἐξοχὴν ταύτην διήγησιν, τὴν προβαθμίδα τοῦ ἔπους, κατὰ τὴν ἀκμὴν τοὐλάχιστον αὐτοῦ, δημιουργοὶ καὶ φορεῖς εἶναι ἄνδρες καὶ ὄχι γυναῖκες.

Ἔπειτα σημειωτέον καὶ τὸ ἑξῆς. Τὰ διηγηματικὰ τραγούδια δὲν εἶναι, ὅπως τὰ συναισθηματικά, τραγούδια τῆς στιγμῆς, τραγούδια αὐτοσχέδια, στιγμιαῖαι πολλάκις ἀπόρροιαι ὑπερεκχειλίζοντος συναισθήματος. Εἶναι συνήθως τραγούδια μακρά, τὰ ὁποῖα διὰ νὰ ποιηθοῦν χρειάζονται ὄχι μόνον ἀρκετὴν ποιητικὴν προσπάθειαν, ἀλλὰ καὶ τέχνην, ὅπως δὲ σήμερον παρουσιάζονται εἰς τὸν μελετῶντα αὐτά, καὶ ποιητικὴν παράδοσιν, ἡ ὁποία μόνον ἐντὸς ἰδιαιτέρου κύκλου ποιητῶν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναπτυχθῇ, ποιητῶν, οἱ ὁποῖοι νὰ ἀσχολοῦνται μὲ αὐτὰ οὐχὶ ἐν παρέργῳ, ἀλλ' ἐξ ἐπαγγέλματος, κλασσικὸν παράδειγμα

τῶν ὁποίων εἶναι οἱ ὁμηρικοὶ ἀοιδοὶ καὶ ραψῳδοί. Εἰς τοὺς συγχρόνους λαοὺς ἐπαγγελματίαι ποιηταὶ εἶναι οἱ Σέρβοι *Guslar*, εἰς τοὺς ὁποίους ἀκριβῶς ὀφείλεται ἡ ἐπικὴ ποίησις τῶν Σέρβων, ἐπαγγελματίαι δὲ πρέπει νὰ ἦσαν καὶ οἱ δημιουργήσαντες τὰ ἑλληνικὰ διηγηματικὰ τραγούδια.

Ἀλλ' ἔχομεν καμμίαν πληροφορίαν ὅτι ὑπῆρξάν ποτε ἐν τῇ μέσῃ ἢ νέᾳ Ἑλλάδι τοιοῦτοι ἐπαγγελματίαι ποιηταί; Διὰ τὸν μέσον αἰῶνα, τὸν 10ον αἰῶνα, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ ἀποτελῇ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τῆς ἀκριτικῆς λεγομένης ποιήσεως, ἔχομεν μίαν πολυτιμοτάτην μαρτυρίαν τοῦ Ἀρέθα τοῦ μητροπολίτου Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας, τὴν ὁποίαν ὀφείλομεν εἰς τὸν κ. Σωκράτην Κουγέαν. Ὁ Ἀρέθας σχολιάζων τὰ εἰς Ἀπολλώνιον τὸν Τυανέα τοῦ Φιλοστράτου ἐξηγῶν τὴν λέξιν ἀγύρτης λέγει. «Τοὺς ἀγείροντας λέγει, ἤτοι ἀγύρτας, ὧν νῦν δεῖγμα οἱ κατάρατοι Παφλαγόνες, ᾠδάς τινας συμπλάσαντες πάθη περιεχούσας ἐνδόξων ἀνδρῶν καὶ πρὸς ὀβολὸν ᾄδοντες καθ' ἑκάστην οἰκίαν». Ἦσαν δὲ κατάλληλοι τότε οἱ χρόνοι διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοιαύτης τάξεως ἀοιδῶν καὶ μάλιστα ἐν τῇ Ἀνατολῇ. «Τὸ ἡρωϊκὸν περιβάλλον τῶν ἀνατολικῶν θεμάτων ἦτο, κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ *Rambaud*, ἐπίσης κατάλληλον διὰ τὴν γέννησιν τῆς μεγάλης πολεμικῆς ποιήσεως, ὅπως ἦτο ἡ Γαλλία κατὰ τοὺς χρόνους τῶν πρώτων Καπετιδῶν». Εἰς τὰς αὐλὰς τῶν ἀγερώχων παραμεθορίων βυζαντινῶν φεουδαρχῶν, τῶν Μελισσηνῶν, τῶν Δουκῶν, τῶν Ἀνδρονίκων καὶ Πορφυρίων καὶ Κωνσταντίνων, δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι εὕρισκον εὐμενῆ ὑποδοχὴν καὶ ἀκρόασιν οἱ λαϊκοὶ ποιηταί, οἱ ψάλλοντες τοὺς ἄθλους των, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Ἀράβων ἐμιρῶν καὶ βραδύτερον τῶν Φράγκων ἀρχόντων.

Εἰς τοὺς ὑστερωτέρους χρόνους ἔχομεν ἐπίσης μερικὰ τεκμήρια ὑπάρξεως τοιούτων ποιητῶν, τὰ ὁποῖα θὰ ἦτο μακρὺν νὰ

ἀναφέρω σήμερον, εἰς δὲ τοὺς σημερινοὺς ἔχομεν τὰ ζῶντα δείγματα τοιούτων ποιητῶν, τοὺς Κυπρίους *ποιητάρηδες*, οἱ ὁποῖοι παίρνοντες ὑποθέσεις ἀπὸ σύγχρονα γεγονότα, φόνους κυρίως, πολέμους κ.τ.τ. στιχουργοῦν ποιήματα, τὰ ὁποῖα κατόπιν «ᾄδουσι, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ἀρέθα, πρὸς ὀβολὸν» εἰς τὰς πανηγύρεις, εἰς τὰ καφενεῖα καὶ εἰς ἄλλας συγκεντρώσεις, μὲ τοῦτον τὸν νεωτερισμόν, ὅτι ἀντὶ νὰ ζητοῦν ὀβολὸν ὡς ἐπαῖται, πωλοῦν εἰς τοὺς ἀκροατὰς τὰ ποιήματά των, τυπωμένα εἰς φυλλάδια. (Εἰκὼν 3). Τοιοῦτοι φαίνεται ὅτι ὑπῆρξαν καὶ ἐν Κρήτῃ οἱ *ριμαδόροι* καὶ ἄλλοι εἰς ἄλλας ἴσως νήσους, λείψανα δὲ ἐλεεινὰ εἶναι οἱ τυφλοί, οἱ ὁποῖοι εἰς ἓν θρηνῶδες *recitativo*, ὅπως ἄλλως τε καὶ οἱ ποιητάρηδες, διηγοῦνται τὴν ἱστορίαν τῆς τυφλώσεώς των καὶ τὰ βάσανά των ἢ ἄλλα διάφορα γεγονότα, σεισμούς, καταστροφὰς κ.τ.τ.

Ἀπὸ τοιούτους ἐπαγγελματίας ποιητὰς πρέπει νὰ προέρχωνται καὶ τὰ νεοελληνικὰ διηγηματικὰ τραγούδια. Εἶναι δὲ αὐτὰ τριῶν εἰδῶν. Πρῶτον τὰ παλαιότερα ἀκριτικὰ τραγούδια, δεύτερον τὰ τραγούδια, τὰ ὁποῖα ἰδιαιτέρως ὁ Πολίτης ὀνομάζει παραλογὲς καὶ τρίτον τὰ νεώτερα ποιητάρικα, κυπριακὰ κυρίως, κρητικὰ καὶ νησιώτικα καὶ ἐξ ἄλλων μερῶν.

Δυστυχῶς τὸ θέμα μας καὶ ὁ ὀλίγος χρόνος, τὸν ὁποῖον ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσίν μας, δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἐπεκταθῶμεν πολὺ εἰς τὰς κατηγορίας ταύτας. Μίαν μόνον ἰδέαν αὐτῶν θὰ προσπαθήσω νὰ δώσω καὶ τοῦτο ὅσον ἠμπορῶ μὲ ὀλιγώτερα λόγια.

Τὰ *ἀκριτικὰ* ὠνομάσθησαν οὕτως ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονας, διότι περιστρέφονται περὶ τοὺς ἀκρίτας, «τοὺς τὰς ἄκρας προνοουμένους», κατὰ τὴν φρασεολογίαν τῶν βυζαντινῶν, τοὺς δροφύλακας τοῦ Βυζαντίου, τοὺς ἡρωϊκοὺς προμάχους τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὰς ἐσχατιὰς τοῦ Πόντου καὶ τῆς Καππαδοκίας ἐναντίον

τῶν ἀθέων Σαρακηνῶν, τῶν ὁποίων οἱ ἄθλοι συνεκίνουν τὴν καρδίαν τοῦ ἔθνους τότε, ὅπως οἱ ἄθλοι τῶν κλεφτῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας. Τὰ ᾄσματα ταῦτα εἶναι παλαιά. Ἡ ἀρχή των δύναται νὰ φθάνῃ μέχρι τοῦ Ι΄ αἰῶνος μ.Χ., ὅπως παρουσιάζονται δὲ σήμερον, παρέχουν ὄψιν λειψάνων, συντριμμάτων ἐπικοῦ κύκλου, τοῦ ὁποίου τὴν ἀρχικὴν μορφὴν σήμερον τοὐλάχιστον καλὰ καλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ διαγνώσωμεν. Εὑρίσκονται ἀπανταχοῦ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τοῦ Πόντου καὶ τῆς Καππαδοκίας, ὅπου πιθανώτατα ἐγεννήθησαν, μέχρι τῶν νήσων τοῦ Ἰονίου, εἰς ποικίλας παραλλαγάς, τῶν ὁποίων ἀρτιώτεραι εἶναι αἱ ἐκ Πόντου καὶ Καππαδοκίας καὶ ἰδίως αἱ ἐκ Κύπρου, αἱ ὁποῖαι καὶ περισσότερα ἐπικὰ στοιχεῖα παρουσιάζουν. Εἶναι δὲ τὰ ἀκριτικὰ τραγούδια ἀπὸ τὰ καλύτερα τῆς δημώδους ἑλληνικῆς ποιήσεως διὰ τὴν δύναμιν τῆς φαντασίας εἰς τὰς περιγραφάς, τὴν τόλμην ἐν τῇ ἐκφράσει καὶ τῇ δημιουργίᾳ γραφικωτάτων κοσμητικῶν ἐπιθέτων, τὴν ὁποίαν ἐπαυξάνει τὸ σύντομον καὶ ἁλματικὸν τῆς διηγήσεως. Ἡ δὲ ἡρωϊκὴ πνοή, ἡ ὁποία ἐξακολουθεῖ νὰ τὰ διαπνέῃ παρὰ τὴν πάροδον τῶν αἰώνων καὶ τὰς ἀναποφεύκτους ἀλλοιώσεις καὶ μεταβολάς, τὰς ὁποίας ὑπέστησαν, μεταφέρουσα ἡμᾶς εἰς τοὺς χρόνους τοὺς ἡρωϊκοὺς καὶ περιπετειώδεις τῆς πείσμονος καὶ μακραίωνος πάλης τοῦ ἑλληνικοῦ πρὸς τὸν μουσουλμανικὸν κόσμον εἰς τὰ σκοτεινὰ βάθη τῆς Ἀσίας παρὰ τὰς δασείας ὄχθας τοῦ Εὐφράτου καὶ ἐπὶ τῶν κλεισουρῶν τοῦ Ταύρου καὶ ἀναπλάττουσα ἐν τῇ φαντασίᾳ τὰς πελωρίας μορφὰς τῶν ἡρωϊκῶν καὶ ἀκαταδαμάστων ἐκεῖ προμάχων τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἐπαυξάνει ἔτι μᾶλλον τὸ θέλγητρον αὐτῶν.

Θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ σᾶς ἀναγνώσω ἓν ἢ δύο ἀποσπάσματα ὡς δείγματα τῆς ποιήσεως ταύτης.

Κουρσεύουν οἱ Σαρακηνοί, κουρσεύουν ᾽Αραβίδες,
κουρσεύουν τὸν ᾽Ανδρόνικον καὶ παίρνουν τὴν καλήν του,
ἐγγαστρωμέν᾽ ἐννιὰ μηνῶν, τῆς ὥρας νὰ γεννήση.
Σ᾽ τὴν φυλακὴν τὸ γέννησε ς᾽ τὰ σίδερα τὸ θρέφει.
. . . . . .
Χρονιὸς ἐπιάσε τὸ σπαθί, καὶ διέτης τὸ κοντάρι,
κι ὅταν ἐπάτησε τοὺς τρεῖς κρατειέται παλληκάρι.
᾽Εβγῆκ᾽ ἐδιαλαλήθηκε κανένα δὲν φοβᾶται,
μήτε τὸν Πέτρον τὸν Φωκᾶν, μήτε τὸν Νικηφόρον,
μήτε τὸν Πετροτράχηλον, τὸν τρέμει ἡ γῆ κι ὁ κόσμος,
κι ἂν εἶναι δίκιος πόλεμος, μήτε τὸν Κωνσταντῖνον.

Βλέπετε, εὐθὺς ἀπὸ τοὺς πρώτους στίχους μεταφερόμεθα εἰς τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους τοῦ Μεσαίωνος, τοὺς χρόνους τῶν ἐπιδρομῶν καὶ τῶν κούρσων τῶν ᾽Αράβων ἐμιρῶν ἀφ᾽ ἑνὸς καὶ τῶν Ἑλλήνων ἀκριτῶν ἀφ᾽ ἑτέρου.

Τῆς Γουργαριᾶς τὶς λαγκαδιές, τῆς ᾽Αραπιᾶς τὰ ὄρη,
ποὺ κεῖ συνδυὸ δὲν περπατοῦν, συντρεῖς δὲν κουβεντιάζουν,
παρὰ πενῆντα κ᾽ ἑκατὸ καὶ πάλι φοβισμένοι,
κ᾽ ἐγὼ πῶς τὰ τριγύρισα τὶς νύχτες μοναχός μου,
μὲ τρετραπήχινο σπαθὶ μὲ τρεῖς ὀργυιὲς κοντάρι.

Κ᾽ ἐδῶ ἡ αὐτὴ ἡρωϊκὴ πνοή, αἱ αὐταὶ πελώριαι ἀκριτικαὶ μορφαί.

Ὡς ἔτρωγα κι ὡς ἔπινα σὲ μαρμαρένια τάβλα,
ὁ μαῦρος μου χλιμίντρισε καὶ τὸ σπαθί μου ἐρράη,
κ᾽ ἐμένα ὁ νοῦς μου τό βαλε, παντρεύουν τὴν καλή μου,
μὲ κάποιον ἄλλον τὴ βλογοῦν κ᾽ ἐκείνη δὲν τὸν θέλει,
παντρευαρραβωνιάζουν την κ᾽ ἐμένα μ᾽ ἀστοχοῦνε.

Περνῶ καὶ πάω ς'τοὺς μαύρους μου,τοὺς ἑβδομηνταπέντε.
«Μαῦροι μου ἀκριβοτάγιστοι καὶ μοσκαναθρεμμένοι,
ποιὸς εἶν' ἀψὺς καὶ γλήγορος, νὰ τὸν καβαλλικέψω,
ν' ἀστράψῃ 'ς τὴν ἀνατολὴ καὶ νὰ βρεθῇ 'ς τὴ δύση;»

Κ' ἐδῶ οἱ αὐτοὶ περιπετειώδεις χρόνοι, τὸ αὐτὸ ἡρωϊκὸν περιβάλλον.

Ἐρχόμεθα εἰς τὶς *παραλογές*. Οἱ παραλογὲς ἔχουν ὡς ὑποθέσεις ἢ παραδόσεις ἢ διηγήσεις, αἱ ὁποῖαι φαίνονται σήμερον τοὐλάχιστον πλασταί. Τοιαῦται εἶναι π. χ. τὸ τραγούδι τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτης, τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ ξενιτεμένου καὶ τῆς πιστῆς συζύγου, το περίφημον ᾄσμα τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ καὶ πολλὰ ἄλλα. Ποία ἡ προέλευσις τῶν ᾀσμάτων τούτων καὶ πότε ἐποιήθησαν,πρὸς το παρὸν τοὐλάχιστον δὲν εἶναι γνωστόν. Ὅτι ὅμως καὶ αὐτά,ὅπως καὶ τὰ ἀκριτικά, πρὸς τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν μεγάλην ὁμοιότητα, προϋποθέτουν ποιητικὴν ὡριμότητα καὶ τέχνην καὶ ἑπομένως ξεχωριστὴν τάξιν λαϊκῶν ποιητῶν, δὲν δύναται, νομίζω, νὰ τεθῇ ἐν ἀμφιβόλῳ. Ἐπίσης οὐδεμία ἀμφιβολία δύναται νὰ ὑπάρξῃ περὶ τῆς παλαιότητος τῶν πλείστων τοὐλάχιστον ἐξ αὐτῶν, ὡς μαρτυρεῖ ἡ εὐρυτάτη αὐτῶν διάδοσις οὐ μόνον καθ' ἅπαντα τὸν ἑλληνικὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς πλησιοχώρους ξένους λαούς, σλαβικοὺς καὶ ἄλλους. Εἰς τὰ ᾄσματα ταῦτα, κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ *Fauriel*, «ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ ἐκδηλοῦται μετὰ περισσῆς ποικιλίας, ἐλευθερίας καὶ δυνάμεως». Πολλῶν ἐξ αὐτῶν αἱ ὑποθέσεις ἔχουν ὡς πυρῆνα τὰ κάλλιστα καὶ εὐγενέστατα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς συναισθήματα, τὴν ἀδελφικὴν ἀγάπην, τὴν συζυγικὴν πίστιν, τὴν δύναμιν τοῦ πρώτου ἔρωτος κτλ. κτλ. Ἀλλὰ καὶ εἰς ἐκεῖνα, τῶν ὁποίων αἱ ὑποθέσεις εἶναι τραγικαὶ καὶ πολλάκις ἄγριαι, ὅπως π.χ. εἶναι τὸ κτίσιμο τῆς συζύγου

τοῦ πρωτομάστορα εἰς τὰ θεμέλια τοῦ γεφυριοῦ, μετριάζεται ἡ ἐντύπωσις τοῦ φρικτοῦ καὶ τοῦ ἀγρίου διὰ τῆς ἐγκαταμείξεως ἐπεισοδίων, εἰδυλλιακὴν ἀποπνεόντων χάριν, καὶ συναισθημάτων εὐγενῶν καὶ φιλανθρώπων. Ὡς πρὸς τὸ κάλλος καὶ τὴν τεχνοτροπίαν διακρίνει αὐτὰ ἡ αὐτὴ πρὸς τὰ ἀκριτικὰ δύναμις τῆς φαντασίας ἐν ταῖς περιγραφαῖς, ἡ αὐτὴ τόλμη ἐν τῇ ἐκφράσει, ἡ αὐτὴ γραφικότης τῆς γλώσσης, ἡ αὐτὴ συντομία καὶ δραματικότης ἐν τῇ διηγήσει. Ἂν δὲ δὲν διαπνέῃ αὐτὰ ἡ αὐτὴ ἡρωϊκὴ πνοή, ἡ ὁποία ζωογονεῖ τὰ ἀκριτικά, ἀναπληροῖ ταύτην ἡ ἁγνὴ πνοὴ τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς φύσεως, ἡ ὁποία προσδίδει εἰς αὐτὰ θέλγητρον ἀνυπέρβλητον. Ἐπιτρέψατέ μοι νὰ σᾶς ἀναγνώσω ἕν.

Ἐρρόδισε γῆ ἀνατολὴ καὶ ξημερώνει ἡ δύση,
γλυκοχαράζουν τὰ βουνὰ κι ὁ αὐγερινὸς τραυειέται,
πὰν τὰ πουλάκια ς᾽ τὴ βοσκὴ κ᾽ οἱ λυγερὲς ς᾽ τὴ βρύση.
Βγαίνω κ᾽ ἐγὼ κι ὁ μαῦρος μου καὶ τὰ λαγωνικά μου.
Βρίσκω μιὰ κόρη πόπλενε σὲ μαρμαρένια γοῦρνα.
Τὴ χαιρετάω, δὲ μοῦ μιλεῖ, τῆς κρένω δὲν μοῦ κρένει.
«Κόρη, γιὰ βγάλε μας νερό, τὴν καλὴ μοῖρα νά χῃς,
νὰ πιῶ κ᾽ ἐγὼ κι ὁ μαῦρος μου καὶ τὰ λαγωνικά μου».
Σαράντα σίκλους ἔβγαλε, ς᾽ τὰ μάτια δὲν τὴν εἶδα,
κι ἀπάνω ᾽ς τοὺς σαρανταδυὸ τὴ βλέπω δακρυσμένη.
«Γιατί δακρύζεις, λυγερή, καὶ βαριαναστενάζεις;
Μήνα πεινᾷς, μήνα διψᾷς, μὴν ἔχῃς κακὴ μάννα;
—Μήτε πεινῶ, μήτε διψῶ, μήτ᾽ ἔχω κακὴ μάννα.
Ξένε μου, κι ἂν ἐδάκρυσα κι ἂν βαριαναστενάζω,
τὸν ἄντρα χω ς᾽ τὴν ξενιτειὰ καὶ λείπει δέκα χρόνους,
κι ἀκόμη δυὸ τὸν καρτερῶ, ᾽ς τοὺς τρεῖς τὸν παντυχαίνω,

κι ἃ δὲν ἐρθῇ, κι ἃ δὲ φανῇ, καλόγρια θὰ γένω,
θὰ πάγω 'ς ἔρημα βουνά, νὰ στήσω μοναστήρι,
καὶ 'ς τὸ κελλὶ θὰ σφαλιστῶ, 'ς τὰ μαῦρα θελὰ βάψω,
20 *ἐκειὸν νὰ τρώγῃ ἡ ξενιτειά, κ' ἐμὲ τὰ μαῦρα ράσα.*
—Κόρη μου, ὁ ἄντρας σου πέθανε, κόρη μου, ὁ ἄντρας σου χάθη.
Τὰ χέρια μου τὸν κράτησαν, τὰ χέρια μου τὸν θάψαν,
ψωμὶ κερὶ τοῦ μοίρασα, κ' εἶπε νὰ τὰ πλερώσῃς,
τὸν ἔδωκα κ' ἕνα φιλί, κ' εἶπε νὰ μοῦ τὸ δώσῃς.
25 *—Ψωμὶ κερὶ τοῦ μοίρασες, διπλὰ νὰ σὲ πληρώσω,*
μὰ γιατ' ἐκεῖνο τὸ φιλί, σύρε νὰ σοῦ τὸ δώσῃ.
—Κόρη μου, ἐγὼ εἶμαι ὁ ἄντρας σου, ἐγὼ εἶμαι κι ὁ καλός σου.
—Ξένε μου, ἂν εἶσαι ὁ ἄντρας μου, ἂν εἶσαι κι ὁ καλός μου,
δεῖξε σημάδια τῆς αὐλῆς καὶ τότε νὰ πιστέψω.
30 *—Ἔχεις μηλιὰ 'ς τὴν πόρτα σου καὶ κλῆμα 'ς τὴν αὐλή σου,*
κάνει σταφύλι ραζακὶ καὶ τὸ κρασὶ μοσκᾶτο,
κι ὅποιος τὸ πιῇ δροσίζεται καὶ πάλι ἀναζητᾷ το.
—Αὐτὰ εἶν' σημάδια τῆς αὐλῆς, τὰ ξέρει ὁ κόσμος ὅλος,
διαβάτης ἤσουν, πέρασες, τὰ εἶδες καὶ μοῦ τὰ λέεις.
35 *Πές μου σημάδια τοῦ σπιτιοῦ καὶ τότες νὰ πιστέψω.*
—Ἀνάμεσα 'ς τὴν κάμαρα χρυσὸ καντῆλι ἀνάφτει,
καὶ φέγγει σου, ποὺ γδύνεσαι καὶ πλέκεις τὰ μαλλιά σου,
φέγγει σου τὶς γλυκὲς αὐγές, ποὺ τὰ καλά σου βάζεις.
—Κάποιος κακός μου γείτονας σοῦ τά πε καὶ τὰ ξέρεις.
40 *Πές μου σημάδια τοῦ κορμιοῦ, σημάδια τῆς ἀγάπης.*
—Ἔχεις ἐλιὰ 'ς τὰ στήθη σου κ' ἐλιὰ 'ς τὴν ἀμασκάλη,
κι ἀνάμεσα 'ς τὰ δυὸ βυζιὰ τ' ἀντροῦ σου φυλακτάρι.
—Ξένε μου, ἐσὺ εἶσαι ὁ ἄντρας μου, ἐσὺ εἶσαι κι ὁ καλός μου.»

Τὰ ποιητάρικα τέλος, τὰ τραγούδια τῶν σημερινῶν καὶ ὀλίγον παλαιοτέρων ποιητάρηδων, ποιητικῶς εἶναι συνήθως πεζά,

πτωχὰ καὶ ἀνάξια λόγου στιχουργήματα. Ἡ ποιητικὴ πνοή, ἡ ὁποία ἐζωογόνει τοὺς προπάτορας, ἔπαυσε πλέον νὰ πνέῃ εἰς τοὺς ἀπογόνους. Ἡ ρίμα κατέφαγε τὴν ποίησιν. Εἰς αὐτὴν τὴν ρίμαν συγκεντροῦται τώρα πᾶσα ἡ προσοχὴ τῶν ποιητάρηδων καὶ ριμαδόρων καὶ δι' αὐτὴν εἶναι ἱκανοὶ καὶ νὰ φλυαρήσουν καὶ τὴν ἔκφρασιν καὶ τὴν γλῶσσαν ἀκόμη τὴν ἑλληνικὴν νὰ παραβιάσουν καὶ στρεβλώσουν. Τὰ πλεῖστα τῶν ποιημάτων τούτων εἶναι σημερινά, ὀλίγα ἔχομεν καὶ παλαιότερα. Μολονότι δὲ μερικὰ ἐξ αὐτῶν, ὡς π.χ. τὸ κρητικὸ τραγούδι τῆς Σούσας, ἔχουν εὐρυτάτην εἰς τὸν λαὸν διάδοσιν, δὲν ἀξίζουν τὸν κόπον νὰ ἀσχοληθῇ κανεὶς μὲ αὐτὰ περισσότερον.

Ὡς δεῖγμα μόνον σᾶς ἀναφέρω τοὺς πρώτους στίχους ἑνὸς τοιούτου ᾄσματος ἐκ Κρήτης, ὁμιλοῦντος περὶ τῆς ἀδίκου ἀποφάσεως τῶν δυνάμεων κατὰ τὸ 1830 ὡς πρὸς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Κρήτης.

Ἐ'στὰ χίλια ὀχτακόσια εἰκοσιοχτώ, μιὰν Τρίτη,
ἀφουγκρασθῆτε νὰ σᾶς πῶ ὀγιὰ τὴ μαύρη Κρήτη,
σύναξη κάνου οἱ βασιλεῖς καὶ πάνε ς' τὸ Παρίσι,
νὰ κάμουνε συνέλεψη τί νὰ γενῇ ἡ Κρήτη.
Μ' ἀπῆς ἐσυναχτήκανε κι ἀρχῆξαν τὸ κουσοῦλτο,
οὗλοι ἐδιχονήσανε καὶ παίρνει την ὁ Τοῦρκος.
κτλ.

Εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῶν τραγουδιῶν, δηλ. τὲς ρίμες, ἔχομεν καὶ μερικά, τὰ ὁποῖα ἐποίησαν γυναῖκες. Ἡ τέχνη τῆς ρίμας ἐπέρασε καὶ εἰς τὰς γυναῖκας καὶ καλλιεργεῖται πολύ, ἰδίως εἰς τὰ δίστιχα. Τέτοιες δὲ ρίμες εἰς πολλὰ μέρη σήμερον, ἀναφερομένας εἰς σύγχρονα γεγονότα, ὄχι ὅμως καὶ πολὺ ἐκτεταμένας, ὀγάζουν, ὅπως λέγουν, σήμερον τὰ κορίτσια. Εἰς τὰ

Εἰκὼν 3. Ὁ Κύπριος ποιητάρης Παλαίσης. (Βλ. σ. 42)

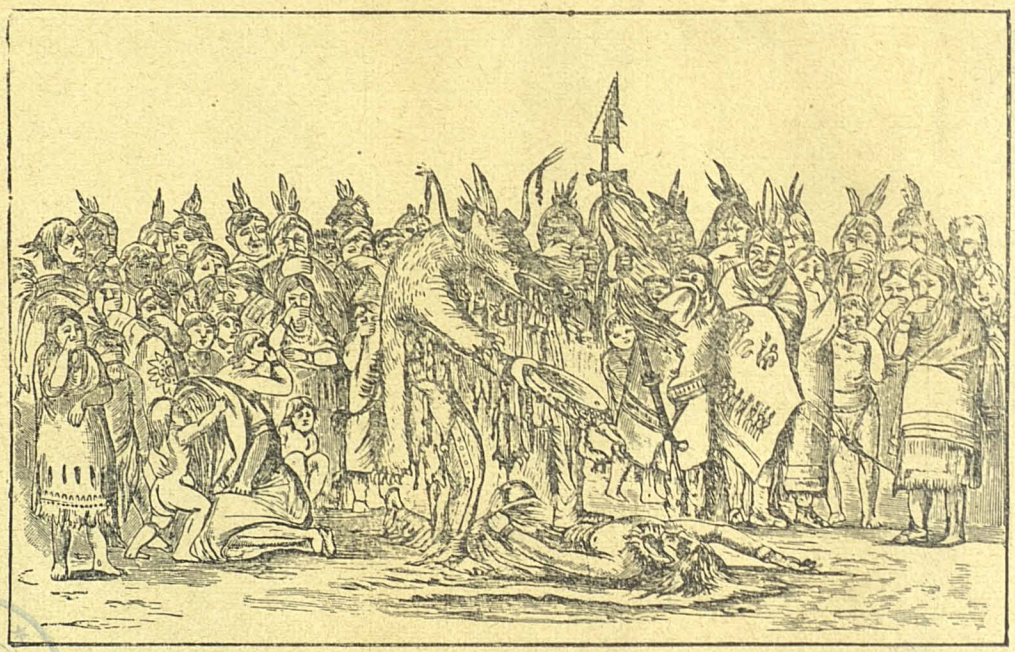

Εἰκὼν 4. Ἰατρὸς ἰνδοαμερικανὸς θεραπεύων ἀσθενῆ. Οἱ παριστάμενοι κλείουν τὸ στόμα διὰ τῆς χειρός, ὅπως μὴ ὁ ἐκ τοῦ ἀσθενοῦς ἐξερχόμενος δαίμων εἰσέλθῃ εἰς αὐτούς. (Βλ. σ. 121)

πρῶτα, τὰ ἀκριτικὰ καὶ τὶς παραλογές, γυναῖκες δὲν φαίνονται νὰ ἔλαβον μέρος.

Ἀλλ' ἂν δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὴν ποίησιν, τὴν διατήρησιν ὅμως αὐτῶν ὀφείλομεν κατὰ τὸ μέγιστον μέρος εἰς τὰς γυναῖκας. Ὅταν εἶχον ἐκλείψει πλέον οἱ λαϊκοὶ ποιηταί, ὅταν οἱ ἄνδρες ἔπαυσαν νὰ τὰ τραγουδοῦν, ἐξηκολούθουν νὰ τὰ τραγουδοῦν αἱ γυναῖκες. Σήμερον παύουν καὶ αὐταὶ καὶ μόνον μερικὰ πολύτιμα γραΐδια διατηροῦν εἰσέτι εἰς τὴν μνήμην των τὰ παλαιὰ τραγούδια τῆς νεότητός των, ὅσα καὶ αὐτὰ εἶχαν ἀκούσει ἀπ' τὶς γιαγές των, ἀπὸ τὸ στόμα τῶν ὁποίων μὲ πολλὴν δυσκολίαν καὶ πολλὰς παρακλήσεις προσπαθοῦν νὰ ἀντλήσουν οἱ λαογράφοι ἐρευνηταὶ καὶ νὰ περισώσουν ἀπὸ τῆς προϊούσης λήθης τοὺς ποιητικοὺς τούτους ἀδάμαντας τῆς παλαιοτέρας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μούσης.

*
* *

Ἐὰν τώρα ὁ ρόλος τῆς γυναικὸς εἰς τὰ διηγηματικὰ τραγούδια εἶναι ρόλος συντηρητικός, ὁ ρόλος τοῦ φύλακος τῆς παραδόσεως, εἰς τὰ κυρίως τραγούδια, τῶν ὁποίων, καθὼς εἴπομεν, πυρὴν εἶναι τὸ συναίσθημα, ὁ ρόλος της εἶναι κατ' ἐξοχὴν δημιουργικός. Ἡ συναισθηματικὴ φύσις τῆς γυναικός, εὐαίσθητος καὶ εἰς τὴν χαρὰν καὶ εἰς τὴν λύπην, καὶ εἰς τὴν τρυφερὰν ἀγάπην καὶ εἰς τὸν φλογερὸν ἔρωτα, καὶ πρὸ πάντων εἰς τὸν ἔρωτα, διεγείρεται εὐκόλως καὶ πλημμυρεῖ καὶ ἐκχειλίζει εἰς τραγούδια περιπαθῆ. Ὅλαι αἱ σπουδαιότεραι τοῦ βίου περιστάσεις, χαρμόσυνοι ἢ λυπηραί, εὑρίσκουν τὴν ἀπήχησίν των εἰς τὴν ψυχὴν τῆς γυναικός. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ποικιλία τῶν τραγουδιῶν τούτων.

Καὶ πρῶτον ὁ ἔρως ὁ αἰώνιος, ὁ φοβερὸς *χρυσοπτερυγοφόρος δυνάστης*, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ποικιλώτατα τραγούδια, τὰ τραγούδια τῆς *ἀγάπης*, εἰς τὰ ὁποῖα μὲ χάριν ἀμίμητον ἐκφρά-

ζει ὁ ἀφελὴς ἐρωτύλος καὶ ἡ συνεσταλμένη κόρη ὅλους τοὺς πόνους καὶ τὶς χαρές, ὅλους τοὺς πόθους καὶ τὰ παράπονα, ὅλους τοὺς ἐνθουσιασμοὺς καὶ τὶς ἀπελπισίες, ὅσες γεννᾷ εἰς τὰ στήθη των ἡ καρδιοφλογίστρα ἀγάπη. Τὴν χάριν ταύτην ἐπαυξάνει κάποια παιδικὴ αἰδὼς καὶ συστολὴ καὶ ἡ ἐκ ταύτης συγκεκρατημένη καὶ πολλάκις συγκεκαλυμμένη ἔκφρασις τῶν πληρούντων τὴν καρδίαν συναισθημάτων, ἡ ἐκστατικὴ ἔπειτα παράστασις τῶν ἐντυπώσεων τῆς ὀμορφιᾶς καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις ὁ ἄλλοτε μὲν ἡδέως ἢ μέχρι περιπαθείας μελαγχολικός, ἄλλοτε δὲ ἐλαφρῶς σκωπτικὸς ἢ εἰρωνικὸς τόνος τῆς ἐκφράσεως. Πολλὰ ἐκ τῶν ᾀσμάτων τούτων ἔχουν τὴν ἀφορμὴν καὶ τὴν ὑπόθεσίν των ἐξ ἐπεισοδίων ἐρωτικῶν, πραγματικῶν ἢ πεπλασμένων, τὰ ὁποῖα μὲ πολλὴν χάριν διηγοῦνται, δὲν εἶναι δὲ σπάνια καὶ ἐκεῖνα, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ τραγουδιστὴς ἀντλῶν ἐκ τῆς ἰδίας πείρας τρέπεται εἰς νουθεσίας πρὸς τοὺς ἐρωτύλους, δίδων εἰς τὸ ὅλον ᾆσμα χαρακτῆρα γνωμικὸν ἢ διδακτικόν.

Σᾶς ἀναγινώσκω μερικὰ μικρὰ δείγματα.

Ἐδῶ 'ς αὐτὴ τὴ γειτονιὰ δὲν πρέπει νὰ εἶν' φεγγάρι,
μόν πρέπει νά ναι συννεφιά, νά ναι βαθὺ σκοτάδι,
γιατ' ἔχω μιὰ ἀγαπητικιὰ κ' ἐκείνη εἶν' τὸ φεγγάρι,
π' ὄντες προβάλλῃ νὰ τὴ διῶ σκορπειέται τὸ σκοτάδι.
Καὶ μὲ τὸν ἥλιο μάλωνε, καὶ μὲ τὸν ἥλιο λέγει.
«Ἥλιε μου, γιὰ ἔβγα γιὰ νὰ βγῶ, γιὰ λάμψε γιὰ νὰ λάμψω.»
Ἔλαμψε ὁ ἥλιος τὸ ταχύ, μαραίνει τὰ χορτάρια,
πρόβαλε ἡ κόρη π' ἀγαπῶ, μαραίνει παλληκάρια,
φλογίζει νιοὺς καὶ καίγει ὀχτρούς, σκλαβώνει παλληκάρια,
καίγει κ' ἐμένα π' ἀγαπῶ μέσα 'ς τὰ φυλλοκάρδια.

***

Τί μὲ τηρᾷς ὁποῦ γελῶ καὶ λὲς δὲν ἔχω ντέρτι ;

τὸ ντέρτι τό χω 'ς τὴν καρδιά, 'ς τὰ χείλη τὸ μαράζι.
Δὲν ἔχω τίνος νὰ τὸ εἰπῶ τὸ ντέρτι μου ὁ καημένος.
Νὰ σᾶς τὸ εἰπῶ, ψηλὰ βουνά, φοβοῦμαι μὴ ραΐστε,
νὰ σᾶς τὸ εἰπῶ, ψηλὰ κλαριά, τὸ Μάη δὲν θ' ἀνθῆστε,
νὰ σᾶς τὸ εἰπῶ, βρυσοῦλες μου, φοβοῦμαι μὴ στερφέψτε,
νὰ τῆς τὸ εἰπῶ τῆς μάννας μου, κείνη εἶναι ἀποθαμένη,
νὰ σᾶς τὸ εἰπῶ, ἀδερφούλια μου, εἶστε μακριὰ 'ς τὰ ξένα.
Βαρέθηκα τούτ' τὴ ζωή, δὲ θέλω πλιὰ νὰ ζήσω.
Θὰ πάρω δίπλα τὰ βουνὰ ν' ἀδικοθανατήσω.

Καὶ μὲ τὰ τόσα βάσανα πάλ' ἡ ζωὴ γλυκειὰ εἶναι,
κι' ὅποιος τὸ θάνατο ζητεῖ πρέπει τρελλὸς γιὰ νὰ εἶναι.

*
* *

Σὰ μῆλο ποὺ εἶναι 'ς τὴ μηλιά, τὸ παραγινωμένο,
ἔτσ' εἶναι καὶ τ' ἀνύπαντρο, σὰν ἔρχεται ὁ καιρός του.
Λόγια λέγει τῆς μάννας του, λόγια τῆς ἀδερφῆς του.
«Μάννα, 'ς τὴ μέση δὲ χωρῶ, 'ς τὴν ἄκρη δὲν κοιμοῦμαι.
Στρῶστε μου ἢ ἔξω 'ς τὴν αὐλή, ἢ ἔξω 'ς τὸ περιβόλι,
νὰ πέφτουν τ' ἄνθη ἐπάνω μου, τὰ μῆλα 'ς τὴν ποδιά μου,
νὰ πέφτῃ τῆς ἀμυγδαλιᾶς τὸ πικραμύγδαλό της.»

Ἰδιαιτέραν κατηγορίαν ἐρωτικῶν ᾀσμάτων διὰ τὸ μέγα πλῆθος, ἀλλὰ καὶ τὸν ἰδιόρρυθμον αὐτῶν χαρακτῆρα, ἀποτελοῦν τὰ *δίστιχα*. Ταῦτα εἶναι αὐτοσχέδια ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δημιουργήματα τῶν συναναστροφῶν καὶ τῶν χορῶν, ὅπου, ὡς εἰς ποιητικὸν ἀγῶνα, διασταυρώνονται μετὰ θαυμαστῆς εὐχερείας καὶ ὀξύτητος. Διακρίνονται δὲ τὰ δίστιχα διὰ τὸ ἀπαστράπτον πολλάκις πνεῦμα καὶ τὴν ἐπιγραμματικὴν συντομίαν καὶ χάριν, μὲ τὴν ὁποίαν ἐκφράζουν ὅλα τὰ πολυποίκιλα συναισθήματα, ὅσα ἡ κρατοῦσα τὴν στιγμὴν ἐκείνην ψυχικὴ διάθεσις δύναται νὰ διεγείρῃ. Δίστιχα βεβαίως ὑπάρχουν πολλῶν

εἰδῶν, γνωμικά, σκωπτικά, περιστατικὰ κτλ., ἀλλὰ τὸ μέγιστον πλῆθος αὐτῶν εἶναι ἐρωτικά, τῶν ὁποίων ἰδιαιτέρα κατηγορία εἶναι οἱ *μαντινάδες ἢ πατινάδες*, τὰς ὁποίας τραγουδοῦν οἱ νέοι κατὰ τὰς πρωϊνὰς συνήθως ὥρας ὑπὸ τὰ παράθυρα τῶν ἐκλεκτῶν των.

Εἶναι δὲ ἡ ἀγάπη, τὴν ὁποίαν τραγουδοῦν τὰ ἑλληνικὰ ἐρωτικὰ τραγούδια καὶ τὰ δίστιχα, ἀγάπη καθαρῶς ἑλληνική, βαθεῖα χωρὶς νὰ καταντᾷ εἰς μυστικοπάθειαν, αἰσθησιακὴ χωρὶς νὰ εἶναι ἀκόλαστος, αἰδήμων χωρὶς νὰ φθάνῃ εἰς ἀτολμίαν, φλογερὰ χωρὶς νὰ εἶναι παράφορος.

Ἀλλ' ἄρά γε ὅλα τὰ ἐρωτικὰ τραγούδια εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶναι γυναικεῖα; Ὄχι βέβαια. Ἀρκετὰ ἔχουν ἄνδρας ποιητάς. Ἰδίως μερικὰ μακρότερα, διηγούμενα ἐρωτικὰ ἐπεισόδια καὶ τὰ ὁποῖα κυρίως εἶναι διηγηματικά, πάντως προέρχονται ἀπὸ ἄνδρας. Ἀλλὰ καὶ δίστιχα καὶ ἄλλα τραγουδάκια δὲν εἶναι ὀλίγα, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τοὺς ἄνδρας. «Πολλὰ εἶναι, γράφει παλαιὸς φίλος τοῦ *XVII* αἰῶνός τῆς ἑλληνικῆς δημοτικῆς ποιήσεως, ὁ ἐπίσκοπος *Daniel Huet*, τὰ τραγούδια ποὺ βγαίνουν γιὰ τὸν ἔρωτα ἀπὸ νέους καὶ νέας, τὰ ὁποῖα ἀπὸ δύο μόνον στίχους ἀποτελοῦνται». Τὰ πλεῖστα ὅμως ἐξ αὐτῶν καὶ ἰδίως τὰ δίστιχα ὁμολογουμένως προέρχονται ἀπὸ γυναῖκας. Εἶναι θαυμαστὴ ἡ εὐχέρεια τῶν γυναικῶν εἰς μερικὰς νήσους εἰς τὸ νὰ αὐτοσχεδιάζουν τραγούδια καὶ μάλιστα δίστιχα. Ὁ ἀριθμὸς τῶν γνωστῶν διστίχων εἶναι καταπληκτικὸς καὶ κάθε ἡμέραν καὶ νέα παρουσιάζονται. Δὲν εἶναι δὲ σπάνιαι καὶ ἐπιστολαὶ ἐρωτικαὶ κοριτσιῶν πρὸς νέους, αἱ ὁποῖαι εἶναι γεγραμμέναι ὁλόκληροι εἰς δίστιχα. Ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν εἶναι ὅλαι ποιητικαί, πάντοτε ὅμως εἰς τὸ τέλος κατὰ συνήθειαν προστίθενται καὶ τὰ ἀπαραίτητα δίστιχα.

Συγγενῆ πρὸς τὰ τραγούδια τῆς ἀγάπης διὰ τὴν ὁμοιότητα

τῆς διαθέσεως καὶ τῆς ἐκφράσεως καὶ τὴν ἀφέλειαν τῶν ὑπερβολῶν ἐν τοῖς ἐπαίνοις εἶναι τὰ *γαμήλια*, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ πλεῖστα εἶναι δίστιχα ἢ ἐκ διστίχων συγκεκροτημένα ᾄσματα. Ὑπόθεσις αὐτῶν εἶναι αἱ τελούμεναι πράξεις, τὰς ὁποίας συνοδεύει ἡ ἐξύμνησις τῆς ὀμορφιᾶς, τῆς εὐγενείας, τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν προσόντων τῶν μελλονύμφων καὶ ἡ ἐπιδαψίλευσις ἀφθόνων εὐχῶν. Οὐχὶ δὲ σπανίως ἀναμειγνύεται εἰς ταῦτα καὶ τὸ γλυκύπικρον μητρικὸν παράπονον διὰ τὸν χωρισμὸν ἀπὸ τὸ ἀγαπητὸν τέκνον. Μερικὰ ἀπ' αὐτὰ εἶναι πραγματικῶς ποιητικώτατα. Ἐπιτρέψατέ μοι νὰ σᾶς ἀναγνώσω ἕν.

Ὅταν φθάνουν 'ς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ.

Νύφη μου, ξάστερο νερὸ καὶ ξέλαμπρο φεγγάρι,
τὸ ταῖρί σού ναι ζηλευτὸ κι ὄμορφο παλληκάρι.
Ἐ'στὸ σπίτι τὸ πεθερικό, 'ς τὴ γειτονιὰ ὁπού 'ρθες,
σὰν κυπαρίσσι νὰ σταθῇς, σὰν πρίνος νὰ ριζώσῃς,
καὶ σὰ μηλιὰ γλυκομηλιὰ ν' ἀνθίσῃς νὰ καρπίσῃς,
ὑγιοὺς ἐννιὰ ν' ἀξιωθῇς καὶ μιὰ γλυκομηλίτσα.

Καὶ εἰς τὰ ᾄσματα ταῦτα τὸ μέρος τῆς γυναικὸς εἶναι σημαντικόν. Τὰ περισσότερα φαίνονται ποιηθέντα ἀπὸ γυναῖκας, εἰς δὲ τὰς νήσους ἄπειρα εἶναι τὰ αὐτοσχέδια *παινέματα* τῆς νύφης, τὰ ὁποῖα τραγουδοῦν τὰ κορίτσια γῦρο 'ς τὴ φιλενάδα των.

Μετὰ τὸν ἔρωτα ἡ τρυφερὰ μητρικὴ πρὸς τὸ νεογέννητον στοργὴ καὶ ἡ γλυκεῖα διὰ τὸ μέλλον ἐλπὶς ἐνέπνευσαν τὰ χαριέστατα καὶ πλήρη τρυφερότητος τραγουδάκια, τὰ *νανουρίσματα* καὶ τὰ *ταχταρίσματα*, μὲ τὰ ὁποῖα χορεύουν τὰ μωρά.

Ἰδοὺ ἓν μικρὸν δεῖγμα:

Ὕπνε, ποὺ παίρνεις τὰ μικρά, ἔλα, πᾶρε καὶ τοῦτο,
μικρὸ μικρὸ σοῦ τό δωκα, μεγάλο φέρε μοῦ το·
μεγάλο σὰν ψηλὸ βουνό, ἴσιο σὰν κυπαρίσσι
κ᾽ οἱ κλῶνοι του ν᾽ ἁπλώνωνται ᾽ς ᾽Ανατολὴ καὶ Δύση.

᾽Εννοεῖται ὅτι εἰς τὴν ποίησιν τῶν χαριεστάτων καὶ τρυφερωτάτων αὐτῶν τραγουδιῶν οὐδὲν μέρος ἔχουν οἱ ἄνδρες, εἶναι ἀποκλειστικὸν ἔργον τῶν γυναικῶν.

Εἰς τὰς γυναῖκας ἐπίσης ὀφείλονται κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ τὰ τραγούδια τῆς *ξενιτειᾶς*, τὰ ὁποῖα, ἔχοντα τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς τὸ ἰσχυρὸν οἰκογενειακὸν φίλτρον τοῦ Ἕλληνος καὶ τὴν ζωηρὰν αὐτοῦ προσήλωσιν εἰς τὸ πάτριον ἔδαφος, εἶναι χαρακτηριστικώτατα διὰ τὴν δημώδη ἑλληνικὴν ποίησιν, τὴν ἑλληνικὴν ψυχὴν καὶ τὸν ἑλληνικὸν βίον κατὰ τοὺς κινδυνώδεις καὶ σκοτεινοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας, ὅτε λῃσταὶ ἐλυμαίνοντο τὴν στερεὰν καὶ πειραταὶ παντοεθνεῖς τὴν θάλασσαν καὶ ἰδίως οἱ ἀπαίσιοι Μπαρμπαρέζοι, ἡ δὲ ζωή, ἡ τιμὴ καὶ ἡ περιουσία τοῦ δυστυχοῦς ραγιᾶ ἦτο ἐκτεθειμένη εἰς τὰς ἰδιοτροπίας καὶ τὴν αὐθαιρεσίαν ἀπανθρώπου κατακτητοῦ. Ὁ νεώτερος Ἕλλην, γνήσιος ἀπόγονος τῶν ἀρχαίων, εὐκίνητος καὶ ταξιδευτής, ὅπως ἐκεῖνοι, δὲν διστάζει νὰ ἀφήσῃ τοὺς ἀγόνους βράχους τῆς γενετείρας, διὰ νὰ δημιουργήσῃ καλύτερον μέλλον δι᾽ αὐτὸν καὶ τὴν οἰκογένειάν του εἰς ἄλλας χώρας μακρινάς, ἀλλὰ πλουσίας. ᾽Αλλ᾽ ὅσα ἀγαθὰ καὶ ἂν ὑπόσχεται ἡ ξένη, ὁ χωρισμὸς εἶναι πάντα πικρός, ὁ δὲ βίος μακρὰν τῶν οἰκείων βαρὺς καὶ ἄχαρις.

Τὴν ξενιτειά, τὴν ἀρφανειά, τὴν πίκρα, τὴν ἀγάπη,
τὰ τέσσερα τὰ ζύγιασαν, βαρύτερα εἶν᾽ τὰ ξένα.

λέγει τὸ δημοτικὸ τραγούδι. Καὶ πάλιν

Παρηγοριά 'χ' ὁ θάνατος καὶ λεημοσύν' ὁ Χάρος,
ὁ ζωντανὸς ὁ χωρισμὸς παρηγοριὰ δὲν ἔχει.

Τὰς τελευταίας στιγμὰς τῆς ἀναχωρήσεως ὅλοι οἱ οἰκεῖοι συγκεντρώνονται εἰς ἀποχαιρετιστήριον δεῖπνον, ὅπου ἀφήνουν νὰ ἐκχυθῇ ὅλη ἡ μελαγχολία των εἰς τραγούδια παθητικώτατα, εἰς τὰ ὁποῖα μὲ χρώματα μελανὰ περιγράφονται οἱ πίκρες καὶ τὰ βάσανα τῆς ξενιτειᾶς,καθὼς καὶ ἡ βαθεῖα λύπη τῶν οἰκείων τοῦ ξενιτευομένου, ὅταν ἐπὶ χρόνους μακροὺς καὶ πολλάκις εἰς μάτην θὰ περιμένουν τὴν ἐπάνοδον τοῦ ἀγαπητοῦ των.

Τὰ τραγούδια αὐτά, καθὼς παρετήρησεν ἤδη ὁ *Fauriel*, ἄλλα εἶναι πατροπαράδοτα, ἀλλὰ καὶ μέγα πλῆθος αὐτῶν εἶναι αὐτοσχέδια. Πολλὰ προέρχονται ἐξ Ἠπείρου, ὅπου καὶ ὁ ξενιτεμὸς εἶναι συνηθέστερος, ἄλλα ἐκ τῶν νήσων. Πολλὰ ὅμως ἐξ αὐτῶν εἶναι πανελλήνια, τινὰ δὲ καὶ ἀρκετὰ παλαιά, ἐάν τις κρίνῃ ἐκ τοῦ περιεχομένου των. Ὡς πρὸς τὸν μελαγχολικὸν τόνον πλησιάζουν πολὺ πρὸς τὰ μυρολόγια. Ἐπιτρέψατέ μοι νὰ σᾶς ἀναγνώσω ἕν.

Ξενιτεμένο μου πουλὶ καὶ παραπονεμένο,
ἡ ξενιτειὰ σὲ χαίρεται κ' ἐγὼ χω τὸν καημό σου.
Τί νὰ σοῦ στείλω, ξένε μου, τί νὰ σοῦ προβοδήσω;
Μῆλο ἂν σοῦ στείλω σέπεται, τριαντάφυλλο μαδιέται,
5 *σταφύλι ξερογιάζεται, κυδώνι μαραγκιάζει.*
Νὰ στείλω μὲ τὰ δάκρυά μου μαντήλι μουσκεμμένο,
τὰ δάκρυα μού εἶναι καυτερά, καὶ καῖνε τὸ μαντήλι.
Τί νὰ σοῦ στείλω, ξένε μου, τί νὰ σοῦ προβοδήσω;
Σηκώνομαι τὴ χαραυγή, γιατὶ ὕπνο δὲν εὑρίσκω,
10 *ἀνοίγω τὸ παράθυρο, κοιτάζω τοὺς διαβάτες,*
κοιτάζω τὶς γειτόνισσες καὶ τὶς καλοτυχίζω,

πῶς ταχταρίζουν τὰ μικρὰ καὶ τὰ γλυκοβυζαίνουν.
Μὲ παίρνει τὸ παράπονο, τὸ παραθύρι ἀφήνω,
καὶ μπαίνω μέσα, κάθομαι, καὶ μαῦρα δάκρυα χύνω.

Ἀπὸ τὸ περιεχόμενον ἀντιλαμβάνεσθε ἀμέσως ὅτι τὸ διαμάντι αὐτὸ τῆς δημώδους μούσης, τὸ ὀφείλομεν εἰς γυναῖκα, καθὼς εἰς γυναῖκας ἐπίσης ὀφείλομεν καὶ πλεῖστα παρόμοια. Ἐκεῖ ὅμως, ὅπου κυριαρχοῦν καθ' ὁλοκληρίαν αἱ γυναῖκες, εἶναι τὰ *μυρολόγια*, τὰ κάλλιστα αὐτὰ καὶ παθητικώτατα τῆς δημώδους μούσης δημιουργήματα, τὰ ὁποῖα ἐγέννησεν ὁ πόνος τοῦ θανάτου. Εἶναι παλαιὰ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ συνήθεια καὶ ἡ ποίησις τῶν μυρολογίων. Ἤδη εἰς τὸν Ὅμηρον παρὰ τὸν νεκρὸν τοῦ Ἕκτορος παρακαθίζονται *ἀοιδοί, θρήνων ἔξαρχοι*, δηλ. μυρολογίστριαι, αἵτινες θρηνοῦν *στονόεσσαν ἀοιδήν*, αἱ δὲ γυναῖκες *ἐπιστενάχονται*. Τοῦ *γόου* ἐξάρχει ἡ Ἀνδρομάχη ἡ λευκώλενος,

Ἕκτορος ἀνδροφόνοιο κάρη με·ὰ χερσὶν ἔχουσα,

ταύτην δὲ διαδέχονται ἡ Ἑκάβη καὶ ἡ Ἑλένη. Ἡ περιγραφὴ ἀπεικονίζει πιστῶς ὅ,τι καὶ σήμερον ἀκριβῶς γίνεται, οἱ δὲ γόοι τῶν θρηνουσῶν καὶ ὡς πρὸς τὴν ἔκφρασιν καὶ ὡς πρὸς τὰ ἐκφραζόμενα ἀντιστοιχοῦν πληρέστατα πρὸς ὅ,τι καὶ σήμερον μυρολογοῦν αἱ γυναῖκες.

Ὅπως καὶ τότε καὶ σήμερον πολλαχοῦ ὑπάρχουν ἐξ ἐπαγγέλματος μυρολογίστριαι, ἀλλὰ καὶ ὅπως ἡ Ἀνδρομάχη καὶ ἡ Ἑκάβη, καὶ σήμερον ὅλαι σχεδὸν αἱ γυναῖκες τοῦ λαοῦ εἰς στιγμὰς ὑπερτάτης ὀδύνης εἶναι ἱκαναὶ ν' ἀφήσουν νὰ ἐκχυθοῦν ὡς θρηνῶδες παραλήρημα παθητικώτατα πολλάκις μυρολόγια. Εἶναι ὅμως ἀληθὲς ὅτι τὸ ἔθιμον, ὅπως δὰ καὶ τόσα ἄλλα, εὑρίσκεται ἐν ὑποχωρήσει καὶ μόνον ἐν Μάνῃ κρατεῖται

ἀκόμη στερεά. Ἀπὸ τὸν 17ον αἰῶνα ἔχομεν μίαν περιγραφὴν μυρολογιστριῶν ἀπὸ τὸν γνωστὸν φυσιοδίφην περιηγητὴν *Tournefort*. Εἶναι δὲ ἀξία σημειώσεως ἡ περιγραφὴ αὕτη ὄχι δι' ἄλλο τι, ἀφοῦ τὰ πράγματα μᾶς εἶναι γνωστά, ἀλλὰ διότι ἑρμηνεύει τὴν ἐντύπωσιν ἑνὸς ξένου ἐκ τοῦ ἐθίμου. Ὁ *Tournefort* εὑρίσκετο εἰς τὴν Κρήτην. «Ἡ σύζυγος ἑνὸς τῶν προυχόντων τῆς πόλεως, ἐμπρὸς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ὁποίου ἐκαθήμεθα εἶχεν ἀποθάνει δύο ἡμέρας μετὰ τὴν ἄφιξίν μας. Μόλις εἶχεν ἐκπνεύσει, ἠκούσαμεν ἐξαιρετικὰς κραυγάς, αἱ ὁποῖαι μᾶς ἠνάγκασαν νὰ ἐρωτήσωμεν τί συμβαίνει. Μᾶς εἶπον ὅτι συμφώνως πρὸς τὴν παλαιὰν συνήθειαν τῆς Ἑλλάδος οἱ μυρολογίστρες ἐξετέλουν τὸ χρέος των πρὸς τὴν ἀποθανοῦσαν. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι αὐταὶ αἱ γυναῖκες δίκαια κερδίζουν τὸν μισθόν τους καὶ ὁ Ὁράτιος εἶχε δίκαιον νὰ λέγῃ ὅτι αἱ τοιούτου εἴδους γυναῖκες ἐβασανίζοντο περισσότερον ἀπὸ τὰ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα ἔκλαιον θελῃματικῶς. Οἱ μυρολογίστρες αὐτὲς ὀρύονται καὶ κτυποῦν τὸ στῆθός των ὥς που νὰ σπάσουν τὰ πλευρά των, καθ' ὃν χρόνον μερικαὶ ἀπ' αὐτὰς τραγουδοῦν ἐλεγείας πρὸς ἔπαινον τοῦ ἀποθανόντος ἢ τῆς ἀποθανούσης. Διότι τὰ τοιαῦτα ᾄσματα χρησιμεύουν καὶ διὰ τὰ δύο γένη, καὶ διὰ παντὸς εἴδους νεκρούς, οἱαςδήποτε ἡλικίας καὶ οἱαςδήποτε ποιότητος καὶ ἂν εἶναι. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ εἴδους τούτου τοῦ *chariuari* ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀπηυθύνοντο πρὸς τὴν νεκράν. Ἡ σκηνὴ μᾶς ἐφάνη ἀξιοπερίεργος. *Νά, τώρα εἶσαι εὐτυχής*, ἔλεγον. *Τώρα μπορεῖς νὰ παντρευτῇς τὸν τάδε*, καὶ αὐτὸς ὁ τάδε ἦτο ἕνας παλαιὸς φίλος, τὸν ὁποῖον οἱ κακὲς γλῶσσες ἀνέφερον πολλάκις εἰς βάρος της. *Χαιρετίσματα 'ς τοὺς συγγενεῖς μας*, ἔλεγεν ἡ μία, *χαιρετίσματα 'ς τὸν κουμπάρο μου τάδε*, ἔλεγεν ἡ ἄλλη, καὶ χίλια ἄλλα τοιαῦτα μικρολογήματα. Ἔπειτα ἀπ' αὐτὸ ξανάρχιζαν τὰ κλάματα. Τὰ κλάματα ταῦτα εἶναι χείμαρροι δακρύων,

συνοδευόμενοι ἀπὸ λυγμούς, οἱ ὁποῖοι φαίνονται σὰν νὰ ἐξέρχωνται ἀπὸ τὰ βάθη τῆς καρδιᾶς. Σχίζουν τὸ στῆθός των, βγάζουν τὰ μαλλιά των, θέλουν νὰ ἀποθάνουν μαζὶ μὲ τὴν ἀποθαμένην.»

Ἡ παρατήρησις τοῦ *Tournefort* εἶναι καλή, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι θὰ εἶχε κακόβουλον μεταφραστήν. Μερικὰ ἐξ αὐτῶν, τὰ ὁποῖα λέγει, ὡς ἑλληνικὰ τοὐλάχιστον μυρολόγια, δὲν πιστεύω νὰ ἐλέχθησαν ποτέ.

Τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν μυρολογίων εἶναι αὐτοσχέδια καὶ λησμονοῦνται συνήθως ἀμέσως, μερικὰ ὅμως, τὰ ὁποῖα, φαίνεται, ἔκαμαν κάποιαν ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν, διατηροῦνται, ὑπάρχει δὲ καὶ ἀρκετὸς θησαυρὸς τοιούτων ἐκ παραδόσεως, τὸν ὁποῖον διαφυλάττουν καὶ πλουτίζουν διαρκῶς καὶ αἱ ἐξ ἐπαγγέλματος μυρολογίστριαι, ἀλλὰ καὶ αἱ ἄλλαι γυναῖκες, τῶν ὁποίων μερικαὶ πολλάκις, κατὰ τὴν πληροφορίαν τοῦ *Fauriel*, κατὰ τὴν ὥραν τῶν ἀγροτικῶν ἐργασιῶν, παίζουσαι, συνθέτουν μυρολόγια διὰ φανταστικὰς αἰτίας. Κυρίως ὑπάρχει ἀρκετὸν πλῆθος τυπικῶν *προοιμίων*, μὲ τὰ ὁποῖα συνήθως ἀρχίζουν τὰ μυρολόγια αἱ γυναῖκες. Καὶ μία κυρία Ραζέλου ἐδημοσίευσε καὶ ἀρκετὰ ἐξ αὐτῶν. Σᾶς ἀναγινώσκω ἓν δεῖγμα ἐκ Μάνης ἐξ ἀνεκδότου συλλογῆς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου.

Ὁ Χάρος ἐβουλήθηκε πύργο νὰ θεμελιώση.
Βάζει τοὺς νιοὺς πατώματα τοὺς γέρους ἀγκωνάρια,
βάζει καὶ τὰ μικρὰ παιδιὰ πόρτες καὶ παραθύρια.
Πατέρα μου, χρυσὲ γονῆ,
ὁρμήνεια μου καὶ συβουλή,
τ᾽ ἤτανε τοῦτο, ποὺ ἔκαμες ; κτλ.

Ὡς εὐκόλως ἐννοεῖτε, οἱ τρεῖς πρῶτοι στίχοι εἶναι τὸ προοί-

μιον, δυνάμενοι νὰ προταχθοῦν οἱουδήποτε μυρολογίου, ἀπὸ δὲ τοῦ τετάρτου ἀρχίζει τὸ ἰδιαίτερον μυρολόγι.

Ἐκ τῶν μυρολογίων ἄλλα περιορίζονται εἰς τὴν ἔκφρασιν τοῦ ἀπεριγράπτου πόνου, τὸν ὁποῖον αἰσθάνονται αἱ θρηνοῦσαι διὰ τὴν στέρησιν προσώπου προσφιλοῦς, ἄλλα περιγράφουσι μὲ τὰ ζοφερώτερα χρώματα τὴν φρικτὴν μοῖραν τοῦ ἀποθανόντος, ὁ ὁποῖος δὲν θὰ βλέπῃ πλέον τὸ φῶς τοῦ ἡλίου οὐδὲ θὰ ἔχῃ τὰς τέρψεις τοῦ ἐπάνω κόσμου, ἀλλὰ θὰ εἶναι καταδικασμένος νὰ ζῇ 'ς τὰ τάρταρα τῆς γῆς, τὰ κρυοπαγωμένα, 'ς τὸν ᾅδη τὸν ἀραχνιασμένο,

νὰ χῃ τὴ γῆς γιὰ στρώματα, τὸ χῶμα γιὰ σεντόνια,
νὰ γεύεται τὸν κουρνιαχτὸ καὶ νὰ δειπνάῃ ἀπ' τὸ χῶμα,

ἄλλα τέλος διεκτραγῳδοῦν τὰς θλίψεις καὶ τὰ δεινά, τὰς στερήσεις καὶ τὴν καταφρόνια, τὰ ὁποῖα περιμένουν τὴν ἀπορφανιζομένην οἰκογένειαν. Πολλὰ ἔχουν τὴν μορφὴν διαλόγου πρὸς τὸν τεθνεῶτα, ἄλλα διὰ ποιητικωτάτων μεταφορῶν καὶ ἀλληγοριῶν θρηνοῦν τὴν σκληρὰν ἀπώλειαν, τὸ δὲ κατ' ἐξοχὴν χαρακτηριστικὸν αὐτῶν γνώρισμα εἶναι κατὰ τὸν *Fauriel* ἡ ὁρμητικὴ ἔξαρσις καὶ ἡ δραματικὴ δύναμις τῆς ἐκφράσεως.

Ποιὸς εἶναι κεῖνος πῶβαλε φωτιὰ 'ς τὸ περιβόλι,
κ' ἐκάη ἡ φράχτη τ' ἀμπελιοῦ κ' ἐκάη τὸ περιβόλι,
κ' ἐκάησαν τὰ δυὸ δεντρά, ποὺ ἦσαν ἀδελφωμένα;
Καὶ τό' να κάη κ' ἔπεσε, καὶ τ' ἄλλο κάη κ' ἐστάθη.
Κεῖνο ποῦ κάη κ' ἔπεσε, ἐβγῆκε ἀπὸ τὶς ἔννοιες,
κεῖνο ποὺ κάη κ' ἔμεινε, πολλά χει νὰ περάσῃ.
Θὰ τὸ φυσήξῃ κι ὁ βοριᾶς καὶ θὰ τὸ βρέξῃ ὁ νότος,
θὰ ρήξῃ ξεροπάγουνο νὰ κάψῃ τὴν καρδιά του.

Ἰδιαιτέραν κατηγορίαν ἐντὸς τῶν μυρολογίων ἀποτελοῦν ἐκεῖνα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀσχέτως πρὸς τὸν προκείμενον νεκρὸν περιγράφεται γενικῶς ὁ κάτω κόσμος καὶ ὁ στυγερὸς βίος τῶν νεκρῶν, ἔπειτα δὲ ὁ φρικτὸς νεοελληνικὸς Χάρος καὶ τὰ φρικτότερα ἔργα του. Ἔπειτα πολλὰ διηγηματικὰ τραγούδια, ἀναφερόμενα εἰς τὸν θάνατον νέων ἢ νεανίδων, ἐχρησίμευσαν διὰ τὴν ὁμοιότητα τῆς ὑποθέσεως καὶ τῆς ψυχικῆς διαθέσεως ὡς μυρολόγια.

Εἰς ὅλα δὲ αὐτὰ ἐπικρατεῖ ἡ παλαιὰ περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου ἀντίληψις καὶ ὄχι ἡ χριστιανική. Ὁ ἐπάνω κόσμος εἶναι ὁ καλός, ὁ κάτω εἶναι ἀποτρόπαιος, στυγερὰ δὲ ἡ μοῖρα τῶν ἀποθαμένων, οἱ ὁποῖοι εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ζοῦν ἐκεῖ χωρὶς καμίαν τέρψιν, εἰς τὸν στυγερὸν τόπον, μὲ λύπην ἐνθυμούμενοι τὰ καλὰ τοῦ ἐπάνου κόσμου.

Κάτου 'ς τὰ τάρταρα τῆς γῆς τὰ κρυοπαγωμένα,
μυρολογοῦν οἱ λυγερὲς καὶ κλαῖν τὰ παλληκάρια.
«Τάχα νὰ στέκῃ ὁ οὐρανός, νὰ στέκῃ ὁ ἀπάνου κόσμος,
νὰ στέκουν τὰ χοροστασιά, σὰν πού ἤτανε καὶ πάντα,
νὰ λειτουργιῶντ' οἱ ἐκκλησιές, νὰ ψέλνουν οἱ παπάδες;»

Νομίζει κανεὶς ὅτι ἀκούει τὸν ὁμηρικὸν Ἀχιλλέα, λέγοντα πρὸς τὸν πολύπλαγκτον Ἰθακήσιον ὅτι προτιμᾷ νὰ θητεύῃ παρ' ἀνδρὶ ἀκλήρῳ ἐπὶ τῆς γῆς ἢ νὰ βασιλεύῃ μεταξὺ τῶν νεκρῶν.

Δαίμων τοῦ θανάτου, ὄργανον ἀδυσώπητον τῆς θείας βουλήσεως, εἶναι ὁ ἀρχαῖος Χάρων, ὁ ὁποῖος ἀπὸ πορθμέως μετεβλήθη εἰς ἄγριον κουρσάρον, ὅστις

οὖλο τὶς νύχτες περπατεῖ καὶ τὶς αὐγὲς κουρσεύει,
κι ὁπόβρῃ τρεῖς παίρνει τοὺς δυό, κι ὁπόβρῃ δυὸ τὸν ἕνα,
κι ὁπόβρῃ κ' ἕνα μοναχό, κεῖνον τὸν ξεκληρίζει.

Ἡ ἐμφάνισίς του εἶναι φρικτή.

Μαῦρος εἶναι μαῦρα φορεῖ, μαῦρο καὶ τ' ἄλογό του,
σέρνει στελέττα δίκοπα, σπαθιὰ ξεγυμνωμένα,
στελέττα τά χει γιὰ καρδιές, σπαθιὰ γιὰ τὰ κεφάλια.

Τοὺς νεκροὺς σύρει κατόπιν του ἀπ' τὰ μαλλιὰ ἢ δεμένους σὲ μιὰ μακριὰ ἁλυσίδα.

Σέρνει τοὺς νιοὺς ἀπ' τὰ μαλλιά, τοὺς γέρους ἀπ' τὰ χέρια,
φέρνει καὶ τὰ μικρὰ παιδιὰ 'ς τὴ σέλλ' ἁρμαθιασμένα.

Ἰδιόρρυθμα τέλος ἐντελῶς εἶναι τὰ μυρολόγια τῆς Μάνης, ὅπου ἀκμάζει ἀκόμα ἰσχυρότατον τὸ ἔθιμον τοῦτο. Ἐκεῖ μόλις ἀποθάνῃ κανεὶς εἴτε παρὼν εἴτε καὶ εἰς τὰ ξένα, ὅλαι αἱ γυναῖκες *θὰ πὰν 'ς τὸ κάθισμα, 'ς τὸ μυρολόγι.* Κάθηνται γῦρο γῦρο κατὰ γῆς καὶ ἀρχίζουν ἓν εἶδος διαλόγου, εἰς τὸν ὁποῖον τονίζουν εἰς στίχους ὅ,τι ἀκριβῶς θὰ εἶχον νὰ εἴπουν καὶ εἰς πεζόν. Αἱ συγγενεῖς ἐπαινοῦν τὰς ἀρετὰς τοῦ ἀποθανόντος, διηγοῦνται τὰ τοῦ θανάτου του, πρὸ πάντων ἐὰν ἀπέθανε φονευθεὶς καὶ ὁμιλοῦν περὶ ἐκδικήσεως, αἱ δὲ παριστάμεναι λαμβάνουσαι καὶ αὐταὶ μέρος κατὰ διαδοχὴν εἰς τὸ μυρολόγι, παρηγοροῦν, συμβουλεύουν ἢ λαμβάνουν ἀφορμὴν νὰ διηγηθοῦν τὰς ἰδίας συμφορὰς καὶ νὰ ἐνθυμηθοῦν τοὺς ἰδίους νεκρούς. Τὰ μυρολόγια ταῦτα εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πεζὰ στιχουργήματα εἰς ὀκτασυλλάβους. Δὲν ἀνευρίσκει κανεὶς εἰς αὐτὰ τὰς ἐν εἴδει παραληρήματος λυρικὰς ἐκ τοῦ πόνου ἐξάρσεις, τὰς ὁποίας εὑρίσκει εἰς τὰ ἄλλα. Μόλα ταῦτα ὑπάρχουν καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἀδάμαντες. Ἰδοὺ ἓν ἀμίμητον διὰ τὴν δραματικότητα καὶ ὠμότητα συνάμα τῆς ἐκφράσεως καὶ τῆς περιγραφῆς.

Μιὰ σκόλη καὶ μιὰ Κυριακή,
ὅπου ξημέρων' ἡ Λαμπρὴ
κ' ἔφκιανα τὶς τυρόπιτες,
ἔφκιανα δὲν ἐφκιάνουντα,
5 *ἔψηνα δὲν ἐψήνουντα*
μόνε κομμάτια γίνουντα.
Ἔβαφα κόκκινα αὐγὰ
κ' ἐκεῖνα δὲν ἐβάφουντα,
μόν(ον) ἐγίνουντα μουντά.
10 *Ρώτησα τὸν πατέρα μου*
καὶ τὸ χρυσό μου πεθερό.
«Γιὰ δὲ μοῦ λές, πατέρα μου,
ποὺ φκιάνου καὶ δὲ φκιάνουντα,
ἔψηνα [καὶ] δὲν ἐψήνουντα,
15 *μόνα κομμάτια γίνουντα,*
ποὺ σὲ καλό μας νὰ γενῇ
κι ὁ Καλαπόθος μου νὰ ζῇ ;
— *Τί νὰ ζὲ ποῦ, παιδάκι μου!*
Βάλε κουλούρα 'ς τὴν ποϊδὰ
20 *κόκκιν' αὐγὰ 'ς τὴ ζουναρὰ*
καὶ πᾶρε δίπλα τὰ βουνά,
ἄϊντε 'ς τὴ στάνη γιὰ νὰ πάς,
νὰ βρῇς τὸν Καλαπόθο μας
ν' ἀρμέγῃ νὰ τυροκομᾷ.»
25 *Βάνου κουλούρα 'ς τὴν ποϊδά,*
κόκκιν' αὐγὰ 'ς τὴ ζουναρὰ
καὶ πὰ ἀπάνου 'ς τὰ βουνά.
Σ τὸ δρόμο, ποὺ ἐπήγαινα,
ἀπάντησα τοὺς σμίχτες του.
30 *«Σμίχτες, ποῦ ἓν ὁ σμίχτης σας*

καὶ ποῦ ἔν ὁ Καλαπόθος μου;
— ᾽Σ τὴ στάνη τὸν ἀφήσαμε,
ν᾽ ἀρμέγῃ νὰ τυροκομᾷ,
γιατὶ δὲν ἦταν σὰν καλά.»
35 Καὶ μ᾽ ἔφαγ᾽ ἡ καρδία μου,
τί δὲν ἔναι καλὴ δουλειά.
Τὸν δρόμο τὸν αὐγάτισα,
᾽ς τὴ στάνη κοντοζύγωσα
κ᾽ οἱ σκύλοι μὲ βαβύζασι.
40 «Ἔ! σκύλοι, ἔ! μαυρόσκυλοι,
δὲν εἶμ᾽ ἐγὼ νοικοκυρά,
τοῦ Καλαπόθου ἡ ἀδελφή;»
Τοὺς ἔρρηκα λιγάϊ ψωμὶ
κ᾽ οἱ σκύλοι ἐγαληνάρασι.
45 Μέσα ᾽ς τὴ στάνη ἔμπηκα,
τὸ γῦρο της ἐγύρισα
καὶ τίποτα δὲν ηὕρηκα.
Τηράζου μές ᾽ς τὴν ἀγκουνὴ
καὶ τόνε βλέπου ἐδακεῖ
50 † διπλωμένο τὴ ρασσιᾶ
καὶ τοῦ μιλοῦ, δὲ μοῦ μιλᾷ.
Πιάνου τόνε κατακυλιοῦ,
μά χε σαράντα μαχαιριὲς
καὶ δύο διπλοχατσαριὲς
55 μέσ ᾽ς τὶς ἀγιάτρευτες μεριές.
«Μίλα μου, Καλαπόθο μου,
ποῖος σου εἶναι ὁ φονιᾶς;»
Ἄκουσα μιὰ σκληρὴ φωνή·
θὰ μ᾽ ἀπεκρίθ᾽ ὁ Σατανᾶς.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

60 «Ἄντρας σου κι ὁ κουνιάδος σου,
κεῖνοι μὲ ἐσκοτώσασι.»
Ἔβαλα πέτρα 'ς τὴν καρδιὰ
καὶ δὲν ἐμίλησα μιλιά,
μὸ παίρνου δίπλα τὰ βουνὰ
65 καὶ διάηκα τὴν Τζίμοβα
καὶ ἀγοράζου σουλιμᾶ
καὶ διάηκα 'ς τὸ σπίτι μου
κ' ἔβαλα καὶ μαγέρεψα
καὶ κόβω κοσιπέντε αὐγὰ
70 κ' ἔβαλα μέσα σύγκλινα,
ἔρρηξα καὶ τὸ σουλιμᾶ.
Ἀπὲ τοὺς ἐπροσκάλεσα
μὲ γέλοια καὶ μὲ χόρατα,
τί δὲν ἠξέρου τίποτα,
75 νήτι εὐχαριστήθηκα.
Ἐκάτσασι καὶ τρώασι.
«Νὰ φάτε νὰ χορτάσετε,
μὰ θὲ νὰ τὸ πλερώσετε
τῆς Παναγίας τὸ κερί.»
80 Ὅντε χτελέστηκ' ἡ δουλειά,
μίλησα τοῦ πατέρα τους
καὶ τοῦ χρυσοῦ μου πεθεροῦ.
«Ἔλα, ἔ! τώρα νὰ σὲ εἰποῦ
καὶ ὅπως θέλεις κρῖνε το.
85 Ἔκαμ' ὅ,τι ἐκάμασι
ἐχτέλεσα τὸ χρέος μου.
— Νύφη μου, νά χῃς τὴν εὐκὴ
καὶ κληρονόμος νὰ γενῇς
σὲ μένα καὶ 'ς τοῦ πάππου σου.»

Τὸ ᾆσμα εἶναι ἀξιοσημείωτον διὰ τὴν ἀριστοτεχνικὴν ἀπόδοσιν τοῦ ὠμοῦ καὶ ἀποφασιστικοῦ χαρακτῆρος τῆς ἡρωΐδος του, χαρακτῆρος τραγικῆς Ἠλέκτρας. Ὁλόκληρον ἀποπνέει τὴν φρίκην διὰ τὴν ἀγρίαν ἀποφασιστικότητα τῆς ἐκδικητικῆς Μανιάτισσας. Τὴν δ' ἐντύπωσιν ταύτην τῆς φρίκης ἐπαυξάνει καὶ ὁ πλήρης αἱμάτων καὶ δεισιδαίμονος φόβου κόσμος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ζῇ ἡ ἡρωΐς.

Εἰς τὴν Μάνην τὸ μυρολόγι εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν τραγούδι καὶ διὰ τοῦτο συνέβη καὶ τὸ παράδοξον νὰ δώσῃ τὸ ὄνομά του εἰς ὅλα τὰ τραγούδια. Μυρολόγι εἰς τὴν Μάνην ὀνομάζεται κάθε τραγούδι. Τοὐλάχιστον οὕτω φαίνεται ἀπὸ συλλογάς, τὰς ὁποίας ἔχω ὑπ' ὄψιν. Ὑπὸ τὸ ὄνομα *μανιάτικα μυρολόγια* περιλαμβάνουν παντὸς εἴδους ᾄσματα.

Εἶναι δέ, ὅπως εἴπομεν, τὰ μυρολόγια καθαρῶς γυναικεῖα τραγούδια. Μόνον σπανιώτατα μνημονεύονται μυρολόγια ἀνδρικά. Ὁ *La Guillerière*, ἐπισκεφθεὶς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα, ἀναφέρει τοιαῦτα μεταξὺ τῶν Ἀλβανῶν τῆς Ἀττικῆς. Ἑλληνικὰ ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὴν Λαογραφίαν δύο, ἓν ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ βασιλέως Γεωργίου, ἀπαγγελθὲν κατὰ τὸ μνημόσυνον αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Βοιτύλου, καὶ εἷς στίχος ἐκ μυρολογίου γέροντος Μανιάτου, θρηνοῦντος τὸν τελευταῖον ἄρρενα γόνον τῆς οἰκογενείας του, ὁ ὁποῖος ἀξίζει νὰ μνημονευθῇ διὰ τὴν ἐπιγραμματικήν του δύναμιν.

Μικρὸ κανόνι κρέπαρε, μὰ ξαρματώθη κάστρο.

Ἓν δ' ἐδημοσιεύθη καὶ ὑπὸ τῶν *Carnoy* καὶ Νικολαΐδου εἰς τὸ περὶ λαογραφίας τῆς Μ. Ἀσίας ἔργον των.

***

Ἀλλὰ πλὴν τῶν μεγάλων τούτων κατηγοριῶν σημαντικὴ εἶναι ἡ συμμετοχὴ τῆς γυναικὸς καὶ εἰς ἄλλας μικροτέρας

κατηγορίας. Πολλὰ ᾄσματα, εἰς διάφορα περιστατικὰ τοπικοῦ ἢ καὶ γενικωτέρου ἐνδιαφέροντος ἀναφερόμενα, ἔχουν ποιητρίας γυναῖκας. Εἶναι δὲ ταῦτα καὶ δίστιχα καὶ πολύστιχα. Κατὰ τοὺς πολέμους τοῦ 1912—3 τὰ κορίτσια τοῦ Καστελλορίζου τραγουδοῦσαν 'ς τὴν κούνια δίστιχα αὐτοσχέδια διὰ τὰ τότε πολεμικὰ γεγονότα, τρία δὲ ᾄσματα, δημοσιευθέντα ἐν Λαογραφίᾳ καὶ ἀναφερόμενα εἰς τὸν πόλεμον, ἔχουν ποιήτριαν τὴν ἐκ Φθιώτιδος κόρην τοῦ λαοῦ Μυγδαλινὴν Γκίζα. Τὰ τραγούδια ταῦτα βεβαίως δὲν εἶναι τὰ μόνα, τὰ ποιηθέντα ὑπὸ γυναικῶν. Τὰ ἀναφέρω μόνον ὡς ἁπτὰ παραδείγματα. Ἴσως τώρα νὰ ἐλησμονήθησαν, ἀλλ' ἴσως καὶ νὰ ἔγιναν δημοτικά. Ἔχουν πρὸς τοῦτο ὅλα τὰ ἀπαιτούμενα στοιχεῖα.

Ἐπίσης ἀρκετὰ σκωπτικὰ καὶ σατιρικὰ τραγούδια εἶναι προϊόντα τοῦ σκωπτικοῦ πνεύματος τῶν γυναικῶν.

Σπουδαιοτάτη εἶναι ἡ συμμετοχὴ τῶν γυναικῶν εἰς τὰ *ἐργατικὰ* καλούμενα τραγούδια, τὰ τραγούδια δηλ. τὰ ὁποῖα συνοδεύουν τὴν ἐργασίαν, καὶ μάλιστα, ὅταν αὕτη διεξάγεται οὐχὶ κατὰ μόνας, ἀλλ' ἐν συνοδείᾳ πλειόνων. Εἰς πολλοὺς λαοὺς καὶ ἰδίως κατὰ φύσιν πᾶσα ἐργασία τῆς γυναικός, τὸ κοπάνισμα ἢ τὸ ἄλεσμα τοῦ σίτου, ἡ παρασκευὴ καὶ τὸ ψήσιμο τοῦ ψωμιοῦ, ἡ παρασκευὴ τῆς τροφῆς καὶ τῶν ποτῶν, ἡ καλλιέργεια τῶν ἀγρῶν καὶ ἡ κατασκευὴ τῶν ἀγγείων, καθὼς καὶ αἱ ἐργασίαι τῆς ὑφάνσεως, πᾶσαι συνοδεύονται ὑπὸ εἰδικῶν ᾀσμάτων, τὰ ὁποῖα εἶναι ποιήματα τῶν γυναικῶν, ποιηθέντα διὰ νὰ ρυθμίζουν τὰς κινήσεις ἢ διὰ τῆς μελῳδίας νὰ ἀνακουφίζουν τὸν σωματικὸν κόπον. Εἰς μερικοὺς μάλιστα λαοὺς τόσον πολὺ συνεδέθη κάθε ἐργασία πρὸς τὸ ἰδιαίτερόν της ᾆσμα, ὥστε ἀποδίδεται εἰς αὐτὸ μαγικὴ δύναμις καὶ πιστεύεται ὅτι ἄνευ αὐτοῦ δὲν δύναται νὰ ἐπιτύχῃ ἡ ἐργασία. Οἱ περιηγηταὶ διηγοῦνται περὶ τῶν Ἰνδῶν γυναικῶν τῆς Ἀμερικῆς, ὅτι πιστεύουν ὅτι τὰ

ᾄσματα, τὰ ὁποῖα τραγουδοῦν, ὅταν σπέρνουν τὸ σιτάρι ἢ τὰ φασόλια ἢ τὰ πεπόνια, ὑποβοηθοῦν τὴν αὔξησιν τῶν φυτῶν τούτων. Ὅταν γονατίζουν κοντὰ εἰς τὸ πέτρινο σκαφίδι διὰ νὰ παρασκευάσουν τὸ ψωμὶ τραγουδοῦν τραγούδι, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει πολλὰς μικροαπομιμήσεις τοῦ κρότου, τὸν ὁποῖον κάμνει ὁ χειρόμυλος. Ἔχουν δὲ τὴν γνώμην ὅτι τὸ σκεῦος τοιουτοτρόπως ἐργάζεται καλύτερα. Τὴν ἰδίαν γνώμην ἔχουν καὶ διὰ τὰ τραγούδια, μὲ τὰ ὁποῖα τραγουδοῦν τὰ μικρά τους. Τὸ μωρό της τὸ λέγει ἡ μητέρα μικρὸν ἄνδρα καὶ ὁμιλεῖ δι' ὅλα, τὰ ὁποῖα εὔχεται νὰ κάμῃ ἢ νὰ γίνῃ ὅταν θὰ μεγαλώσῃ. Θεωρεῖ δὲ αὐτὰ ἀναγκαῖα διὰ τὸ μεγάλωμα καὶ τὴν προκοπὴν τοῦ παιδιοῦ.

Εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας πολλὰ βέβαια ᾄσματα τραγουδοῦν αἱ γυναῖκες κατὰ τὰς ἀσχολίας των, ἀλλὰ εἰδικὰ ἐργατικὰ ᾄσματα δὲν ἔχομεν πολλά. Ὑπάρχουν βέβαια καὶ ναυτικὰ καὶ ἀγροτικά, θεριστικὰ δηλ. καὶ ἁλωνιστικὰ κ. ἀ., ἀλλὰ εἰς αὐτὰ δὲν εἶναι φανερὰ ἡ συμμετοχὴ τῶν γυναικῶν. Αἱ γυναικεῖαι ἐργασίαι, τὸ λανάρισμα, τὸ γνέσιμο, τὸ φάσιμο, τὸ ράψιμο κ.τ.λ. συνοδεύονται βεβαίως ἀπὸ τραγούδια, ἀλλὰ τὰ τραγούδια αὐτὰ δὲν εἶναι εἰδικὰ ἐργατικὰ τραγούδια. Εἶναι διαφόρων εἰδῶν καὶ ἰδίως ἐρωτικὰ ἢ περιστατικά, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ πλέον καινούργια, τὰ ὁποῖα ἠμποροῦν νὰ λεχθοῦν καὶ εἰς κάθε ἄλλην περίστασιν. Ἐκεῖ ὅμως, ὅπου ἔχομεν ἀναμφισβητήτως εἰδικὰ ἐργατικὰ καὶ μάλιστα ἀποκλειστικῶς γυναικεῖα τραγούδια, εἶναι τὰ μυλικά, τὰ τραγούδια τοῦ χειρομύλου, τὰ ὁποῖα συνηθίζουν νὰ τραγουδοῦν αἱ γυναῖκες, ὅταν ἀλέθουν τὸ σιτάρι. Δυστυχῶς δὲν γνωρίζομεν καὶ ἀπ' αὐτὰ ἀρκετά, διότι καὶ οἱ συλλογεῖς περισσότερον προσέχουν εἰς τὰ μεγάλα, τὰ σοβαρώτερα τραγούδια, τὰ κλέφτικα, τὶς παραλογὲς καὶ τὰ ἀκριτικά. Θὰ

σᾶς ἀναφέρω ἓν δεῖγμα, τὸ ὁποῖον ἐδημοσίευσε καὶ ὁ Πολίτης εἰς τὰς Ἐκλογάς του.

Ἄλεθε, μύλο μου, ἄλεθε,
βγάλε τ' ἀλεύρια σου ψιλά,
τὰ πίτουρά σου τραγανά,
νὰ τρῶσι οἱ χωροφύλατσοι,
κι ὁ νωματάρχης τὸ στσυλί,
ποὺ κάθεται 'ς τὴν ἀγκωνή.

Τὸ τραγούδι εἶναι μανιάτικο καὶ πιθανῶς κατὰ τὸ ἥμισυ αὐτοσχέδιον. Οἱ τρεῖς πρῶτοι στίχοι εἶναι πιθανῶς παραδεδομένου μυλικοῦ τραγουδιοῦ, ἐνῷ οἱ τρεῖς τελευταῖοι αὐτοσχεδιάσθησαν ἀπὸ τὴν μανιάτισσαν, ἡ ὁποία ἦτο ἠναγκασμένη νὰ ἀλέσῃ σιτάρι διὰ τοὺς χωροφύλακας, οἱ ὁποῖοι καταδιώκοντες τὸν φυγόδικον σύζυγόν της εἶχον καταλύσει εἰς τὴν οἰκίαν της.

Σᾶς ἀναφέρω ἀκόμη ἕν, τὸ ὁποῖον τραγουδοῦν, ὅταν ἀνάπτουν τὴν φωτιὰν καὶ τὸ ὁποῖον ὑπομιμνήσκει πολὺ τὴν πίστιν τῶν ἰνδῶν γυναικῶν εἰς τὴν μαγικὴν δύναμιν τοῦ ἄσματος. Ὁμοιάζει μὲ ἐπωδήν, ἡ ὁποία πρόκειται νὰ ὑποβοηθήσῃ τὸ ἄναμμα τῆς φωτιᾶς.

Ἄναψε, φωτίτσα μου,
νὰ ψήσου κοτταρίτσα μου,
νὰ φάῃς κ' ἐσὺ
νὰ φάου κ' ἐγώ,
νὰ φάῃ κ' ὁ φίλος, πού ρχεται
μὲ τὸ καρβέλι 'ς τὸ κεφάλι,
μὲ τὸ ροῖ τὸ λάδι.

*
* *

Μᾶς μένει πρὸς ἐξέτασιν μία ἀκόμη μεγάλη κατηγορία

ᾀσμάτων, ἴσως ἡ μεγαλυτέρα ὅλων, ἡ ὁποία εἶναι καὶ ἡ κατ' ἐξοχὴν χαρακτηριστικὴ τῆς νέας Ἑλλάδος. Ἐννοῶ τὰ κλέφτικα. Ταῦτα κατὰ τὸν *Fauriel* ἀποτελοῦν τὴν τολμηράν, ὠμὴν καὶ ἀγρίαν ἔκφρασιν τοῦ ἡρωϊσμοῦ ἀνθρώπων, ἠναγκασμένων νὰ μάχωνται ὑπὸ τὸ ἔνδυμα τοῦ ἐπαναστάτου καὶ τοῦ κλέφτου, ὅ,τι δὲ διακρίνει αὐτὰ εἶναι μοναδική τις δύναμις τόνου, τόλμη ἀγρία εἰς τὴν σύλληψιν, τὴν σύνθεσιν καὶ τὰς ἰδέας, τὴν ὁποίαν ζωντανεύει περισσότερον ὁ ἁπλοῦς καὶ οἰκεῖος τόνος τῆς ἐκφράσεως, ὅσον δὲν θὰ κατώρθωνε γλῶσσα μεγαλοπρεπὴς καὶ κεκοσμημένη. Τὰ τραγούδια αὐτὰ εἶναι κυρίως τραγούδια ἐγκωμιαστικὰ τῶν κατορθωμάτων τῶν κλεφτῶν, ἀλλαλαγμοὶ νίκης κατὰ τῶν Τούρκων, ἢ θρῆνοι διὰ τὸν θάνατόν των. Εἰς ἄλλους λαοὺς τὰ ἐγκωμιαστικὰ αὐτὰ τραγούδια εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἔργον τῶν γυναικῶν. Σᾶς ἐνθυμίζω ἀπὸ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην τὸ τραγικὸν ἐπεισόδιον τῆς κόρης τοῦ Ἰεφθάε καὶ τῶν συνομηλίκων της, αἱ ὁποῖαι μὲ χοροὺς καὶ μὲ τραγούδια ἐξήρχοντο εἰς προϋπάντησιν τοῦ νικητοῦ πατρός. Τοῦ Δαυὶδ τὰ κατορθώματα γυναῖκες ἐπίσης τὰ ψάλλουν. Παρ' ἡμῖν ποῖον μέρος ἔχουν αἱ γυναῖκες εἰς τὰ κλέφτικα;

Κατὰ τὸν *Fauriel* τὰ ᾄσματα ταῦτα εἶναι ἔργον κατὰ τὸ πλεῖστον τυφλῶν ῥαψῳδῶν, οἱ ὁποῖοι μὲ τὴν λύραν των περιεφέροντο ἀπὸ χωρίου εἰς χωρίον καὶ ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν καὶ τραγουδοῦσαν κυρίως εἰς τὰ πανηγύρια παλαιὰ καὶ νέα τραγούδια. Κατὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ Πολίτου καὶ τὰ παλληκάρια καὶ οἱ καπεταναῖοι πολλάκις ἐλάμβανον μέρος εἰς τὴν ποίησιν αὐτήν, τραγουδοῦντες τὰ ἴδια κατορθώματα. Ἐὰν κρίνωμεν ὅμως ἀπὸ τὸ παράδειγμα τῶν βαλκανικῶν πολέμων καὶ αἱ γυναῖκες πρέπει νὰ ἔχουν τὸ μέρος των εἰς τὴν ἐγκωμιαστικὴν καὶ ἐπινίκιον αὐτὴν ποίησιν. Εἰς τὴν Λαογραφίαν ἐδη-

μοσιεύθησαν δείγματά τινα τοιούτων τραγουδιῶν, τὰ ὁποῖα ἔχουν ποιητρίας γνωστὰς νεάνιδας τοῦ λαοῦ.

Πλὴν ὅμως τῆς ἐκ τῶν ὑστέρων ταύτης ἀποδείξεως καὶ ἡ ἐξέτασις αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν ᾀσμάτων τούτων τῶν κλεφτῶν ὁδηγεῖ εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι τὸ μέρος τῶν γυναικῶν εἰς τὴν ποίησιν ταύτην πρέπει νὰ εἶναι σημαντικόν. Ὡς εἴπομεν, τὰ κλέφτικα τραγούδια ἐγκωμιάζουν τὰ κατορθώματα τῶν κλεφτῶν ἢ κλαίουν τὸν θάνατόν των. Τὰ δεύτερα ὅμως ταῦτα εἶναι συγγενῆ πρὸς τὰ μυρολόγια καὶ ὡς τοιαῦτα εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ἔχουν ποιητρίας γυναῖκας. Ἡ συγγένεια δ' αὐτὴ πρὸς τὰ μυρολόγια εἶναι καταφανὴς καὶ εἰς τὸν λαὸν καὶ διὰ τοῦτο πολλὰ ἀκριβῶς τοιαῦτα τραγούδια τὰ χαρακτηρίζει ὡς μυρολόγια. Ἐνθυμεῖσθε τοὺς τυπικοὺς στίχους, μὲ τοὺς ὁποίους ἀρχίζουν πολλὰ κλέφτικα.

Τρία πουλάκια κάθουνταν 'ς τὴ ῥάχη 'ς τὸ λημέρι,
τό να τηράει τὸν Ἁλμυρὸ, τ' ἄλλο κατὰ τὸ Βάλτο,
τὸ τρίτο τὸ καλύτερο μυρολογάει καὶ λέγει.

Ἄλλο τραγούδι ἀρχίζει ὡς ἑξῆς·

Τὸ λὲν οἱ κοῦκκοι 'ς τὰ κλαδιὰ κ' οἱ πέρδικες 'ς τὰ πλάγια
τὸ λένε κ' οἱ Πλαγιώτισες τὸ μαῦρο μυρολόγι.

Ἄλλο ὡς ἑξῆς·

Τὸ λὲν οἱ Καραμπέρισες, τὸ λὲν κ' οἱ Ζαγορίσες
τὸ λὲν κ' οἱ Νεγαδιώτισες, τὸ λὲν τὸ μυρολόγι.

Ἄλλο ὡς ἑξῆς·

Ποιὸς θὲ ν' ἀκούσῃ κλάματα, δάκρυα καὶ μυρολόγια,
μυριολογέται μιὰ κυρά, τοῦ Κύλπετρ' ἡ γυναῖκα.

Καὶ ἄλλα παρομοίως. Ἐν γένει δὲ τὰ πλεῖστα τῶν ᾀσμάτων

τούτων, ὡς ἐκ τοῦ κειμένου αὐτῶν φαίνεται, ὁ λαὸς τὰ ἀντιλαμβάνεται ὡς κλάματα, ὡς μυρολόγια. Ὅθεν καὶ ἂν δὲν μνημονεύονται γυναῖκες ποιήτριαι αὐτῶν, καὶ ἂν ἀκόμη καὶ πραγματικῶς δὲν ὑπῆρξαν γυναῖκες ποιήτριαι τοιούτων, πρᾶγμα πολὺ ἀπίθανον, πάντως τὰ τραγούδια αὐτὰ ἐνεπνεύσθησαν ἀπὸ τὰ γυναικεῖα μυρολόγια καὶ κατὰ τοῦτο ἔχουν τὴν ἀρχήν των εἰς τὴν γυναικείαν ψυχήν. Ἐντεῦθεν δέ, ἐκ τῆς συγγενείας ἢ ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ μυρολογίου, ἐξηγεῖται καὶ ὁ τόσον πένθιμος τόνος, ὁ ὁποῖος βασιλεύει εἰς αὐτά.

Οὕτως εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ποιήσεως, εἴτε ὡς φύλαξ τῆς παραδόσεως εἴτε ὡς δημιουργός, παρουσιάζεται ἡ γυνὴ ὡς σημαντικώτατος παράγων. Εἰς αὐτὴν ὀφείλομεν τὴν διατήρησιν τῶν παλαιοτέρων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ποιητικῶν θησαυρῶν, εἰς αὐτὴν καὶ πολλοὺς ἀδάμαντας τῆς δημώδους μούσης.

*
* *

Ἓν ἀκόμη ζήτημα ἐπιθυμῶ δι' ὀλίγων νὰ ἐξετάσω, διὰ νὰ συμπληρώσω τὸ μάθημά μου. Ποῦ καὶ εἰς ποίας περιστάσεις καὶ πῶς βγάζουν τὰ τραγούδια αἱ γυναῖκες; Ταῦτα ἐξαρτῶνται πρωτίστως ἀπὸ τὸ εἶδος τοῦ τραγουδιοῦ. Τὰ νανουρίσματα αἴφνης εἶναι τραγούδια, τὰ ὁποῖα δὲν ἠμποροῦν νὰ ποιηθοῦν παρὰ κατὰ μόνας, κοντὰ εἰς τὸ λίκνον τοῦ παιδιοῦ, ἐνῷ τὰ μυρολόγια συντίθενται μὲν ὑπὸ μιᾶς, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν ἀμίλλῃ ἢ τοὐλάχιστον παρουσίᾳ καὶ τῶν ἄλλων μυρολογουσῶν. Ἐν Μάνῃ ὑπάρχει ὁλόκληρος ἐθιμοτυπία διὰ τὸ μυρολόγι. Δὲν δύναται κανεὶς νὰ διακόψῃ τὴν μυρολογοῦσαν ἄνευ ἀδείας. Ζητεῖται δὲ ἡ ἄδεια ὡς ἑξῆς: α') Ἡ προτιθεμένη νὰ μυρολογήσῃ, ἂν παρακάθηται παρὰ τὴν μυρολογοῦσαν, φέρει ἠρέμα τὴν κεφαλήν της ἐπὶ τοῦ προσώπου αὐτῆς, β') ἂν εὑρίσκωνται εἰς ἀπόστασιν, λαμβάνει τὴν χεῖρά της καὶ γ') ζητεῖ

τὴν ἄδειαν δι' αὐτοσχεδίου σχετικοῦ μυρολογίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ ἡ μυρολογοῦσα δι' ἑτέρου μυρολογίου, παρέχουσα τὴν αἰτουμένην ἄδειαν.

Πῶς τώρα ποιοῦνται τὰ μυρολόγια; Ἐν Μάνῃ πλὴν τῶν προοιμίων εἶναι συνήθως αὐτοσχέδια καί, ὡς σχετιζόμενα πρὸς ὡρισμένα περιστατικὰ τοῦ βίου τῶν ἀποθανόντων, καὶ περισσότερον πρωτότυπα, ἐνῷ ἀλλαχοῦ ἢ εἶναι γνωστὰ ἤδη ᾄσματα, αὐτούσια ἐπαναλαμβανόμενα δι' οἱονδήποτε νεκρόν, ἢ εἶναι γνωστὰ τροποποιημένα ὀλίγον, ὅπως προσαρμοσθοῦν εἰς τὴν περίστασιν, ἢ εἶναι συγκροτήματα νέα ἐκ στοιχείων ὡς ἐπὶ τὸ πλείστων γνωστῶν. Λαμβάνουν δηλ. αἱ μυρολογίστριαι ἐκ τῶν ἐν τῇ μνήμῃ αὐτῶν ἀποθησαυρισμένων μυρολογίων στίχους διαφόρους, τοὺς ὁποίους συνδυάζουσαι, προσθέτουσαι δὲ καὶ νέους, πλάττουν τὸ νέον μυρολόγι. Τὰ αὐτοσχέδια τὰ πλεῖστα λησμονοῦνται. Ἂν ὅμως κάποιο ἔκαμεν ἐξαιρετικὴν ἐντύπωσιν, ἀπομνημονεύεται καὶ διαδίδεται καὶ παραμένει. Εἰς τὴν Μάνην, ὅπου θεωρεῖται ἐντροπὴ διὰ τὰς γυναῖκας ὄχι μόνον νὰ μὴ γνωρίζουν νὰ μυρολογοῦν, ἀλλὰ καὶ νὰ μὴ δύνανται νὰ ἀπαντοῦν αὐτοσχεδίως εἰς τὰ μυρολόγια ἄλλων γυναικῶν, τὰ κορίτσια παρακολουθοῦν συνήθως τὰς κηδείας καὶ προσπαθοῦν νὰ ἀπομνημονεύσουν ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερα μυρολόγια, τὰ ὁποῖα ἐπαναλαμβάνουν κατόπιν ὡς ᾄσματα συνήθη πλέον εἰς τὰς ἐργασίας των καὶ ἰδίως εἰς τὸν χειρόμυλον. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται καὶ ἡ διατήρησις ἐν Μάνῃ μυρολογίων ἐντελῶς προσωπικῶν καὶ ἡ ἐπικράτησις τοῦ ὀνόματος μυρολόγι ὡς ὀνόματος γενικοῦ, δηλοῦντος τὰ τραγούδια.

Τὰ ἄλλα τραγούδια βγαίνουν συνήθως εἰς τὰς γυναικείας συγκεντρώσεις, εἴτε πρὸς κοινὴν ἐργασίαν γίνονται αὗται εἴτε πρὸς διασκέδασιν. Ἀνεφέραμεν ἤδη ἀνωτέρω τὴν πληροφορίαν τοῦ *Fauriel*, κατὰ τὴν ὁποίαν γυναῖκες εἰς τοὺς ἀγροὺς ἐργα-

ζόμεναι ὄχι μόνον συνοδεύουν τὴν ἐργασίαν των μὲ γνωστὰ τραγούδια, ἀλλὰ καὶ νέα, ἰδίως μυρολόγια, συνθέτουν διὰ πραγματικὰ ἢ ὑποθετικὰ γεγονότα. Τὴν πληροφορίαν ταύτην μαρτυροῦν καὶ σύγχρονα γεγονότα. Οὕτως εἰς τὸ Καστρὶ τῆς Κυνουρίας τρεῖς κόραι ἀγράμματοι κατὰ τὰς ὥρας τῶν ἐν τῇ ἐξοχῇ ἀγροτικῶν αὐτῶν ἐργασιῶν συνέθεσαν ᾄσμα σκωπτικὸν διὰ τοὺς ἕνεκα τῆς ἐπιστρατεύσεως ἐπανερχομένους κατὰ τὸ 1912 ἐξ Ἀμερικῆς μετανάστας, τὸ ὁποῖον, διαδοθὲν καὶ εἰς τὰς ἄλλας, ἔγινε τραγούδι τοῦ συρμοῦ. Τὸ τραγούδι ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν Λαογραφίαν (Δ' 684).

Μετὰ τὴν ἐργασίαν διάφοροι ἑορταὶ μὲ τὰ ἔθιμά των παρέχουν εὐνοϊκωτάτας περιστάσεις εἰς τὴν δημιουργίαν νέων ᾀσμάτων. Οἱ κούνιες τοῦ Πάσχα καὶ ὁ κλήδονας παρέχουν τὴν εὐκαιρίαν νὰ πλασθοῦν πολυάριθμα ᾄσματα καὶ ἰδίως δίστιχα. Ἀλλ' ἐκεῖ ὅπου βγαίνουν κυρίως τὰ καινούργια τραγούδια εἶναι ὁ χορός. Καὶ διὰ νὰ ἰδῆτε πῶς, θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ σᾶς ἀναγνώσω τὴν περιγραφὴν τοῦ γερμανοῦ ἀρχαιολόγου *Ross*, μὲ τὴν ὁποίαν καὶ θὰ κλείσω τὸ σημερινόν μου μάθημα.

Ἦσαν τότε τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐλευθερίας καὶ ὁ ἑλληνικὸς βίος δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐπηρεασθῇ ἀπὸ τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν. Διετηρεῖτο ἀκόμη ἁγνὸς καὶ ἀρχαϊκός. Ὁ *Ross* συνώδευε τὸν Ὄθωνα εἰς τὴν ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα περιοδείαν του. Περιήρχοντο τὸν Παρνασσὸν καὶ πανταχοῦ ἐγίνοντο δεκτοὶ ὑπὸ χορῶν νεανίδων, αἱ ὁποῖαι ἔψαλλον αὐτοσχέδια ἐγκωμιαστικὰ διὰ τὸν βασιλέα ᾄσματα. Εἶχον φθάσει εἰς τὴν Ἀράχοβαν. Καὶ ἐκεῖ ἡ αὐτὴ ὑποδοχὴ μὲ χοροὺς καὶ μὲ τραγούδια. Καὶ τὰ τραγούδια δὲν ἔπαυσαν μὲ τὴν ὑποδοχήν. «Τὴν ὥραν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ βασιλεύς, λέγει ὁ *Ross*, εὑρίσκετο εἰς τὸ πεδίον, ὅπου εἶχε γίνῃ ἡ μάχη, ὅλαι αἱ νεάνιδες εἶχον συγ-

κεντρωθῇ κάτω ἀπὸ μερικὰ δένδρα πρὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπανήρχισαν τοὺς χοροὺς καὶ τὰ τραγούδια. Ὁ χορὸς αὐτός, ὁ ὁποῖος, ἐφ' ὅσον ὁ δρόμος ἐπήγαινε μέσα ἀπὸ τὰ εὔθυμα καὶ εὐτυχισμένα αὐτὰ ὀρεινὰ χωριά, ἤρχιζε μὲ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου καὶ ἐτελείωνε ἀργὰ τὸ βράδυ μὲ τὰς τελευταίας ἀναλαμπὰς τῶν πυρῶν, εἶναι ἁπλοῦς κυκλικὸς χορός. Οἱ χορευταὶ τριάντα, σαράντα, πενῆντα, ὅσοι καὶ ἂν παρευρίσκωνται, κρατοῦνται ἐκ τῆς χειρὸς καὶ σχηματίζουν ἕνα κύκλον ἀνοικτόν. Τὰ ὡραιότερα καὶ περισσότερον ἐξησκημένα κορίτσια χορεύουν μὲ θαυμαστὴν διάθεσιν καὶ ἐπιδεξιότητα ἐμπρὸς εἰς τὴν μίαν ἄκραν τοῦ ἀνοικτοῦ ἡμικυκλίου, αἱ ἄλλαι ἀκολουθοῦν τὰς κινήσεις των. Αἱ πρῶται, αἱ ὁποῖαι εἶναι καὶ ποιήτριαι, τραγουδοῦν ἀπὸ ἕνα στίχον ἢ ἓν δίστιχον, συμφώνως πρὸς τὸν ρυθμὸν τοῦ ὁποίου κινεῖται ὁ χορός, καὶ αἱ συγχορεύτριαι ἐπαναλαμβάνουν τὸ ἴδιον ὡς χορός. Αἱ μελῳδίαι, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν καὶ πολλὴν ποικιλίαν, εἶναι δεδομέναι. Ἐπίσης ἡ γλῶσσα τῆς δημοτικῆς ταύτης ποιήσεως καὶ ὡς πρὸς τὰς εἰκόνας καὶ ὡς πρὸς τὰς τυπικὰς ἐκφράσεις ἔχει ἤδη γνωστὴν διατύπωσιν, καὶ ὡς ἐκ τούτου παρέχει μεγάλας εὐκολίας εἰς τὸν αὐτοσχεδιασμόν, τὸν ὁποῖον ὑποβοηθεῖ καὶ ἡ εὐκολία τῶν ἐκθλίψεων ὁλοκλήρων συλλαβῶν, ὅπως συμβαίνει καὶ εἰς τὴν Ἰταλικήν. Ἐπίσης διευκολύνεται ὁ αὐτοσχεδιασμὸς καὶ διὰ τῆς προσλήψεως ὁλοκλήρων στίχων ἀπὸ γνωστὰ ᾄσματα. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ αὐτοσχεδιασμὸς δὲν εἶναι πολὺ δύσκολος καὶ τὰ αὐτοσχέδια αὐτὰ τραγούδια, χωρὶς νὰ ἐξαίρωνται εἰς ἀληθῆ ποίησιν, ἔχουν μόλα ταῦτα εἰς τὸ πρωτότυπον ἕνεκα τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων εὐνοϊκῶν ὅρων καὶ ἕνεκα τῆς διαυγείας τῆς ἀντικειμενικῆς ἀντιλήψεως τῶν ποιητριῶν ἕνα ἀφελῆ ποιητικὸν χαρακτῆρα.

Ἡ τελευταία αὕτη παρατήρησις τοῦ *Ross* εἶναι ἀληθής.

Πραγματικῶς εἰς τὰς πλείστας περιστάσεις, τὰ αὐτοσχέδια αὐτὰ τραγούδια, μάλιστα ὅταν πρωτοβγαίνουν, εἶναι ἐντελῶς ἄξεστα καὶ ἀκατασκεύαστα. Ἀλλὰ καὶ ἡ διόρθωσις αὐτῶν ὀφείλεται εἰς τὰ κορίτσια. Ὁ καθηγητὴς κ. Ἀδαμαντίου, ἐν Τήνῳ εὑρισκόμενος, εἶχε τὴν περιέργειαν κάποτε νὰ ἐρωτήσῃ δι' ἓν τοιοῦτον ᾆσμα, διατί εἶναι τόσον ἄξεστον. Ἡ ἀπάντησις, τὴν ὁποίαν ἔλαβεν, ἦτο ἡ ἑξῆς. «Ἀκόμα δὲν τὸ ταίριασαν οἱ κοπέλλες τὸ τραγοῦδι· θὰ τὸ ταιριάσουν τὸν ἄλλο χρόνο.»

Θέλετε τώρα ν' ἀκούσετε καὶ ἓν ἀπὸ τὰ αὐτοσχέδια τραγούδια, τὰ ὁποῖα ἐτραγούδησαν τὰ κορίτσια τῆς Ἀράχοβας εἰς τὸν Ὄθωνα; Ἐκλέγω τὸ καλύτερον. Ἐπρόκειτο ὁ βασιλεὺς νὰ ἀναβῇ εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Παρνασσοῦ καὶ τὰ κορίτσια τραγουδοῦσαν.

Ὥρα καλή σου, βασιλιά, ὥρα καλή σου, ἀφέντη.
Αὐτοῦ, ποὺ βούλεσαι νὰ πάς, 'ς τὴ Λιάκουρα ν' ἀνέβῃς,
νὰ πὰς νὰ δῇς τὸν Παρνασσό, τὸν ἔμορφο τὸν τόπο,
νὸπὄχει τὸ ψηλὸ βουνό, ψηλότερο ἀπ' ὅλα,
περικαλῶ σε, βασιλιᾶ, περικαλῶ σ' ἀφέντη,
ἀγάλι' ἄγαλια νά ρχεσαι, ἀγάλια νὰ διαβαίνῃς,
μὴν ἀποστάσῃς, βασιλιά, μὴν ἀποστάσῃς ρῆγα,
γιατ' εἶν' ὁ τόπος ζαβωτός, καβάλλα δὲν διαβαίνεις.

Μπροστὰ πηγαίνουν οἱ ὁπλοφόρ' πίσω καπεταναῖοι
'ς τὴ μέση πάει ὁ βασιλιάς, παρατηρεῖ τὸν τόπο.

Θὰ ὁμολογήσετε ὅτι δύσκολον θὰ ἦτο νὰ εὕρῃ κανεὶς καλύτερα λόγια, διὰ νὰ ἐκφράσῃ μὲ περισσοτέραν ἀφέλειαν καὶ χάριν τὸ ἁγνὸν αἴσθημα τῶν ἁπλοϊκῶν κορασίδων τῆς Ἀράχοβας διὰ τὸν βασιλέα των.

Γ'

Τὸ παραμύθι καὶ ἡ ἀρχή του. Οἱ παραμυθάδες. Ἡ παραμυθοῦ.

Ἐὰν τὸ τραγούδι εἶναι τὸ μέρος, ὅπου ἡ γυνὴ δεικνύει κατ' ἐξοχὴν τὰ δημιουργικά της χαρίσματα, τὸ παραμύθι εἶναι ἐκεῖνο, ὅπου ἡ συντηρητική της ἐνέργεια ἐκδηλοῦται μὲ τὸν πλέον χαριτωμένον τρόπον. Ἀλλά, διὰ νὰ δυνηθῶμεν ἀκριβῶς νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἐνέργειαν ταύτην, πρέπει πρωτίστως νὰ γνωρίζωμεν ὅσα γενικώτερα χρειάζονται διὰ τὸ παραμύθι. Καὶ πρῶτα πρῶτα τί εἶναι τὸ παραμύθι;

Ὅπως σήμερον μᾶς παρουσιάζονται τὰ παραμύθια, εἶναι φανταστικαὶ διηγήσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν συνδέονται οὔτε πρὸς τόπον τινὰ ὡρισμένον οὔτε πρὸς πρόσωπον, ὡς πρὸς δὲ τὸν χρόνον τοποθετοῦνται ἀορίστως εἰς τὸ παρελθόν. *Μιὰ φορὰ κ' ἕναν καιρὸ ἦταν 's ἕναν τόπο ἕνας βασιλιᾶς, ἕνας ἄνθρωπος, μιὰ γυναῖκα* κ.τ.τ. εἶναι ἡ τυπικὴ φράσις, μὲ τὴν ὁποίαν ἀρχίζουν, καὶ ἡ ὁποία αὐτὴ καὶ μόνη ἀρκεῖ διὰ νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν ἀοριστίαν τοῦ κόσμου, εἰς τὸν ὁποῖον κινεῖται ὅλη ἡ διήγησις τῶν παραμυθιῶν. Ὁ κόσμος τῶν παραμυθιῶν εἶναι κόσμος φανταστικός, ξεχωριστός, κόσμος ἐντελῶς ἰδιόρρυθμος, ὁ ὁποῖος καμίαν ἀπολύτως σχέσιν δὲν ἔχει μὲ τὴν πεζότητα τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ὅ,τι τὸν χαρακτηρίζει κυρίως εἶναι ἡ ἀοριστία τοῦ ὀνείρου καὶ ἡ παιδική, ὅπως λέγομεν, ἀντίληψις. Ὁ κόσμος τοῦ παραμυθιοῦ δὲν γνωρίζει τὴν μεσότητα, τὸ σύνηθες μέτρον τῶν ἀνθρώπων. Ὅπως εἰς τὸ μυαλὸ τῶν παιδιῶν ὅλα τὰ πράγματα κάμνουν κάποιαν ἰδιαιτέραν ἐξαιρετικὴν ἐντύπωσιν, ἡ ὁποία εἰς ἡμᾶς τοὺς μεγάλους, τοὺς ὁποίους ἡ πεῖρα ἐδίδαξεν, εἶναι ξένη ἐντελῶς, καὶ λαμβάνουν μορφὰς φανταστι-

κάς, αἱ ὁποῖαι δὲν συμβιβάζονται καθόλου μὲ τὴν πραγματικότητα, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ εἰς τὸ παραμύθι ὅλα τὰ πράγματα ἔχουν ὄψιν ἐξαιρετικήν. Ὅλα κυμαίνονται μεταξὺ δύο ἀκροτήτων, ἢ εἶναι πολὺ μεγάλα ἢ εἶναι πολὺ μικρά, ἢ πολὺ ὡραῖα ἢ πολὺ ἄσχημα, ἢ πολὺ καλὰ ἢ πολὺ κακά, ἢ πολὺ ἔξυπνα ἢ πολὺ κουτά. Π.χ. μορφαὶ πελώριαι σὰν τὸν Ἀράπη, ποὺ τὸ ἕνα τὸ χείλι του ἔβαζε 'ς τὴ μιὰ ἄκρη τοῦ ποταμοῦ καὶ τὸ ἄλλο 'ς τὴν ἄλλη καὶ ρουφοῦσε ὁλόκληρο τὸ ποτάμι, ἢ σὰν ἐκεῖνον, ποὺ ἔπαιζε τὰ βουνὰ 'ς τὰ χέρια του ἢ σὰν ἐκεῖνον, ποὺ ξερρίζωνε τὰ κυπαρίσσια καὶ τὰ κρατοῦσε σὰν καλάμια, καὶ πάλιν μορφαὶ σὰν τὸν κοντορεβιθούλη μόνον εἰς τὰ παραμύθια εὑρίσκονται. Ἐπίσης τὸ ἰδεῶδες τῆς καλλονῆς, τὴν Πεντάμορφη, καὶ τὴν πλέον μεγάλην ἀσχημίαν τὴν εὑρίσκει κανεὶς εἰς τὰ παραμύθια. Τὰ βουνὰ εἶναι τόσο ὑψηλὰ καὶ ἀπότομα, ὥστε ἄνθρωπος δὲν ἠμπορεῖ ν' ἀνεβῇ, παρὰ μόνον ἂν τὸν πάρουν οἱ ἀετοί, τὰ δὲ δάση τόσον πυκνά, ποὺ πουλὶ πετάμενο δὲν μπορεῖ νὰ περάσῃ ἀπὸ μέσα, καὶ τὰ ποτάμια καὶ οἱ θάλασσες τόσο πλατειές, ποὺ εἶναι ἀπέραστες. Αἱ ἀποστάσεις εἶναι τεράστιαι, καθαυτὸ ὀνειρώδεις, οἱ ἥρωες φθάνουν εἰς τὴν ἄκρη τοῦ κόσμου, ἐκεῖ ποὺ δὲν ἀκούεται πλέον πετεινοῦ λαλιά. Οἱ πλούσιοι ἔχουν τόσα, ὅσα δὲν ξέρουν ποῦ νὰ τὰ βάλουν, φορτώματα, καμῆλες χρειάζονται, γιὰ νὰ τὰ κουβαλήσουν, καὶ οἱ φτωχοὶ εἶναι τόσο φτωχοί, ποὺ δὲν ἔχουν 'ς τὸν ἥλιο μοῖρα. Μὲ τοὺς κοινοὺς ἀνθρώπους σπανίως ἀσχολεῖται τὸ παραμύθι, τοῦ ἀρέσουν πάντα τὰ βασιλόπουλα καὶ οἱ βασιλοπούλες, ἢ οἱ πολὺ φτωχές, ποὺ νὰ μὴ ἔχουν ψωμὶ νὰ φάν. Οὕτως εἰς τὰ παραμύθια ὅλα εἶναι ἐξαιρετικά. Ὅλα φθάνουν εἰς τὸ ἄκρον.

Ἔπειτα τὸ παραμύθι ἀγνοεῖ τί θὰ εἰπῇ ἀδύνατον. Οἱ φυσικοὶ νόμοι, οἱ ὁποῖοι ρυθμίζουν κατ' ἀνάγκην ἀνυπέρβλητον τὰ τοῦ κόσμου καὶ περιορίζουν τὴν ἀνθρωπίνην δρᾶσιν ἐντὸς ὡρισμένων

δρίων, εἶναι διὰ τὸ παραμύθι ἄγνωστοι, δὲν ἔχουν δι' αὐτὸ καμίαν ἰσχύν. Ὅλα εἰς αὐτὸ εἶναι δυνατά. Ὅπου δὲν φθάνει ἡ ἀνθρωπίνη δύναμις, παρουσιάζεται ἡ μαγεία καὶ τὸ θαῦμα. Τὸ τραπέζι τοῦ παραμυθιοῦ γεμίζει μόνο ἀπὸ φαγητά, οἱ πόρτες καὶ τὰ παράθυρα ἀνοιγοκλείουν μόνα των, ἀρκεῖ νὰ ξέρῃ κανεὶς τὴν μαγικὴν λέξιν, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπακούουν, μιὰ μικρὴ βελονίτσα μαγεμένη ἀρκεῖ νὰ ρίψῃ εἰς βαθὺν ὕπνον τὴν βασίλισσαν, καὶ ἓν ράπισμα ἠμπορεῖ νὰ σᾶς μεταβάλῃ εἰς ὅ,τι θέλετε. Καὶ ὅλα αὐτὰ τὰ δέχεται τὸ παραμύθι χωρὶς καμίαν ἔκπληξιν, μὲ τὴν αὐτὴν πίστιν, μὲ τὴν ὁποίαν δέχεται καὶ τὸ κοινότερον πρᾶγμα τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Καὶ διηγεῖται τὰ πλέον τερατώδη καὶ ἀπίθανα μὲ τὸν ἴδιον τόνον καὶ τὴν ἰδίαν ἀπάθειαν, καθὼς θὰ διηγεῖτο πᾶσαν ἄλλην κοινοτάτην ἐκ τοῦ καθημερινοῦ βίου ἱστορίαν.

Τὸ παραμύθι διηγεῖται μόνον χωρὶς νὰ ἐνδιαφέρεται ἂν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον διηγεῖται, εἶναι φυσικὸν ἢ ὑπερφυσικόν, ἀληθὲς ἢ ψευδές. Τοῦ εἶναι ἐντελῶς ἀδιάφορον, ἐὰν εἶναι πιστευτὸν ἢ ὄχι. Σκοπός του εἶναι ἡ διήγησις καὶ μόνη, ἡ καλλιτεχνικὴ διήγησις, ἡ ὁποία ἔχει σκοπὸν τὸν ἑαυτόν της καὶ τὴν ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ της γεννωμένην τέρψιν. Ὅταν διηγῆται τις ἕνα παραμύθι, τὸ διηγεῖται ἁπλῶς διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ μὲ τὴν διήγησίν του, διὰ νὰ κάμῃ τοὺς ἄλλους νὰ περάσουν μίαν ὥραν εὐχάριστον πλέοντες εἰς ἄλλους κόσμους, κόσμους φανταστικούς, δὲν ἔχει σκοπὸν οὔτε νὰ διδάξῃ οὔτε νὰ συμβουλεύσῃ. Καὶ κατὰ τοῦτο διὰ τὸν λαὸν τὸ παραμύθι εἶναι ὅ,τι διὰ τὴν πολιτισμένην σήμερον κοινωνίαν τὸ μυθιστόρημα καὶ μάλιστα τὸ μυθιστόρημα, τὸ ὁποῖον δὲν ἐπιδιώκει ὡρισμένους διδακτικοὺς ἢ ψυχολογικοὺς σκοπούς. Οὕτω τὸ παραμύθι μαζὶ μὲ τὰ ᾄσματα, τὴν μουσικὴν καὶ τὸν χορόν, ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς κυριωτέρας καλολογικὰς

ἐκδηλώσεις τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, ἕνα ἀπὸ τοὺς κυριωτέρους κλάδους τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας.

*
* *

Συνήθως ὁ λαός, ἀλλὰ πολλάκις καὶ πολλοὶ τῶν λογίων συγχέουν τὸ παραμύθι πρὸς ἄλλας λαϊκὰς διηγήσεις, τὰς παραδόσεις καὶ τοὺς μύθους. Ὁ λαὸς μάλιστα μεταχειρίζεται τὴν λέξιν παραμύθι ὡς λέξιν γενικήν, διὰ τῆς ὁποίας ὀνομάζει πᾶσαν οἱαςδήποτε φύσεως διήγησιν, εἴτε παράδοσις εἶναι εἴτε μῦθος εἴτε εὐτράπελος διήγησις εἴτε ὅ,τι δήποτε ἄλλο. Ἔφθασε δὲ νὰ ὀνομάσῃ καὶ τὰς παροιμίας ἀκόμη παραμύθια, ἐφ' ὅσον αὗται προέρχονται ἀπὸ μύθους. Λοιπὸν τὸ παραμῦθι, αὐτὸ ἀκριβῶς, τὸ ὁποῖον οἱ Γάλλοι ὀνομάζουν *Conte merveilleux* καὶ οἱ Γερμανοὶ *Märchen*, διαφέρει καὶ ἀπὸ τὴν παράδοσιν καὶ ἀπὸ τὸν μῦθον. Διότι ἡ μὲν παράδοσις εἶναι μὲν μυθικὴ διήγησις, ἀλλ' ἀναφέρεται εἰς ὡρισμένα πρόσωπα ἢ τόπους ἢ φυσικὰ σώματα καὶ φαινόμενα καὶ πιστεύεται ὡς πραγματικὴ καὶ ἀληθής, καὶ κατὰ τοῦτο ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ εἴπῃ ὅτι ἀποτελεῖ τὴν περὶ τοῦ κόσμου λαϊκὴν γνῶσιν, τὴν ἐπιστημονικήν, ἃς εἴπωμεν οὕτω, περὶ τοῦ κόσμου λαϊκὴν θεωρίαν, ἐνῷ τὸ παραμύθι, ὡς εἴπομεν, οὔτε τόπον οὔτε χρόνον οὔτε πρόσωπον γνωρίζει. Κινεῖται ἐλεύθερον εἰς τὸν ὠκεανὸν τῆς ἀοριστίας, οἱ δὲ διηγούμενοι οὐδεμίαν πίστιν τρέφουν εἰς τὰ λεγόμενά των. Δὲν τὸ πιστεύουν. Συμφώνως πρὸς ταῦτα διήγησις σὰν τὴν διήγησιν γιὰ τὰ τηγανισμένα ψάρια τῆς Πόλης, γιὰ τὸν μαρμαρωμένο βασιλιᾶ, γιὰ τὸ φεγγάρι, ποὺ τοῦ ρηξε σβουνιὰ 'ς τὸ πρόσωπο ὁ ἀδελφός του ὁ ἥλιος καὶ γι' αὐτὸ ἔχει τὰ μαυράδια ποὺ βλέπουμε, γιὰ τοὺς καλλικαντζάρους, ποὺ κατεβαίνουν ἀπὸ τὰ τζάκια καὶ μαγαρίζουν τὶς σοδειές, γιὰ τὰ στοιχειὰ ποὺ παλεύουν, γιὰ τὶς νεράϊδες ποὺ χορεύουν καὶ ποὺ τὶς εἶδε ὁ ἕνας ἢ ὁ ἄλλος 'ς τὴν ἔρημη ρεματιὰ μέρα μεσημέρι καὶ λίγο ἔλει-

ψε νὰ μιλήσῃ, ποὺ θὰ τοῦ παῖρναν τὴ μιλιά, γιὰ τὴν ὄμορφη νεράϊδα, ποὺ τῆς πῆρε ἕνας πρόγονος τῶν Μαυρομιχαλέων τὸν ἀέρινο πέπλο καὶ τὴν ἀνάγκασε νὰ γίνῃ γυναῖκα του, κ' ἔτσι οἱ Μαυρομιχαλέοι εἶναι νεραϊδογέννητοι, γιὰ τὸν βρυκόλακα, ποὺ ρήχνει πέτρες τὴν νύχτα 'ς τοὺς διαβάτες καὶ πνίγει τὰ πρόβατα καὶ τὰ κατσίκια κτλ. κτλ. δὲν εἶναι παραμύθια σὰν τὸ παραμύθι τῆς Πεντάμορφης ἢ τῶν σαράντα δράκων ἢ τοῦ Ἀστερινοῦ καὶ τῆς Πούλιας, εἶναι παραδόσεις, διότι ἀναφέρονται εἰς ὡρισμένους καὶ τόπους καὶ χρόνους καὶ πρόσωπα, καὶ πιστεύονται ὡς ἀληθεῖς.

Ἐκτὸς τῶν διαφορῶν τούτων αἱ παραδόσεις διαφέρουν ἀπὸ τὰ παραμύθια καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι δὲν φέρουν τὸν λογοτεχνικὸν τύπον, τὸν ὁποῖον φέρει τὸ παραμύθι. Ἡ διατύπωσίς των εἶναι μία κοινοτάτη διατύπωσις εἰς τὴν ἔκφρασιν τοῦ καθ' ἡμέραν λόγου, πολλάκις ἄξεστος, οὐδεμίαν δὲ δεικνύει λογοτεχνικὴν τάσιν. Ὑπάρχουν βέβαια παραδόσεις ποιητικώταται, ἀλλ' ἡ ποίησις αὐτῶν δὲν ἐπηρεάζει ποσῶς τὴν διατύπωσίν των. Πολλαὶ ἀπ' αὐτὰς ἔδωκαν τὸν πυρῆνα καὶ εἰς ᾄσματα καὶ εἰς διηγήματα καὶ εἰς δράματα ἀκόμη, ἀλλ αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς δὲν ἀποτελοῦν λογοτεχνικὸν εἶδος, ἐνῷ ἀντιθέτως εἰς τὰ παραμύθια εἶναι εὐδιάκριτοι λογοτεχνικαὶ τάσεις, καὶ κατὰ παράδοσιν τηρούμεναι καὶ ἀτομικαὶ τῶν διηγουμένων, ἀναλόγως τῆς ἰδιοφυΐας καὶ τῆς δεξιότητος ἑκάστου. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὸ παραμύθι ἐκαλλιεργήθη καὶ ὡς λογοτεχνικὸν εἶδος, ἐνῷ ἡ παράδοσις πάντοτε μόνον ὑλικὸν εἰς τὰ διάφορα λογοτεχνικὰ εἴδη παρέσχεν.

Ὁ δὲ μῦθος εἶναι διάφορος τοῦ παραμυθιοῦ, διότι ἔχει ὡς σκοπόν του τὴν διδασκαλίαν. Ὁ μῦθος εἶναι αὐτό, τὸ ὁποῖον λέγουν οἱ Γάλλοι *fable*, καὶ τοῦ ὁποίου κλασσικὸν παράδειγμα εἶναι οἱ πασίγνωστοι μῦθοι τοῦ Αἰσώπου. Βραχεῖαι δηλ. παρα-

βολικαὶ διδακτικαὶ διηγήσεις. Τὸ παραμύθι οὐδέποτε ἐπεδίωξε τοιούτους σκοπούς. Ἐὰν δὲ πουθενὰ ἐκπηδᾷ αὐθόρμητον ἀπὸ τὸ παραμύθι τὸ ἠθικὸν δίδαγμα, τοῦτο δὲν εἶναι διότι εἰς αὐτὸ ἀπέβλεπε τὸ παραμύθι, διότι τὸ ἠθικὸν τοῦτο δίδαγμα εἶχε ὡς σκοπὸν τὸ παραμύθι, ἀλλὰ διότι ἠθικὴ εἶναι ἡ συνείδησις τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος τὸ ἔπλασε, καὶ τὸ ἠθικὸν τοῦ λαοῦ συναίσθημα δὲν θὰ ἐπέτρεπε ἔκβασιν τοῦ παραμυθιοῦ μὴ ἠθικήν. Ἡ κακία παντοῦ πρέπει νὰ τιμωρῆται, ἡ δὲ ἀγαθότης νὰ ἀμείβεται.

Μόλα ταῦτα, μολονότι σπανίως, ἀπαντοῦν ὅμως καὶ περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας καὶ παραδόσεις ἔλαβον μορφὴν παραμυθιοῦ, πλατυνομένης τῆς διηγήσεως, καὶ ἀντιστρόφως στοιχεῖα παραμυθιῶν ἢ καὶ παραμύθια ὁλόκληρα εἰσχωροῦν εἰς παραδόσεις ἤ, ἀναφερόμενα εἰς ὡρισμένα πρόσωπα, καθίστανται αὐτὰ παραδόσεις. Ἐπίσης καὶ μῦθοι πολλάκις ἔλαβον τὴν μορφὴν παραμυθιοῦ καὶ ἀντιστρόφως παραμύθια ἀπέκτησαν τὴν ἠθικὴν σημασίαν τῶν μύθων.

Παρὰ πάσας ὅμως τὰς σημερινὰς διαφορὰς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοὐλάχιστον δὲν ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ ἀρνηθῇ ὄχι τὴν συγγένειαν ἀλλὰ τὴν ταὐτότητα τῶν τριῶν τούτων εἰδῶν τῆς διηγήσεως, τῶν παραδόσεων, τῶν μύθων καὶ τῶν παραμυθιῶν, τὰ ὁποῖα, κοινὴν ἔχοντα τὴν ἀρχήν, κατόπιν διεκρίθησαν τραπέντα διαφόρους ὁδοὺς ἐξελίξεως, ὡς προχωροῦντες θέλομεν ἐκθέσει.

*
* *

Καὶ τώρα τοιοῦτον ὅπως σήμερον εἶναι τὸ παραμύθι, ποῦ καὶ πῶς καὶ πότε ἐγεννήθη; Τὰ ἐρωτήματα ταῦτα εἶναι πολὺς καιρὸς τώρα, ποὺ ἀπασχολοῦν τοὺς ἐπιστήμονας. Πρῶτοι οἱ ἀδελφοὶ *Grimm*, οἱ πασίγνωστοι συλλογεῖς καὶ ἐκδόται τῶν γερμανικῶν παραμυθιῶν, καὶ μάλιστα ὁ Ἰάκωβος *Grimm*, ἐπεχείρησαν νὰ δώσουν ἑρμηνείαν τινὰ διὰ τὴν ἀρχὴν αὐτῶν. Κατ' αὐτοὺς τὰ παραμύθια δὲν εἶναι αὐθαίρετα παίγνια τῆς

φαντασίας τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ ὑπολείμματα ἐφθαρμένα καὶ ἠλλοιωμένα παναρχαίων ἰνδοευρωπαϊκῶν μύθων, οἱ δὲ ἥρωες αὐτῶν ἠμαυρωμέναι μορφαὶ θεῶν καὶ ἡρώων τῆς ἀρχεγόνου ἰνδοευρωπαϊκῆς λατρείας. Ἐπειδὴ δὲ τὰ παραμύθια εἶναι κοινὰ εἰς ὅλους τοὺς ἰνδοευρωπαϊκοὺς λαούς, θὰ ἔπρεπε ἡ ἀρχὴ αὐτῶν νὰ τεθῇ εἰς τοὺς παλαιοτάτους ἐκείνους χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους δὲν εἶχεν ἀκόμη διασπασθῇ ἡ ἀρία ὁμοφωλία εἰς διάφορα ἔθνη. Ἐκ τῶν ἰνδοευρωπαίων δὲ φαίνεται ὅτι ἐδανείσθησαν οἱ Σημῖται καὶ μάλιστα οἱ Ἄραβες. Τὸ δὲ περίφημον τῶν Ἀράβων μυθολογικὸν βιβλίον, ἡ πασίγνωστος Χαλιμά, ἀνατρέχει εἰς Ἰνδοευρωπαϊκὰς πηγάς.

Ἡ θεωρία αὕτη ἐκράτησεν ἐπὶ ἀρκετὸν χρόνον, ἐκαλλιεργήθη δὲ πολὺ καὶ κατὰ κόρον ἀπὸ τοὺς συγκριτικοὺς καλουμένους μυθολόγους, οἱ ὁποῖοι εἰς τοὺς ἥρωας τῶν παραμυθιῶν ἀνεκάλυπτον πότε τὸν ἡλιακὸν θεὸν καὶ πότε τὴν αὐγὴν καὶ πότε ἄλλους. Σπουδαιότερος ἀντιπρόσωπος τῆς σχολῆς ταύτης ὑπῆρξεν ὁ *Max Müller*, ἐξηκολούθησε δ' αὕτη καὶ μέχρι τῶν τελευταίων ἀκόμη ἐτῶν.

Ἀλλὰ ἤδη ἀπὸ τοῦ 1816 ὁ *Silvestre de Sacy* μεταφράζων τὸ ἀραβικὸν μυθολογικὸν βιβλίον *Kalila* καὶ *Dimna*, τὸ βιβλίον εἶναι αὐτὴ ἡ περίφημος ἰνδικὴ Πάντσατάντρα μεταφρασμένη εἰς τὴν Ἀραβικήν, ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι τὸ βιβλίον εἶχεν ἰνδικὴν ἀρχήν. Σιγὰ σιγὰ δὲ κατόπιν, ἐφ' ὅσον ἡ ἔρευνα τῶν ἀνατολικῶν λαῶν ἐπεξετείνετο, ἤρχιζε νὰ σχηματίζεται ἡ γνώμη ὅτι αἱ Ἰνδίαι εἶναι ἡ πατρὶς ὅλων τῶν μύθων καὶ τῶν παραμυθιῶν. Τὰς γνώμας ταύτας διετύπωσεν εἰς συστηματικὴν θεωρίαν ὁ Γερμανὸς ἰνδολόγος *Benfey* εἰς τὰ 1859, εἰς τὸν πρόλογον τῆς γερμανικῆς μεταφράσεως τῆς Πάντσατάντρα. Εἶναι δὲ ἡ Πάντσατάντρα αὐτὴ κυρίως βιβλίον διδακτικὸν τοῦ βραχμάνος Βισνουσαρμάν, ὁ ὁποῖος διὰ τῶν μύθων του ἤθελε

νὰ διδάξῃ τοὺς υἱοὺς τοῦ βασιλέως του. Περιέχει δὲ κυρίως μύθους ζῴων, τοῦ εἴδους τῶν αἰσωπείων, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι οἱ τόσον μικροὶ καὶ χαριτωμένοι αὐτοὶ μῦθοι εἰς τὴν ἑλληνικήν, οἱ ὁποῖοι διδάσκουν διὰ τοῦ γέλωτος καὶ μόνου, μεταβάλλονται ὑπὸ τοῦ ἰνδοῦ ἠθικολόγου εἰς μακρὰς καὶ ἀνιαρὰς πολλάκις ἠθικολογικὰς ὁμιλίας, παραγεμισμένας μὲ πλῆθος διδακτικῶν ρητῶν, παραγγελμάτων καὶ παροιμιῶν, καὶ διακοπτομένας πάντοτε διὰ τῆς παρεμβολῆς ἄλλων ἐπίσης ἠθικολόγων μύθων. Τὸ βιβλίον ἦτο περίφημον εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς καὶ διὰ τοῦτο καὶ μετεφράσθη εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς ἀνατολικὰς γλώσσας, τὴν περσικὴν πρῶτον, κατόπιν τὴν ἀραβικήν, ἐκ ταύτης εἰς τὴν συριακὴν καὶ ἐκ ταύτης κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ τὸν τίτλον Στεφανίτης καὶ Ἰχνηλάτης. Τῆς ἐπιτομῆς δὲ τούτου, ἡ ὁποία φέρει τὸ ὄνομα Χιτοπαδάσα ἔχομεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν τοῦ ἕλληνος βραχμάνος Γαλανοῦ.

Ὁ *Benfey* λοιπὸν τότε εἰς τὸν πρόλογόν του ἐξέφερε τὴν γνώμην ὅτι, ἐνῷ οἱ μῦθοι τοῦ εἴδους τῶν αἰσωπείων φαίνονται ἔχοντες πατρίδα των τὴν Ἑλλάδα, τὰ παραμύθια δὲν εἶναι, ὅπως ἐνόμιζον οἱ ἀδελφοὶ *Grimm*, κληρονομία παλαιοτάτων χρόνων, ἠμαυρωμένα λείψανα ἀρχεγόνων ἰνδοευρωπαϊκῶν μύθων, ἀλλὰ δάνεια ἐκ τῶν Ἰνδιῶν. Διὰ τὸν *Benfey* αἱ Ἰνδίαι εἶναι ἡ πατρὶς τῶν παραμυθιῶν, ὅπου καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν τὰ μάλιστα ὑπὸ τοῦ βουδιστικοῦ κλήρου διὰ λόγους διδακτικούς. Ἐκεῖ δὲ τὸ πρῶτον καὶ λογοτεχνικῶς ἐκαλλιεργήθησαν καὶ κατηρτίσθησαν αἱ παλαιόταται συλλογαί. Ἐκ τῶν Ἰνδιῶν τὰ παραμύθια ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τῆς γραπτῆς ὁδοῦ, διὰ τῆς μεταφράσεως τῶν ἰνδικῶν συλλογῶν εἰς ἄλλας γλώσσας, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῆς προφορικῆς διεδόθησαν καὶ εἰς τὴν Δύσιν. Ἠκολούθησε δὲ ἡ διάδοσις αὕτη δύο ὁδούς. Ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τοῦ

βουδιστικοῦ κόσμου καὶ τῶν Μογγόλων, οἱ ὁποῖοι ἐπλημμύρησαν τὴν Ρωσσίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τοῦ μουσουλμανικοῦ κόσμου, τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἀράβων. Αἱ συλλογαὶ αὗται, γνωσθεῖσαι ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ, ἐχρησίμευσαν ὡς βάσεις ἰδίᾳ τῶν ἰταλικῶν μυθολογικῶν βιβλίων, τοῦ δεκαημέρου τοῦ Βοκκακίου, τῶν νυκτῶν τοῦ *Straparola* καὶ τοῦ πενταημέρου τοῦ *Basile*, ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ὁποίων καὶ διεδόθησαν εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως. Ὁ *Benfey* δέχεται καὶ διάδοσιν διὰ τῆς προφορικῆς ὁδοῦ διὰ μέσου τῶν αὐτῶν ἐθνῶν, ἀλλὰ τὴν περισσοτέραν σπουδαιότητα ἀποδίδει εἰς τὴν γραπτήν. Ἐγένετο δὲ ἡ διάδοσις αὐτὴ εἰς ὄχι παλαιοτέρους τοῦ ΙΑ' αἰῶνος χρόνους καὶ ὀφείλεται εἰς τὰς στενωτέρας σχέσεις, αἱ ὁποῖαι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης λόγῳ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ναυτιλίας καὶ τοῦ ἐμπορίου καὶ ἰδίᾳ λόγῳ τῶν σταυροφοριῶν εἶχον ἀναπτυχθῇ μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως.

Τὴν θεωρίαν ταύτην τοῦ *Benfey*, τὴν ὁποίαν καὶ ὁ ἴδιος ἐστήριξε μὲ μεγάλην πολυμάθειαν, ἀπεδέχθησαν καὶ ἠκολούθησαν μεγάλοι ἐπιστήμονες καὶ λαογράφοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ πολυμαθέστατος καὶ περιφανὴς *Reinhold Koehler*, περὶ τοῦ ὁποίου λέγει ὁ *Bédier* ὅτι ἀπὸ κτίσεως κόσμου οὐδεὶς ποτε εἰς οὐδένα τόπον κατώρθωσε νὰ ἀποταμιεύσῃ εἰς τὴν μνήμην του τόσας παραδόσεις, μύθους, ᾄσματα, παροιμίας, παραμύθια καὶ αἰνίγματα.

Παραλλήλως πρὸς τὴν θεωρίαν ταύτην ἀνεφάνη ἡ ἐθνολογικὴ ἢ ἀνθρωπολογικὴ λεγομένη θεωρία. Οἱ Ἄγγλοι δηλ. κυρίως ἐθνολόγοι, ὁ πολὺς *Tylor* καὶ πρὸ παντὸς ὁ *Lang*, ἀκολουθοῦντες τὰς γενικὰς αὐτῶν θεωρίας περὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν πολιτισμῶν καὶ τὴν θεμελιώδη δι' αὐτοὺς ἀρχήν, ὅτι ὑπάρχουν καταστάσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ, εἰς τὰς ὁποίας ὅ, τι φαίνεται εἰς ἡμᾶς παράδοξον εἶναι φυσικώτατον, παρετή-

ρησαν ὅτι τὰ στοιχεῖα τῶν παραμυθιῶν εὑρίσκονται εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς λαοὺς καὶ ὄχι μόνον εἰς τοὺς ἰνδοευρωπαϊκούς, καὶ εἰς λαοὺς ἀκόμη τοῦ νέου κόσμου, εἰς τοὺς ὁποίους θὰ ἦτο δυσκολωτάτη, ἂν μὴ ἀδύνατος, ἡ γεωγραφικὴ διάδοσις. Εἰς τοὺς λαοὺς μάλιστα τούτους, τοὺς ἐντελῶς κατὰ φύσιν, τὰ στοιχεῖα ταῦτα δὲν εἶναι ἁπλῶς στοιχεῖα ἀδιάφορα, στοιχεῖα παραμυθιοῦ,εἰς τὰ ὁποῖα κανεὶς δὲν πιστεύει, ἀλλὰ στοιχεῖα τοῦ διανοητικοῦ κόσμου τῶν ἀγρίων τούτων λαῶν, στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ὅσον καὶ ἂν φαίνονται εἰς ἡμᾶς τερατώδη καὶ ἀπίθανα,εἰς τοὺς λαοὺς τούτους, τοὺς εὑρισκομένους εἰς χαμηλὰς βαθμίδας πολιτισμοῦ, εἶναι πράγματα καὶ ἰδέαι φυσικώταται, πράγματα καὶ ἰδέαι τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ τῆς κοινῆς πίστεως. Διὰ τὰ τοιαῦτα δὲ στοιχεῖα οὐδόλως εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναζητῶμεν ποῦ τὸ πρῶτον ἢ πότε ἐγεννήθησαν,διότι,ἐφ'ὅσον ὁ ἄνθρωπος παντοῦ τὴν αὐτὴν διανοητικὴν φύσιν ἔχει,εἶναι πολὺ φυσικὸν νὰ ἐγεννήθησαν ἀνεξαρτήτως ἀπ' ἀλλήλων εἰς πλείονα μέρη. Ὅθεν ἕπεται ὅτι τὰ παραμύθια ἐγεννήθησαν εἰς διαφόρους τόπους καὶ χρόνους καὶ λαούς, εὑρισκομένους ἀκόμη εἰς ἀγρίαν κατάστασιν, ὅπου ἡ ἀνθρωποφαγία εἶναι κάτι σύνηθες καὶ ἡ πίστις εἰς τέρατα καὶ μαγείας καὶ ἄλλα τοιαῦτα θαυμάσια εἶναι πρᾶγμα ἐντελῶς φυσικὸν καὶ ἀντίστοιχον πρὸς τὴν βαθμίδα τοῦ πολιτισμοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκονται. Ἐπειδὴ δὲ ὅλοι οἱ λαοὶ κατὰ τὴν πρόοδον αὐτῶν πρὸς τὸν πολιτισμὸν διῆλθον καὶ διὰ τῶν βαθμίδων τούτων, τὰ παραμύθια τῶν σημερινῶν πεπολιτισμένων λαῶν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ λείψανα, ἐγκαταλείμματα παλαιοτάτων τοῦ πολιτισμοῦ καταστάσεων. « Ἡ ἀνθρωποφαγία, παρατηρεῖ ὁ *Lang*, ἡ μαγεία, αἱ πλέον ἀποτρόπαιοι ἀγριότητες φαίνονται ἐντελῶς φυσικαὶ εἰς τοὺς ἀγρίους, οἱ ὁποῖοι πιστεύουν ἐπίσης εἰς συγγενικὰς σχέσεις μεταξὺ ἀνθρώπων καὶ ζῴων. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα εὑρίσκονται

εἰς κάθε βῆμα εἰς τὰ παραμύθια τοῦ *Grimm*, καὶ μόλα ταῦτα δὲν ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ εἴπῃ ὅτι ταῦτα εἶναι πράγματα συνήθη εἰς τοὺς Γερμανοὺς τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ἀναγκαίως λοιπὸν ἐνταῦθα ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν εἰς τὰ παραμύθια ἐγκαταλείμματα, τὰ ὁποῖα ἀνέρχονται εἰς τὴν ἐποχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Γερμανοὶ ὡμοίαζον πρὸς τοὺς Ζουλοῦ.» Τὸ δ' ἔργον καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ἐπιστήμης σήμερον εἶναι νὰ ἀναλύσῃ τὰ παραμύθια καὶ νὰ τὰ ἀναγάγῃ εἰς τὰς ἀντιλήψεις τὰς στοιχειώδεις, ψυχολογικάς, μυθολογικὰς καὶ θρησκευτικάς, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἑδράζονται, καὶ τῶν ὁποίων πολλαὶ ἀνήκουν εἰς τὴν ἀγρίαν κατάστασιν. Οὕτως ἐτέθησαν αἱ βάσεις νέας ἐπιστημονικῆς θεωρίας, τῆς καλουμένης ἀνθρωπολογικῆς.

Ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἔλειψαν καὶ αἱ παρεξηγήσεις τῆς ἐπιστημονικῆς ταύτης θεωρίας, τινὲς δὲ στηριζόμενοι καὶ εἰς τὰς ἰδέας τοῦ βαθυγνώμονος γερμανοῦ ἐθνολόγου *Bastian* περὶ τῆς αὐθορμήτου καὶ ἀνεξαρτήτου γενέσεως τῶν στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ εἰς διαφόρους τόπους καὶ λαοὺς λόγῳ τῆς ταὐτότητος τῆς ἀνθρωπίνης διανοήσεως πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης, ἐδέχθησαν καὶ διὰ τὰ παραμύθια τοιαύτην ἀνεξάρτητον γένεσιν τῶν αὐτῶν παραμυθιῶν εἰς διαφόρους τόπους καὶ λαούς. Ἡ τοιαύτη ὅμως θεωρία εἶναι ἐντελῶς ἀστήρικτος. Διότι, ἂν ἡ *πολυγενεσία* εἶναι πρᾶγμα φυσικὸν διὰ πολλὰ στοιχειώδη εὑρήματα καὶ πλάσματα τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως, δὲν εἶναι καθόλου φυσική, ὅταν πρόκειται περὶ δημιουργημάτων πολυπλόκων, ἀποτελούντων μεγαλυτέρας ἑνότητας, ὅπως εἶναι τὰ παραμύθια. Θὰ ἦτο παραδοξότατον πρᾶγμα, τὸ αὐτὸ παραμύθι, μὲ τὰ ἴδια πρόσωπα καὶ τὰ αὐτὰ ἐπεισόδια καὶ τὴν αὐτὴν πλοκὴν νὰ ξεφύτρωνε εἰς τριάντα ἢ σαράντα τόπους καὶ λαοὺς ἐντελῶς φυσικῶς καὶ αὐθορμήτως, ὅπως φυτρώνουν αἴφνης τὰ κρεμμύδια. Πολὺ δὲ ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ γάλλος *Bédier* ὅτι τὰ παραμύθια ἀποτελοῦν ὀργα-

νικὰ σύνολα, ἔχοντα τὴν ἑνότητα ἔργου τέχνης καὶ τὴν πλοκὴν μυθιστορήματος καὶ φέρουν τὸν τύπον ἑνὸς πνεύματος δημιουργοῦ, οὐδὲν δὲ σύστημα ἐπιστημονικὸν εἶναι βιώσιμον, τὸ ὁποῖον δὲν θὰ ἐδέχετο ὅτι τὰ παραμύθια ἐξαπλοῦνται διὰ τῆς ὁδοῦ τοῦ δανεισμοῦ.

Σταθμὸν σημαντικὸν εἰς τὴν ἐπιστήμην τῶν παραμυθιῶν σημειώνει τὸ ἔργον τοῦ μνημονευθέντος γάλλου *Bédier*, *Les Fabliaux*, καθόσον ἀνέτρεψε τὰς περὶ ἰνδικῆς τῶν παραμυθιῶν προελεύσεως θεωρίας τοῦ *Benfey*. Ὁ Γάλλος ἐρευνητὴς προέβαλε μεταξὺ ἄλλων τὸ ἑξῆς θεμελιῶδες ἐρώτημα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πρὸ τῆς διαδόσεως τῶν ἰνδικῶν παραμυθιῶν εἰς τὴν Εὐρώπην, πρὸ τοῦ ΙΑ΄ δηλ. αἰῶνος καὶ τῶν σταυροφοριῶν, δὲν ὑπῆρχον εἰς τὴν Δύσιν λαϊκὰ παραμύθια ; Τὸ τοιοῦτον θὰ ἦτο πολὺ παράδοξον καὶ ἂν ἀκόμη οὐδεμίαν μαρτυρίαν εἴχομεν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοιούτων παραμυθιῶν εἰς παλαιοτέρους χρόνους. Βεβαίως δὲν ἔχομεν ἐκ τῶν παλαιοτέρων χρόνων συλλογάς, ἀλλ' ἡ ἔλλειψις συλλογῶν ἠμπορεῖ βέβαια νὰ σημαίνῃ ἔλλειψιν λογοτεχνικῆς καλλιεργείας, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τελείαν ἀπουσίαν τοῦ παραμυθιοῦ ἀπὸ τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαούς. Εὐτυχῶς αἱ μαρτυρίαι εἶναι ἀρκεταὶ διὰ νὰ δείξουν οὐ μόνον ὅτι εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ πρὸ τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνος ὑπῆρχον παραμύθια, ἀλλὰ καὶ ὅτι πολλοὺς αἰῶνας πρὸ τοῦ καταρτισμοῦ τῶν ἰνδικῶν συλλογῶν ἐν αὐτῇ τῇ Ἰνδικῇ ἐφέροντο εἰς τοὺς μεσογειακοὺς λαοὺς παραμύθια, τῶν ὁποίων σημερινὰς παραλλαγὰς γνωρίζομεν ἐκ διαφόρων εὐρωπαϊκῶν λαῶν.

Καὶ πρῶτον παραμύθια εὑρίσκομεν εἰς τὸν ἀρχαιότατον πεπολιτισμένον λαὸν τῆς Μεσογείου, τοὺς Αἰγυπτίους. Τοιαῦτα μνημονεύει τινὰ ὁ Ἡρόδοτος, ἀνευρέθησαν δὲ καὶ εἰς αἰγυπτιακοὺς παπύρους ἀρκετὰ καὶ μετεφράσθησαν καὶ ἐδημοσιεύθησαν, συνεκέντρωσε δ' αὐτὰ εἰς ἕνα τόμον ὁ περιφανὴς γάλ-

λος αἰγυπτιολόγος *Maspero* ὑπὸ τὸν τίτλον *Les contes populaires de l' Égypte ancienne*. Παρουσιάζουσι δὲ τὰ αἰγυπτιακὰ παραμύθια οὐ μόνον ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ νεωτέρου παραμυθιοῦ, ἀλλὰ καὶ διήγησιν ἀρτίαν, μαρτυροῦσαν ἱκανὴν τοῦ λαϊκοῦ λογοτεχνικοῦ τούτου εἴδους καλλιέργειαν. Ὅθεν καὶ ὁ *Maspero*, ἀποβλέπων πρὸς τούτοις καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα αὐτῶν καὶ τὴν τελείαν προσαρμογὴν τῶν παραμυθιῶν τούτων εἰς τὸν αἰγυπτιακὸν κόσμον ἐξέφρασε τὴν ἰδέαν, ὅτι ἂν ἡ Αἴγυπτος δὲν πρέπῃ νὰ θεωρηθῇ ὡς πατρὶς τῶν παραμυθιῶν, πάντως πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς τόπος, ὅπου ταῦτα παλαιότατα ἐνεκλιματίσθησαν καὶ ὅπου ἐνωρίτατα ἔλαβον μορφὴν πραγματικῶς λογοτεχνικήν. Τὸ δὲ περίεργον εἶναι ὅτι μερικὰ ἐξ αὐτῶν ἀνευρίσκονται σήμερον διαδεδομένα εἰς ὅλον τὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον. Ὁ *Bédier* ἀναφέρει μερικά, σᾶς ἀναφέρω δὲ καὶ ἐγὼ ἓν χαρακτηριστικώτατον, ὄχι ἐξ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα μνημονεύει ὁ *Bédier*. Εἰς τὸν Ἡρόδοτον ἀναφέρεται μία διήγησις περὶ ἑνὸς ἐπιτηδειοτάτου κλέπτου, ὁ ὁποῖος κατώρθωσε νὰ κλέψῃ τὸν θησαυρὸν τοῦ βασιλέως Ραμψινίτου καὶ κατόπιν νὰ διαφύγῃ ὅλα τὰ τεχνάσματα, τὰ ὁποῖα μετεχειρίσθησαν διὰ νὰ τὸν συλλάβουν. Τὸ παραμύθι εὑρίσκεται σήμερον διαδεδομένον εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης καὶ πρῶτα πρῶτα εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας εἰς πολυαρίθμους παραλλαγάς. Τὸ εὑρίσκετε εἰς τὴν νεωστὶ ἐκδοθεῖσαν συλλογὴν τοῦ κ. Δροσίνη ὑπὸ τὸν τίτλον *Ὁ γεννημένος κλέφτης*. Ἡ διήγησις ἐπίσης τῆς περιφήμου Ροδόπης, τῆς ὁποίας τὸ ὑπόδημα ἀετὸς ἁρπάσας φέρει εἰς τὸν βασιλέα Ψαμμίτιχον, ὁ ὁποῖος τὴν ἀναζητεῖ καὶ τὴν εὑρίσκει, διὰ νὰ τὴν κάμῃ εὐνουμένην του, εὑρίσκεται συνηθέστατα εἰς τὰ παραμύθια ὅλης τῆς Εὐρώπης καὶ πρῶτα πρῶτα εἰς τὸ γνωστότατον παραμύθι τῆς Σταχτοπούτας.

Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ἔχομεν ἀρκετὰ παραμύθια. Πρῶτα πρῶτα ἡ Ὀδύσσεια ἔχει τόσα στοιχεῖα παραμυθιοῦ. Ὁ Ὀδυσσεὺς τίποτε ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ ἥρως παραμυθιοῦ, ὁ ὁποῖος περιπλανᾶται εἰς τὸν κόσμον, συναντᾶται μὲ τοὺς Κύπλωπας, καταβαίνει εἰς τὸν κάτω κόσμον, ἐπισκέπτεται τὴν μάγισσαν Κίρκην, ἡ ὁποία μεταβάλλει τοὺς συντρόφους του εἰς ζῷα κτλ. κτλ., ἐπεισόδια, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται σήμερον ὄχι μόνον εἰς τὰ νεοελληνικὰ παραμύθια, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ παραμύθια ἄλλων διαφόρων λαῶν. Βγάλετε ἀπὸ τὰς πλάνας τοῦ Ὀδυσσέως τὰ κύρια ὀνόματα καὶ θὰ ἔχετε τέλειον παραμύθι. Ἔπειτα τὸ παραμύθι τῆς Ψυχῆς καὶ τοῦ Ἔρωτος, τὸ ὁποῖον μᾶς διέσωσεν ὁ Ρωμαῖος Ἀπουλήϊος, εἶναι παραμύθι, τοῦ ὁποίου ὅλα τὰ στοιχεῖα ἀνευρίσκονται εἰς σημερινὰ παραμύθια. Ἀλλὰ καὶ πλεῖστα ὅσα στοιχεῖα, ἐπεισόδια παραμυθιῶν, *motiv*, ὅπως λέγουν οἱ ξένοι, ἀνευρίσκονται εἰς τοὺς ἀρχαίους μύθους καὶ εἰς τὰς ἀρχαίας μυθιστορικὰς διηγήσεις. Ἀρκεταὶ δὲ εἶναι καὶ αἱ μνεῖαι παραμυθιῶν, τὰ ὁποῖα αἱ μητέρες ἢ αἱ τροφοὶ διηγοῦνται εἰς τὰ παιδία, παροιμιώδεις δὲ οἱ γραώδεις μῦθοι. Ὁ Πλάτων μάλιστα εἰς τὴν Πολιτείαν του ζητεῖ ἔλεγχον ἐπὶ τῶν τοιούτων. Ὅτι δὲ τὰ παραμύθια ταῦτα εἶχον τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα πρὸς νὰ σημερινὰ φαίνεται ἐξ ὅσων λέγει ὁ Στράβων περὶ τῆς ἐξ αὐτῶν ἡδονῆς· «αἴτιον δ' ὅτι καινολογία τίς ἐστιν ὁ μῦθος, οὐ τὰ καθεστηκότα φράζων ἀλλ' ἕτερα παρὰ ταῦτα· ἡδὺ δὲ τὸ καινὸν καὶ ὃ μὴ πρότερον ἔγνω τις... ὅταν δὲ προσῇ καὶ τὸ θαυμαστὸν καὶ τὸ τερατῶδες, ἐπιτείνει τὴν ἡδονήν, ἥπερ ἐστὶ τοῦ μανθάνειν φίλτρον.»

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον πίπτει ἡ θεωρία τοῦ *Benfey*, ὅτι μόνον ἀπὸ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος ἔχομεν παραμύθια εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀφ' ὅτου δηλ. διεδόθησαν τὰ ἰνδικὰ παραμύθια. Ἐξετάζων δ' ὁ *Bédier* περαιτέρω τὰς θεωρίας τοῦ *Benfey* ἀποδεικνύει ὅτι

καὶ ἡ ἐπίδρασις, τὴν ὁποίαν ἤσκησαν αἱ ἀνατολικαὶ συλλογαὶ εἰς τὴν προφορικὴν παράδοσιν, εἶναι ἐντελῶς ἀσήμαντος, οὐδὲ εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀνευρίσκονται ἴχνη ἠθῶν ἰνδικῶν εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ παραμύθια, τέλος ὅτι δὲν εἶναι ἀκριβὴς ἡ ἀντίληψις ὅτι αἱ εὐρωπαϊκαὶ παραλλαγαὶ παρουσιάζονται ὡς ἐφθαρμέναι καὶ βιαίως προσηρμοσμέναι εἰς ξένον πρὸς αὐτὰς περιβάλλον. Τελειώνων δ' ὁ *Bédier* τὴν ἔρευνάν του δέχεται τὴν πολυγενεσίαν τοῦ παραμυθιοῦ, θεωρεῖ δὲ ματαίαν πᾶσαν ἔρευναν περὶ τῆς ἀρχικῆς πατρίδος ἑκάστου ἰδιαιτέρως. Μόνον διὰ τὰ παραμύθια ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα, ἀναγόμενα εἰς τὴν ὀργανικὴν αὐτῶν μορφήν, περιλαμβάνουν στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἐμποδίζουν τὴν τοπικὴν καὶ χρονικὴν αὐτῶν διάδοσιν, δύναται νὰ γίνῃ ἔρευνα περὶ ἀρχῆς καὶ διαδόσεως.

Κοντὰ εἰς τὰς θεωρίας ταύτας, αἱ ὁποῖαι πολλοὺς ὀπαδοὺς ἔσχον καὶ μεγάλους ἀγῶνας διεξήγαγον, ἀνεφάνη κατὰ τὸ 1889 καὶ μία ἄλλη θεωρία, ἡ θεωρία τῆς προελεύσεως τοῦ παραμυθιοῦ ἀπὸ τὰ ὄνειρα. Ταύτην εἰσήγαγεν ὁ γερμανὸς μυθολόγος *Laistner* εἰς τὸ περὶ αἰνίγματος τῆς Σφιγγὸς βιβλίον του. Κατ' αὐτὸν ἐκ τῶν ὀνείρων ἀντλεῖ ὁ ἄνθρωπος τὰς φανταστικὰς ἐκείνας παραστάσεις, ἐκ τῶν ὁποίων πλάττονται τὰ ἐπεισόδια καὶ ἐκ τούτων ἐν τέλει τὰ παραμύθια. Τὰ δὲ θεμέλια τοῦ μυθικοῦ κόσμου τοῦ παραμυθιοῦ στηρίζονται ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὰ φυσικὰ φαινόμενα καὶ τὰς περὶ ψυχῆς παραστάσεις, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπὶ τοῦ ὕπνου καὶ τοῦ ὀνείρου. Καθ' ὕπνους ὁ ἄνθρωπος μεταβαίνει εἰς τόπους ἀγνώστους καὶ παραδόξους, βλέπει πράγματα θαυμάσια καὶ τερατώδη, τῶν ὁποίων διατηρεῖ κάποιαν σκοτεινὴν ἀνάμνησιν, ὅταν ἐξυπνήσῃ. Ἐάν, ὅ,τι εἶδεν εἰς τὸν ὕπνον του, θελήσῃ νὰ τὸ διηγηθῇ, θὰ ἔχωμεν ἁπλούστατα ἕνα παραμύθι. Καὶ σημειώνω ἐδῶ μίαν φράσιν, τὴν ὁποίαν ἤκουσα συχνά, ὅταν ἤμην μικρὸ παιδί καὶ διηγούμην κανὲν μακρὸν καὶ περι-

πετειῶδες ὄνειρον. «Αὐτὸ δὲν ἦταν ὄνειρο, ἦταν παραμύθι» μοῦ ἔλεγεν ὁ θεῖός μου.

Ὅτι τὸ ὄνειρον ἔσχε μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μυθικοῦ κόσμου τῶν πρωτογόνων ἀνθρώπων, περὶ τούτου εἶναι σύμφωνοι ὅλοι οἱ ἐπιστήμονες. Διὰ τὸν κατὰ φύσιν ἄνθρωπον, τὸ ἀφελὲς τοῦτο τέκνον τῆς φύσεως, ὁ κόσμος τοῦ ὀνείρου εἶναι ἐπίσης πραγματικός, ὅπως εἶναι καὶ ὁ πραγματικὸς κόσμος. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ὅτι τὸν ἕνα αἰσθάνεται ὅταν εἶναι ἔξυπνος, τὸν δὲ ἄλλον ὅταν κοιμᾶται, ὁπότε χωρίζεται εἰς δύο, εἰς τὸ σῶμα, τὸ ὁποῖον μένει, καὶ εἰς τὴν ψυχήν, ἡ ὁποία κινεῖται. Ὅθεν οὐδόλως εἶναι παράδοξον ὅτι ἐπεισόδια καὶ ὄντα ὀνειρώδη τὰ μεταφέρει ὁ κατὰ φύσιν ἄνθρωπος εἰς τὸν πραγματικὸν κόσμον. Πραγματικῶς δὲ τὸ παραμύθι παρουσιάζει πολλὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα πιθανώτατα ἐκ τοῦ ὀνείρου ἔχουν τὴν ἀρχήν των. Ὅτι ὅμως τὸ ὄνειρον καὶ μόνον συνετέλεσεν εἰς τὴν σύστασιν τοῦ παραμυθιοῦ, τοῦτο δύναται νὰ θεωρηθῇ κάπως ὑπερβολικόν.

Καὶ τώρα ἂς ἐξετάσωμεν ποῖον θετικὸν κέρδος μᾶς ἀπέμεινεν ἐξ ὅλων αὐτῶν τῶν θεωριῶν καὶ τῆς πολυχρονίου ταύτης καὶ κολοσσιαίας ἐργασίας, ποία ἀσφαλὴς γνῶσις διὰ τὴν ἐπιστήμην. Τρία μόνον πράγματα! Πρῶτον ὅτι τὰ παραμύθια ἀποτελοῦνται ἐκ στοιχείων, ἀντιπροσωπευόντων καταστάσεις τοῦ πολιτισμοῦ ἀρχεγόνους καὶ τὰ ὁποῖα ἠδύναντο νὰ γεννηθοῦν ἐξ ἴσου εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς καὶ τοὺς τόπους, δεύτερον ὅτι ἱκανὰ ἐκ τῶν στοιχείων τούτων ἔχουν τὴν πηγήν των εἰς τὰ ὄνειρα καὶ τρίτον ὅτι τὰ παραμύθια, ὅπως παρουσιάζονται σήμερον, ἀποτελοῦν συγκεκροτημένας ἑνότητας, αἱ ὁποῖαι δὲν δύνανται νὰ γεννηθοῦν αὐτομάτως, ἀλλ' ἀπαιτοῦν ἐργασίαν ἑνὸς δημιουργοῦ, ἡ δ' ἀνεύρεσις αὐτῶν εἰς διαφόρους λαοὺς προϋποθέτει ἀπὸ λαοῦ εἰς λαὸν διάδοσιν, ἥτις κυρίως ἐγένετο διὰ τῆς προφορι-

κῆς ὁδοῦ καὶ κατὰ δεύτερον λόγον διὰ τῆς γραπτῆς, τὴν ὁποίαν ὅμως ἡμεῖς σήμερον πλὴν ἐξαιρετικῶν περιστάσεων δὲν δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν. Συμφώνως δὲ πρὸς ταῦτα ἄλλη ἔρευνα πρέπει νὰ γίνῃ διὰ τὰ ἐπεισόδια καὶ ἄλλη διὰ τὰ παραμύθια ὡς λογοτεχνικὰς ἑνότητας. Καὶ ἡ μὲν ἔρευνα τῶν ἐπεισοδίων εἶναι κυρίως ἔρευνα ψυχολογική, ἐπιδιώκουσα νὰ δείξῃ τοῦτο, πῶς καὶ ὑπὸ ποίας περιστάσεις ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἐγεννήθη αὕτη ἢ ἐκείνη ἡ μυθοπλαστία, ἡ δὲ ἔρευνα τῶν ἑνοτήτων εἶναι ἔρευνα φιλολογική, ἡ ὁποία ὡς σκοπὸν αὐτῆς ἔχει τὴν εὕρεσιν τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν συνετέθησαν καὶ ἐκαλλιεργήθησαν καὶ ἐξηπλώθησαν τὰ παραμύθια, καθὼς καὶ τὴν μελέτην τοῦ λογοτεχνικοῦ αὐτῶν χαρακτῆρος καὶ ὕφους.

Δὲν ἔχομεν τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον, οὔτε ἄλλως εἶναι δυνατὸν ἐντὸς τῶν περιωρισμένων ὁρίων ἑνὸς μαθήματος νὰ παρακολουθήσωμεν ἀμφοτέρας ταύτας τὰς ἐρεύνας καθ' ὅλην αὐτῶν τὴν ἔκτασιν. Θὰ μοῦ ἐπιτρέψητε μόνον ὀλίγα γενικὰ νὰ δώσω. Καὶ πρῶτον ὡς πρὸς τὰ ἐπεισόδια.

***

Ἐὰν θελήσωμεν νὰ ἀναλύσωμεν τὰ παραμύθια εἰς τὰ στοιχεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων συγκροτοῦνται καὶ τὰ ὁποῖα ἐπαναλαμβάνονται συχνὰ εἰς διάφορα παραμύθια, θὰ ἴδωμεν πρῶτον ὅτι πολλὰ ἐξ αὐτῶν ἀντιπροσωπεύουν καταστάσεις καὶ ἀντιλήψεις κοινωνικὰς ἀρχεγόνους, ὅπως εἶναι ἡ ἀνθρωποφαγία, π. χ. εἰς τὸ παραμύθι τῆς Σταχτοπούτας, τὰ κορίτσια βάζουν στοίχημα ὅποιας κοπῇ τὸ νῆμα νὰ τὴν φάν, καὶ τρῶν τὴ μάννα τους, αἱ ἀνθρωποθυσίαι, ὅπως π. χ. εἶναι αἱ προσφοραὶ ἀνθρωπίνων θυμάτων εἰς θηρία, λάμιες, δράκους κ. τ. λ., ποὺ κρατοῦν τὰ νερά, ἡ ἁρπαγὴ τῆς γυναικός, τὸ κληρονομικὸν δίκαιον τοῦ μικροτέρου, τοῦ κανακάρη, ὁ φόνος ἢ ἡ ἐγκατάλειψις

ἢ καὶ ἡ ἀνθρωποφαγία ἀκόμη γερόντων γονέων κ. τ. λ. καὶ ἡ στενὴ οἰκειότης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰ ζῷα, τὰ ὁποῖα παρουσιάζονται πεπροικισμένα μὲ ἐξαιρετικὰς δυνάμεις, δυνάμενα νὰ σκέπτωνται καὶ νὰ ὁμιλοῦν καὶ νὰ ἐνεργοῦν ὅπως οἱ ἄνθρωποι, τοὺς ὁποίους παντοιοτρόπως βοηθοῦν καὶ τῶν ὁποίων τὴν μορφὴν λαμβάνουν καὶ εἰς τὰ ὁποῖα οἱ ἄνθρωποι συχνάκις μεταμορφώνονται. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἐκάλεσαν οἱ ἐπιστήμονες στοιχεῖα *ἐθνολογικά*.

Δεύτερον θὰ εὕρωμεν πολλά, τὰ ὁποῖα ἀντιπροσωπεύουν παλαιὰς μυθολογικὰς ἀντιλήψεις καὶ δοξασίας περὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων καὶ τῆς γῆς, περὶ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ μετὰ θάνατον βίου, ὡς καὶ περὶ διαφόρων δαιμονίων κ.τ.λ. Τοιαῦτα π.χ. εἶναι τὰ περὶ τῆς κατοικίας τοῦ ἡλίου καὶ τοῦ φεγγαριοῦ εἰς τὰ πέρατα τῆς γῆς, ὡς καὶ τὰ περὶ ἀδηφαγίας αὐτῶν, τὰ περὶ τῆς ἄκρας τῆς γῆς καὶ τῶν βαθῶν αὐτῆς, τὰ περὶ τοῦ κάτω κόσμου, τοῦ ἀθανάτου νεροῦ, τῶν νεκρῶν ὡς βοηθῶν τῶν ζώντων κ.τ.λ. κ.τ.λ. Ἔπειτα οἱ διάφοροι δαίμονες, δράκοι, νεράϊδες, λάμιες, θηρία, τέρατα, τὰ ὁποῖα τρώγουν ἀνθρώπους, ἁρπάζουν γυναῖκας κ.τ.λ. κ.τ.λ. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἐκλήθησαν *μυθολογικὰ* στοιχεῖα, εἰς αὐτὰ δὲ ὑπάγονται καὶ τὰ συχνότατα εἰς τὰ παραμύθια μαγικὰ στοιχεῖα, οἷον μαγικὰ καρφιά, βελόνες, μῆλα κ.τ.λ., διὰ τῶν ὁποίων μαγεύονται οἱ ἄνθρωποι καὶ περιπίπτουν εἰς ὕπνον ὅμοιον πρὸς θάνατον, θαυμαστὰ σκεύη καὶ ὄργανα, ὡς τάσι, χτένι κ.τ.λ., τὰ ὁποῖα ριπτόμενα ἐπὶ τῆς γῆς μεταβάλλονται εἰς δάση, λίμνας κ.τ.λ., μαγικαὶ μεταμορφώσεις εἰς δένδρα, πράγματα κ.τ.λ.

Τρίτον θὰ εὕρωμεν στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα πιθανώτατα προέρχονται ἐκ τοῦ κόσμου τῶν ὀνείρων, ὡς εἶναι π. χ. τὰ ἀτελεύτητα ταξίδια εἰς τόπους μακρινοὺς καὶ παραδόξους, ἡ ἐπιτέλεσις ἐργασιῶν καθ' ὃν χρόνον ὁ ἄνθρωπος κοιμᾶται κ.τ.λ.

Τέταρτον καὶ τελευταῖον θὰ εὕρωμεν στοιχεῖα χαρακτήρων, ἀντιπροσωπεύοντα τὰς μάλιστα ἐκτιμωμένας ἢ καταγελωμένας ψυχικὰς ἰδιότητας, ὡς εἶναι ἡ ἐξυπνάδα καὶ ἡ χοντροκεφαλιά, ἡ ἐργατικότης καὶ ἡ νωθρότης, ἡ φλυαρία καὶ ἡ περιέργεια, ἡ ὑπερηφάνεια κ.τ.λ.

Αὐταὶ εἶναι αἱ τέσσαρες κατηγορίαι τῶν ἐπεισοδίων, εἰς τὰς ὁποίας ἐὰν ἐπιστήσωμεν ὀλίγον τὴν προσοχήν μας, θὰ ἴδωμεν ὅτι αἱ μὲν τρεῖς πρῶται εἶναι αὐτὸ τοῦτο κατηγορίαι παραδόσεων, ἡ δὲ τετάρτη κατηγορία ἀποτελεῖ καὶ τὸν πυρῆνα τῶν διδακτικῶν μύθων. Οὕτω, καθὼς εἴπομεν, εἰς τὰς ἀρχὰς αἱ παραδόσεις καὶ οἱ μῦθοι καὶ τὰ παραμύθια συμπίπτουν, ἐχώρισε δὲ αὐτὰ μόνον ἡ περαιτέρω κατὰ διαφόρους διευθύνσεις ἐξέλιξις.

*
* *

Ποῖαι εἶναι αἱ γραμμαὶ τῆς ἐξελίξεως ταύτης σήμερον ἀκόμη ἡ ἐπιστήμη δὲν δύναται μετ' ἀσφαλείας νὰ μᾶς διδάξῃ. Θὰ σᾶς εἴπω δι' ὀλίγων πῶς καθώρισε τὰς γραμμὰς ταύτας ὁ πολὺς γερμανὸς φιλόσοφος *Wundt*. Κατ' αὐτὸν αἱ πρῶται διηγήσεις ἦσαν βραχεῖαί τινες φανταστικαὶ ἀφηγήσεις περὶ ζῴων, φυτῶν, οὐρανίων σωμάτων κ.τ.λ. πιστευόμεναι ὡς ἀληθεῖς, παρόμοιαι ἐν πολλοῖς πρὸς τὰς σημερινὰς παραδόσεις, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ σύνδεσμος αὐτῶν πρὸς τόπους καὶ πρόσωπα ἢ ἐντελῶς ἔλειπε ἢ ἦτο λίαν χαλαρός. Τοιαῦται διηγήσεις εὑρίσκονται σήμερον εἰς τοὺς κατὰ φύσιν λαοὺς τῆς Αὐστραλίας καὶ τῆς Ἀμερικῆς καὶ εἶναι κάτι τι μεταξὺ παραμυθιοῦ καὶ παραδόσεως, καθ' ὅσον ἔχουν μὲν τὴν ἀοριστίαν τοῦ παραμυθιοῦ, ἔχουν ὅμως καὶ τὴν πίστιν τῆς παραδόσεως. Σᾶς ἀναφέρω ἓν παράδειγμα. «Μιὰ φορὰ κ' ἕναν καιρὸ ἡ ρετσίνα ἦταν ἄνθρωπος. Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος δὲν μποροῦσε νὰ ὑποφέρῃ τὴ ζέστη τοῦ ἥλιου καὶ γι' αὐτὸ πήγαινε τὴ νύχτα νὰ ψαρέψῃ καὶ τὴ μέρα ἔμενε κρυμμένος μέσα 'ς ἕνα

σκοτεινὸ δάσος. Μιὰ μέρα ἄργιασε, καὶ ἔλειωσε ἀπὸ τὶς ἀχτῖνες τοῦ ἥλιου. Τότε ἀποφάσισαν τὰ δυὸ παιδιά του νὰ τὸν ἐκδικηθοῦν τὸν ἥλιο. Πῆραν τὰ δοξάρια τους καὶ τὶς σαγίττες κι ἄρχισαν νὰ ρήχνουν 'ς τὸν οὐρανὸ τόσο, ποὺ ἡ σαγίτες μπηχνώτανε ἡ μιὰ 'ς τὴν ἄλλη καὶ κάμανε μιὰ σκάλα καὶ μ' αὐτὴ ἀνέβηκαν 'ς τὸν οὐρανό. Ἐκεῖ σκότωσαν τὸν ἥλιο καὶ συμφώνησαν αὐτοὶ νὰ πάρουν τὸν τόπο του, νὰ γίνουν ἥλιοι. Ἔτσι ἔκαμαν. Καὶ ὁ ἕνας ἀδελφὸς ὁ μεγαλύτερος γύριζε τὴν ἡμέραν, ὁ νεώτερος τὴ νύχτα, καὶ ἔτσι ἔγινε ἀπ' αὐτοὺς ὁ ἥλιος καὶ τὸ φεγγάρι.»

Αἱ διηγήσεις αὗται σὺν τῷ χρόνῳ, ἐφόσον ἀνεπτύσσετο κάποια ἱστορικὴ συνείδησις εἰς τοὺς λαοὺς καὶ ἔπαυε πλέον ὁ πλάνης βίος, συνεδέθησαν στενώτερον πρὸς ὡρισμένους τόπους καὶ πρόσωπα καὶ ἀπετέλεσαν τὰς παραδόσεις. Ἀφ' ἑτέρου ὅσαι ἀπ' αὐτὰς ἀνεφέροντο εἰς ζῷα ἀνεπτύχθησαν εἰς σκωπτικοὺς καὶ κατόπιν εἰς ἠθικοὺς διδακτικοὺς μύθους. Τελευταῖον πολλαὶ ἐξ αὐτῶν σχετισθεῖσαι πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰς τύχας καὶ τὰ κατορθώματα αὐτοῦ καὶ ἰδίως πρὸς τὸν μάγον καὶ διαρκῶς ἐπαυξανόμεναι διὰ συμφυρμῶν καὶ συνενώσεως πλειόνων ἀπετέλεσαν τὰ παραμύθια.

Εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν παραμυθιῶν μεγάλως συνετέλεσαν αἱ μυθοπλαστικαὶ διαθέσεις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ ἡ φυσικὴ ἡδονή, τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος ἀφήνων ἑαυτὸν νὰ πλέῃ ὡς ἐν ὀνείρῳ εἰς τὸ πέλαγος τῶν παραστάσεων, ὅσας ἡ φαντασία του πλάττει. Τὰ ψυχολογικὰ ταῦτα ἐλατήρια ταχέως συνετέλεσαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν ἰδιαιτέρας τάξεως διηγητῶν, παραμυθάδων, οἱ ὁποῖοι ἐκαλλιέργησαν καὶ διεμόρφωσαν καὶ διέδωκαν τὰ εὐχάριστα ταῦτα τῆς ἀνθρωπίνης φαντασίας πλάσματα· εἰς τοὺς παραμυθάδες δὲ αὐτοὺς ὀφείλεται ἡ διαμόρφωσις τοῦ παραμυθιοῦ εἰς λαϊκὸν λογοτεχνικὸν εἶδος. Ἄνευ τῶν ἀνθρώπων τούτων, τῶν εἰδικῶς ἀσχολουμένων εἰς τὴν διήγησιν, τῶν ἐχόντων ὡς

ἔργον καὶ οὐχὶ πάρεργον αὐτήν, δὲν φαντάζομαι ὅτι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποτελεσθοῦν τὰ παραμύθια, καθ' ὃν τρόπον ἄνευ τῶν ἀοιδῶν δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ἀποτελεσθοῦν τὰ ἔπη. Ὁ λαὸς καθ' ἑαυτὸν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ πλάττῃ μεμονωμένα ἐπεισόδια, καὶ μέχρι τινὸς δύναται νὰ προχωρήσῃ καὶ εἰς τὴν σύνθεσιν αὐτῶν πρὸς ἀπαρτισμὸν πολυπλοκωτέρων ἑνοτήτων, ἀλλὰ ἔργα συνθετώτερα, ὅπως εἶναι τὰ παραμύθια, εἶναι ἀνίκανος νὰ δημιουργήσῃ. Εἶναι δὲ αὐτοὶ οἱ παραμυθάδες, οἱ πρόγονοι τῶν ἐπικῶν ἀοιδῶν, οἱ ὁποῖοι ἀκριβῶς ἐκ τοῦ παραμυθιοῦ ὁρμηθέντες ἔπλασαν τὸ ἔπος. Παρέμειναν δὲ οἱ παραμυθάδες καὶ μετὰ τὴν ἐξ αὐτῶν ἀνάπτυξιν τῶν ἀριστοκρατικῶν ἀοιδῶν ὡς οἱ λαϊκοὶ διηγηταί, καθὼς συνήθως συμβαίνει εἰς τὴν λαογραφίαν, ὅπου καὶ τὰ παλαιότερα ἐξακολουθοῦν νὰ ζοῦν κοντὰ εἰς τὰ νεώτερα.

*
* *

Ἀλλὰ θὰ μοῦ εἴπητε ἔχομεν καὶ ἁπτὰ δείγματα ὑπάρξεως τοιούτων παραμυθάδων ἢ ἐπενοήσαμεν τὴν ὕπαρξιν αὐτῶν μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ διευκολύνωμεν τὴν ἐξήγησιν τῶν πραγμάτων;

Ἐν πρώτοις εἶναι σύμφωνοι ὅλοι οἱ ἐπιστήμονες ὅτι αὐτὰ τὰ ἀρχαιότατα εὑρεθέντα παραμύθια, τὰ αἰγυπτιακά, παρουσιάζουν σύνθεσιν καὶ διατύπωσιν, ἡ ὁποία δὲν εἶναι διόλου πρωτόγονος, ἀλλὰ προϋποθέτει ἄσκησιν μακρὰν εἰς τὴν διήγησιν καὶ λογοτεχνικὴν παράδοσιν. Πλὴν ὅμως τούτου εἰς τὰς Ἰνδίας, ὅπου καὶ κατηρτίσθησαν αἱ ἀρχαιότεραι συλλογαί, εἶναι γνωστὸν ὅτι ὑπῆρχον καὶ ὑπάρχουν παραμυθάδες, ἐκαλλιέργησαν δὲ παρὰ πολὺ τὴν τέχνην τῆς διηγήσεως καὶ οἱ βουδισταὶ μοναχοί. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀφήνω κατὰ μέρος τοὺς ἀπογόνους τῶν παραμυθάδων, τοὺς ἀοιδούς, ἀλλ' ἤδη εἰς τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους ἔχομεν ἰδίᾳ εἰς τὴν Ἰωνίαν τοὺς λογοποιούς, οἱ ὁποῖοι εἰς τὰς λέσχας καὶ εἰς τὰς ἀγορὰς ἔργον

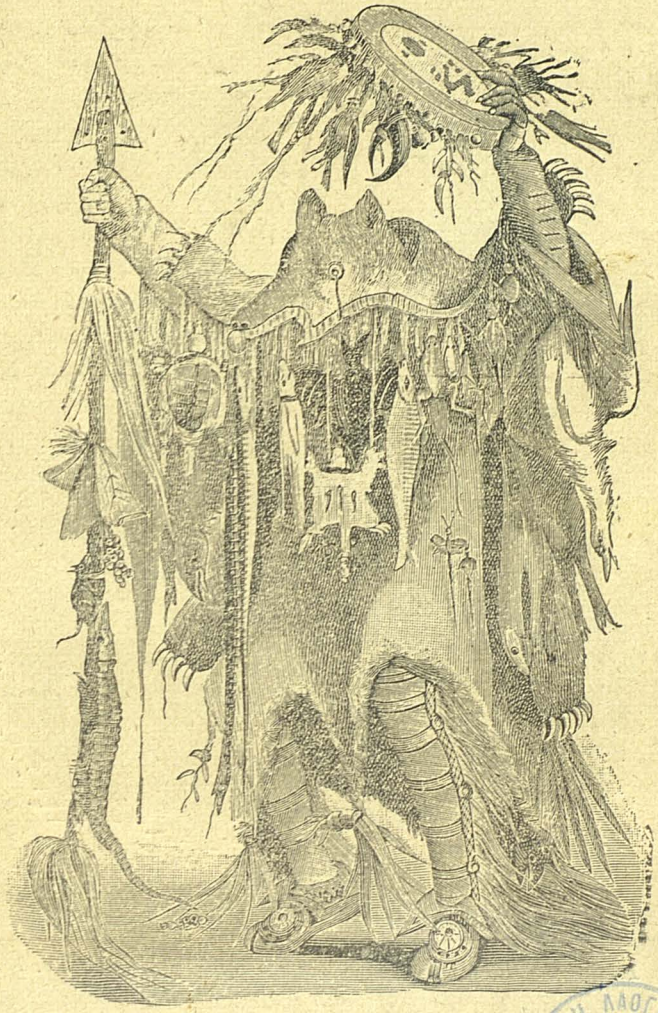

Εἰκὼν 5. Ἰνδοαμερικανὸς ἰατρὸς ἐν πλήρει ἐξαρτύσει. (Βλ. σ. 121)

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Εἰκὼν 6. Μάγοι τῆς παραλίας Loango τῆς Ἀφρικῆς. (Βλ. σ. 121)

εἶχον νὰ τέρπουν διὰ τῆς διηγήσεως τοὺς πολίτας καὶ ἐκ τούτου ἀπέζων. Εἰς αὐτοὺς ὀφείλεται ἡ διαμόρφωσις τοῦ πεζοῦ λόγου, εἰς αὐτοὺς δὲ καὶ αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς ἱστορίας, ἡ ὁποία εἰς τοὺς πρώτους αὐτῆς ἀντιπροσώπους καὶ δὴ καὶ εἰς τὸν Ἡρόδοτον διατηρεῖ σαφέστατα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς δημώδους τέχνης τῆς διηγήσεως, ὡς εἶχον διαμορφώσει αὐτὴν οἱ λαϊκοὶ διηγηταί. Ὁ Ἡρόδοτος εἰς πολλὰ μέρη διηγεῖται παραμύθια καὶ ἡ διήγησις αὐτοῦ εἶναι καθ' ὁλοκληρίαν ἡ λαϊκὴ διήγησις, τὴν ὁποίαν εὑρίσκομεν εἰς τὰ παραμύθια. Λείψανον δὲ καὶ συνέχεια τῆς συνηθείας αὐτῶν, νὰ διηγῶνται εἰς τὰς ἀγορὰς καὶ πανηγύρεις, ὅπου εὕρισκον καὶ τοὺς περισσοτέρους ἀκροατάς, εἶναι αἱ ὑστερώτεραι ἐπιδείξεις τῶν συγγραφέων εἰς τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς ἄλλας πανηγυρικὰς συγκεντρώσεις. Ὁ Ἀριστοφάνης καὶ ὁ Πλάτων γνωρίζουν τοὺς μυθοποιοὺς καὶ μάλιστα ὁ τελευταῖος εἰς τὴν Πολιτείαν του θέλει νὰ θέσῃ ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς πολιτείας τὴν παραγωγὴν αὐτῶν, διὰ νὰ παραλαμβάνουν αἱ γυναῖκες ἀκινδύνως τοὺς μύθους, τοὺς ὁποίους διηγοῦνται συνήθως εἰς τὰ παιδιά. Ἀπὸ τοὺς ὑστερωτέρους χρόνους εἶναι ἀφθονώτερα τὰ δείγματα τῆς ὑπάρξεως τοιούτων ἐπαγγελματιῶν διηγητῶν, τοιούτων παραμυθάδων, οἱ ὁποῖοι ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ *ἀρεταλόγου* περιήρχοντο τὰς πόλεις καὶ εἰς τὰς πλατείας ἢ εἰς τὰ συμπόσια ἔργον εἶχον νὰ διηγῶνται πρὸς τέρψιν μύθους ἢ ἀστεῖα. Ἦτο δὲ φαίνεται εἶδος ἀγαπητὸν τὸ παραμύθι μὲ τὰ θαυμάσιά του, ὅθεν καὶ ἔργα λογοτεχνικὰ φαίνεται ὅτι ἐγράφησαν ὑπὸ τὸν τύπον τοῦτον. Δυστυχῶς τοιαῦτα ὁλόκληρα δὲν μᾶς ἐσώθησαν, ἔχομεν ὅμως σαφῆ περὶ αὐτῶν ἰδέαν ἐκ τῆς ἀμιμήτου παρῳδίας τοῦ σκώπτου Λουκιανοῦ τῆς ἐπιγραφομένης *Ἀληθοῦς ἱστορίας*. Νεώτερα παραδείγματα τοιούτων ἐπαγγελματιῶν παραμυθάδων ἔχομεν ἐκ τῆς Ἰταλίας καὶ Σικελίας, οἱ ὁποῖοι συγκεντρώνουν περὶ αὐτοὺς τὸν κόσμον καὶ διηγοῦνται, ἔχομεν ἐπίσης εἰς τοὺς γείτονάς μας

Τούρκους, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοὺς δερβίσηδες, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὰς μακρὰς ἰδίᾳ νύκτας τοῦ Ραμαζανίου διασκεδάζουν εἰς τὰ καφενεῖα καὶ εἰς ἄλλας συγκεντρώσεις μὲ τὰ μακρά των παραμύθια τοὺς φίλους τῆς ἀναπαύσεως καὶ τῆς διηγήσεως ἀγάδες.

Οἱ παραμυθάδες λοιπὸν αὐτοὶ θέλοντες νὰ παρατείνουν ὅσον τὸ δυνατὸν ἐπὶ μακρότερον χρόνον τὴν ἡδονὴν τῆς διηγήσεως εἰς τοὺς ἀκροατάς των, πρᾶγμα ἄλλως τὸ ὁποῖον ἐπιζητοῦν καὶ οἱ ἴδιοι οἱ ἀκροαταί, καὶ προσπαθοῦντες νὰ δώσουν μῆκος εἰς τὴν διήγησιν διὰ τῆς πλοκῆς εἰς ἓν ὅλον διαφόρων καὶ ποικίλων ἐπεισοδίων, ἀνέπτυξαν τὸ παραμύθι εἰς ἔργον πεπλεγμένον καὶ λογοτεχνικόν. Μικρὸν καὶ σύντομον παραμύθι δὲν εὐχαριστεῖ, *μεγάλο παραμύθι* ζητοῦν τὰ παιδιὰ ἀπὸ τὶς γιαγιές των, μεγάλα παραμύθια ζητοῦν καὶ τὰ μεγάλα παιδιὰ τοῦ λαοῦ. Τὴν μεγαλυτέραν φήμην ἔχει ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἠμπορεῖ νὰ εἴπῃ τὸ μεγαλύτερο παραμύθι, ποὺ νὰ κρατήσῃ μιὰ καὶ δυὸ βραδειές. Εἶναι δὲ ἡ διήγησις τοῦ παραμυθᾶ ζωντανή, συνοδευομένη ὑπὸ ἐκφραστικῶν χειρονομιῶν, μέχρι τινὸς βαθμοῦ δύναται κανεὶς νὰ εἴπῃ μιμική, ἡ ὁποία μὲ κάθε τρόπον προσπαθεῖ νὰ συγκρατήσῃ ἀμείωτον τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀκροατῶν. Ὁ παραμυθᾶς τὸ ζῇ τὸ παραμύθι του καὶ τὴν ζωὴν αὐτὴν προσπαθεῖ νὰ μεταδώσῃ καὶ εἰς τοὺς ἀκροατάς του. Ἡ διήγησίς του εἶναι ἐντελῶς διάφορος τῆς γραπτῆς, τὴν δὲ διαφορὰν τὴν διακρίνει κανεὶς καὶ ὅταν ἀκόμη ἀναγινώσκῃ τὸ παραμύθι καταγεγραμμένον. Διαφέρει δὲ εἰς πλεῖστα ὅσα σημεῖα ἀπὸ τὴν νεωτέραν τεχνικὴν διήγησιν. Ὁ παραμυθᾶς παρακολουθεῖ καὶ ἐπιδιώκει τὴν πρᾶξιν, δὲν χρονοτριβεῖ εἰς περιγραφάς, δὲν χάνεται εἰς λεπτομερείας καὶ αὐτὰς τὰς ἀντιφάσεις πολλάκις τὰς περνᾷ χωρὶς νὰ τὰς παρατηρήσῃ. Ἓν ἢ δύο ἐπίθετα καὶ μερικαὶ βραχεῖαι χαρακτηριστικαὶ φράσεις τοῦ εἶναι ἀρκεταὶ διὰ νὰ ζωγραφίσῃ τὰ πρόσωπα καὶ τοὺς τόπους καὶ τὰ πράγματα. Τὴν δὲ

ἐπέκτασιν τοῦ παραμυθιοῦ καὶ τὴν διατήρησιν τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν ἀκροατῶν ἐπιτυγχάνει οὐχὶ διὰ τῆς παρεμβολῆς ἀσκόπων περιγραφῶν καὶ ἀνιαρᾶς πλατυλογίας, ἀλλὰ διὰ τῆς πλοκῆς πάντοτε νέων ἐπεισοδίων. Ἀξιοσημείωτος δὲ εἶναι καὶ ὁ τρόπος ἰδίως τῶν Ἰνδῶν παραμυθάδων, τῆς ἐμπλοκῆς εἰς ἓν παραμύθι περισσοτέρων ἄλλων μικροτέρων παραμυθιῶν.

Ὡς πρὸς τὴν ἔκφρασιν ἔχουν μορφώσει οἱ παραμυθάδες ὡρισμένον λεκτικόν. Ἔχουν δι' ὡρισμένας περιστάσεις ὡρισμένας ἐκφράσεις, αἱ ὁποῖαι καὶ ἐπανέρχονται ὁμοιομόρφως, καθὼς ἐπαναλαμβάνονται οἱ τυπικοὶ στίχοι εἰς τὸ ἔπος. Ἰδίως τυπικαὶ εἶναι αἱ ἐνάρξεις καὶ αἱ κατακλεῖδες τῶν παραμυθιῶν, αἱ ὁποῖαι οὐχὶ σπανίως εἶναι καὶ ἔμμετροι. Τυπικοὶ δὲ εἶναι καὶ οἱ διάφοροι τρόποι, δι' ὧν προσπαθεῖ ὁ παραμυθὰς νὰ διεγείρῃ τὴν προσοχὴν καὶ νὰ διατηρήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀκροατῶν, ἐρωτήσεις, διακοπαὶ καὶ ἀποστροφαὶ πρὸς τοὺς ἀκροατὰς πολλάκις ἔμμετροι καὶ τὰ τοιαῦτα. Οὐχὶ δὲ σπανίως ἡ διήγησις, συχνότερον δὲ οἱ διάλογοι ἐντείνονται καὶ εἰς στίχους, πολλάκις δὲ παρεμβάλλονται στίχοι ἐξ ᾀσμάτων, ἐπῳδῶν κτλ. Εἰς τὴν Πομερανίαν οἱ παλαιότεροι συλλογεῖς βεβαιοῦν ὅτι τὴν πεζὴν τοῦ παραμυθιοῦ διήγησιν παρηκολούθει ἡ ἔμμετρος αὐτοῦ διασκευή, πρᾶγμα χαρακτηριστικώτατον διὰ τὴν γνώμην τῆς ἐκ τοῦ παραμυθίου προελεύσεως τοῦ ἔπους.

Οἱ διάλογοι εἰσάγονται συνήθως εἰς πρῶτον πρόσωπον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον παρέχει ζωὴν καὶ δραματικότητα εἰς τὴν διήγησιν, συχνόταται δὲ εἶναι αἱ ἐπαναλήψεις ὁλοκλήρων τεμαχίων, αἱ ὁποῖαι κατὰ περίεργον τρόπον ὄχι μόνον δὲν κουράζουν τοὺς ἀκροατάς, ἀλλ' εὐχαρίστως ἀκούονται, ἴσως διότι τοὺς ξεκουράζουν, ἐπιτρέπουσαι νὰ χαλαρώσουν τὴν διαρκῶς ἐντεταμένην προσοχήν των. Πάντα ταῦτα ἀποτελοῦσι μεθόδους γνωστὰς καὶ εἰς τὸ ἔπος. Ἐν γένει δὲ δύναται κανεὶς νὰ εἴπῃ

ὅτι ἡ διήγησις τοῦ παραμυθιοῦ ὡς πρὸς τὴν τέχνην ὀλίγον, ἂν μὴ οὐδόλως, διαφέρει τῆς ἐπικῆς διηγήσεως.

***

Ἀπὸ τοὺς παραμυθάδες αὐτοὺς παρέλαβον τὸ παραμύθι αἱ γυναῖκες. Εἴς τινας λαοὺς φαίνεται ὅτι καὶ αὐταὶ ἀρκετὰ καλὰ ἐκαλλιέργησαν τὸ παραμύθι. Τὰ παραμύθια τῆς Χαλιμᾶς τοὐλάχιστον παρουσιάζονται ὡς διηγήσεις γυναικός. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως εἰς τὰς γυναῖκας τὸ παραμύθι ἔχασε. Ἀπὸ εἴδους λογοτεχνικοῦ, προωρισμένου νὰ τέρπῃ τοὺς μεγάλους, κατήντησε εἶδος παιδικόν. Αἱ γυναῖκες δὲν διηγοῦνται διὰ τοὺς μεγάλους εἰμὴ σπανίως, διηγοῦνται κυρίως διὰ τὰ παιδιά. Ὁ ἀφελὴς καὶ θορυβώδης μικρόκοσμος ἀποτελεῖ τὸ σύνηθες καὶ πολλάκις ἐκβιαστικὸν ἀκροατήριόν των. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὸ στόμα αὐτῶν τὸ παραμύθι χάνει ἀπὸ τὸν τεχνικὸν χαρακτῆρα, τὸν ὁποῖον εἶχε εἰς τὸ στόμα τῶν παραμυθάδων. Γίνεται συντομώτερον, παιδικώτερον καὶ εἰς τὴν σύνθεσιν καὶ εἰς τὴν φράσιν, ἀλλ' ἴσως καὶ διὰ τοῦτο χαριέστερον. Εἰς τὴν προσαρμογὴν δὲ ταύτην εἰς τὸν παιδικὸν κόσμον, πιθανῶς ὀφείλεται καὶ ἡ *ἀποπαίδωσις*, ἂν ἐπιτρέπεται ἡ λέξις, τῶν ἡρώων πλείστων παραμυθιῶν, ἡ μεταβολὴ τοῦτ' ἔστι τῶν ἡρώων εἰς παιδία, τὰ ὁποῖα συχνότατα παρουσιάζονται ὡς τὰ κύρια πρόσωπα εἰς τὰ παραμύθια.

Ἡ διαφορὰ αὕτη εἶναι καταφανὴς εἰς ὅποιον μελετᾷ τὰ παραμύθια λαῶν, ὅπου σώζονται ἀκόμη οἱ παραμυθάδες καὶ τὸ παραμύθι καλλιεργεῖται ἀκόμη μεταξὺ τῶν μεγάλων, καὶ λαῶν, ὅπου τὸ παραμύθι περιῆλθεν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς γιαγιᾶς καὶ τοῦ παιδιοῦ. Τὰ γαλλικὰ καὶ τὰ γερμανικὰ παραμύθια διαφέρουν ἀπὸ τὰ Ἰταλικά, πολὺ δὲ περισσότερον ἀπὸ τὰ Τουρκικὰ καὶ Ἀραβικά. Ἐκεῖ δὲ μάλιστα ὅπου, ὡς παρὰ τοῖς Τούρκοις, οἱ παραμυθάδες εὑρίσκονται ἐν ἀκμῇ, παρατηρεῖ κανεὶς καὶ κά-

ποιας τάσεις αὐτῶν νὰ τὸ καταβιβάσουν ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦ θαύματος εἰς τὸν κόσμον τὸν πραγματικόν, νὰ τὸ μεταβάλουν εἰς μυθιστόρημα.

*
* *

Παρ' ἡμῖν ποία εἶναι ἡ κατάστασις τοῦ παραμυθιοῦ;

Εἰς τὴν ἀρχαιότητα παραλλήλως πρὸς τοὺς παραμυθάδες ὑπῆρχε καὶ τὸ παραμύθι τῆς γιαγιᾶς, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Πλάτων. Ἐκ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων δὲν γνωρίζομεν πρὸς τὸ παρὸν τίποτε. Σήμερον οἱ ἐπαγγελματίαι παραμυθάδες πρὸ πολλοῦ ἔχουν ἐκλείψει καὶ τὸ παραμύθι εὑρίσκεται ἐν διαρκεῖ ὑποχωρήσει. Ὀλίγα εἶναι τὰ μέρη, ὅπου ἀκόμη καλλιεργεῖται μεταξὺ τῶν μεγάλων ὄχι βέβαια ἀπὸ ἐπαγγελματίας παραμυθάδες, ἀλλ' ὅπωσδήποτε ἀπὸ ἀνθρώπους ἠσκημένους εἰς τὸ παραμύθι, ἔχοντας πρὸς τὴν διήγησιν ἰδιαιτέραν ἰδιοφυΐαν. Δυστυχῶς πολλὰς ἐπὶ τοῦ προκειμένου πληροφορίας δὲν ἔχομεν, διότι συνήθως οἱ συλλογεῖς προσέχουν εἰς τὰ κείμενα μόνον καὶ ὄχι εἰς τὴν ζωὴν τοῦ παραμυθιοῦ ἐντὸς τοῦ λαοῦ.

Εὐτυχῶς ὅμως ἀπὸ ἓν τοὐλάχιστον μέρος, ἀπὸ τὴν Τῆνον, σαφεῖς, μεθοδικωτάτας καὶ ἀξιολογωτάτας παρατηρήσεις καὶ πληροφορίας παρέσχεν ὁ καθηγητὴς κ. Ἀδαμαντίου μὲ τὰ Τηνιακά του παραμύθια, τὰ ὁποῖα κατήρτισεν, ὅτε εἰργάζετο ἐν Τήνῳ ὡς σχολάρχης.

Κατὰ τὰς παρατηρήσεις λοιπὸν αὐτοῦ τὰ παραμύθια ἐν Τήνῳ ἔχουν ἀκόμη πραγματικὴν ζωὴν μεταξὺ τοῦ λαοῦ, λέγονται καὶ μεταξὺ τῶν μεγάλων. Παραμύθια ξέρουν ὅλοι σχεδὸν οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, καὶ τὰ παιδιὰ μιὰ φορὰ νὰ τ' ἀκούσουν ἕνα παραμύθι τ' ἁρπάζουν. Ἀλλὰ μερικοὶ εἰς τὰ χωριὰ ἔχουν τὸ χάρισμα νὰ τὰ λὲν καλά, ξέρουν νὰ τὰ κάνουν μεγάλα, νὰ βάζουν ἀπὸ ἄλλα, *ξέρουν νὰ τὰ κολλοῦν, νὰ βάζουν καὶ ὀξεῖες.* Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ εἶναι

γνωστοὶ ὄχι μόνον ἐντὸς τοῦ χωρίου των, ἀλλὰ καὶ ἔξω, καὶ ὀνομάζονται παραμυθάδες οἱ ἄνδρες καὶ παραμυθοῦδες αἱ γυναῖκες. Ὄχι δὲ μόνον γνωστοὶ εἶναι οἱ παραμυθάδες ἀλλὰ καὶ ἐν τιμῇ. Μὲ ὑπερηφάνειαν δὲ διηγεῖτο εἷς εἰς τὸν κ. Ἀδαμαντίου *πὼς ὁ προύχοντας ἂν κ' ἤτανε γραμματισμένος ἔστελνε, μὲ φώναζε καὶ τὄλεγα παραμύθια· κι' ὄξω λέγαν τὸν ἄϊ Βασίλη, μὰ οὔτε γι' ἄϊ Βασίλη, οὔτε γιὰ τίποτας τὸν ἤμελλε· ἔθελε παραμύθια.* Ξέρουν δὲ τὰ καλύτερα παραμύθια καὶ τὰ περισσότερα οἱ ναῦται, οἱ παπουτσῆδες, οἱ φουρνάρηδες καὶ οἱ φουρνάρισσες.

Ὁ καιρός, κατὰ τὸν ὁποῖον λέγονται τὰ παραμύθια, εἶναι ὁ χειμὼν καὶ ἰδίως τὸ Σαρανταήμερο μὲ τὶς μεγάλες νύχτες. *Εἰπήκαμε τοῦ σαραντάμερου τὰ παραμύθια* εἶναι φράσις παροιμιώδης, τὴν ὁποίαν μεταχειρίζονται διὰ νὰ δείξουν τὸ πλῆθος τῶν λεχθέντων παραμυθιῶν. Κατὰ τὰς νύκτας ταύτας ἀφ' ἑνὸς διὰ νὰ περάσουν τὴν ὥρα καὶ ἀφ' ἑτέρου διὰ νὰ ζεσταθοῦν, συνέρχονται καθ' ὁμίλους, ὅπου ἕκαστος λέγει τὸ παραμύθι του ἢ ὅλοι μαζὶ ἀκούουν ἕνα. Λέγονται δὲ αἱ ἑσπερίδες αὗται *σπεροκαθίσματα.* Ἐκεῖ μαζεμένοι ὁ ἕνας κοντὰ 'ς τὸν ἄλλον καὶ αἱ μητέρες μὲ τὰ παιδιὰ 'ς τὴν ἀγκαλιά, ἀκούοντας μὲ θρησκευτικὴν προσοχὴν τὸ παραμύθι, λησμονοῦν τὴ φτώχεια των, λησμονοῦν τὸ κρύο καὶ τὴ γύμνια των. Ὁ παραμυθὰς ἀρχίζει, τὸ ἀκροατήριον θερμαίνεται καὶ τὴν διήγησιν διακόπτουν κρίσεις ἀτομικαί. *Μωρὲ τὴν εἶδες τὴν ἄπιστ'!— ἆ! μὰ στάσου νὰ δγῇς τί θ' ἀπογένῃ.* Αἱ συναθροίσεις αὗται εἶναι αἱ δημοσιώτεραι, οὕτως εἰπεῖν, ὅπου ὁ παραμυθὰς ἓν μόνον παραμύθι καθ' ὅλον τὸ σπεροκάθισμα διηγεῖται. Ἐνίοτε ὅμως τὸ παραμύθι δὲν τελειώνει τὴν μίαν βραδειὰν καὶ ἀποχωρίζονται, διὰ νὰ συναθροισθοῦν τὴν ἑπομένην καὶ ἀκούσουν τὸ τέλος.

Συναθροίζονται δὲ καὶ εἰς ἰδιωτικὰς οἰκίας, συνηθέστερον ὅμως εἰς τὸν φοῦρνον τοῦ χωριοῦ, ὅπου εἶναι καὶ ζέστη. Δι' αὐτὸ καὶ οἱ φουρνάρηδες ξέρουν πολλὰ παραμύθια. Συνήθεις δὲ εἶναι αἱ συγκεντρώσεις καὶ μόνον γυναικῶν, αἱ ὁποῖαι περνοῦν τὴν ὥρα τους μὲ τὰ παραμύθια. Ἄλλος τόπος σπουδαῖος διὰ τὰ παραμύθια εἶναι ἡ θάλασσα. Οἱ τρατάρηδες μέσα εἰς τὶς τράτες ἢ εἰς τὴν ἀκρογιαλιὰ ὑπὸ τὸ τρεμοσβῦνον φῶς τοῦ ναυτικοῦ των φαναριοῦ λέγουν τὰ παραμύθια των καὶ οἱ ναῦται, ὅταν τὸ καράβι των εἶναι εἰς τὸ πέλαγος, εἰς τὴν πλώρη μαζεύονται καὶ διηγοῦνται. Ὅπως δὲ συνήθως συμβαίνει μεταξὺ μόνον ἀνδρῶν, τὰ παραμύθια αὐτὰ δὲν εἶναι πάντοτε σεμνά. Ἄλλος τόπος εἶναι τὰ καφενεῖα, ὅταν πρωΐ, προτοῦ φέξῃ, πηγαίνουν οἱ ψαράδες καὶ οἱ ἄλλοι ἐργατικοὶ διὰ νὰ πίουν τὸ φασκόμηλο. Ἐκεῖ ἀναθέτουν εἰς ἕνα τὴν διήγησιν παραμυθιοῦ, ἕως ὅτου ἐξημερώσῃ καὶ πάῃ ὁ καθένας 's τὴ δουλειά του. Ἄλλος τόπος εἶναι τὰ τσαγκαράδικα, ὅπου εἰς τὰ νυχτέρια οἱ ἐργαζόμενοι ἔχουν ὡς ἀνακούφισιν τῆς ἐργασίας των τὰ παραμύθια.

Ὁ κ. Ἀδαμαντίου μᾶς λέγει καὶ τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον διηγοῦνται οἱ παραμυθάδες. Ὅταν ἀρχίζῃ τὴν διήγησιν ὁ παραμυθάς, πρῶτα πρῶτα θὰ εἴπῃ τὸν τίτλον τοῦ παραμυθιοῦ ὑπὸ τὸν ἑξῆς τύπον: *Ἀπόψε θὰ ποῦμε τὴν Ἀλογοφάϊσσα, ἢ, θὰ σᾶς πῶ τὸ Γιαννάκη, ἢ, ἀπόψε θὰ ποῦμε τῆς Μαριγῶς τὸ παραμύθι* κτλ. Ἐνίοτε ὅμως δὲν λέγουν κανένα τίτλον καὶ ἀρχίζουν τὴν διήγησιν ἀμέσως. Ἐν γένει δὲ ὁ τίτλος δὲν εἶναί τι ὡρισμένον. Συνήθως εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος, πολλάκις ἄλλου δευτερεύοντος προσώπου, ἐνίοτε δὲ λαμβάνεται τίτλος καὶ ἐκ δευτερεύοντος συμβάντος. Ἐν τῇ διηγήσει ὁ παραμυθὰς θερμαίνεται πολλάκις καὶ χειρονομεῖ καὶ διά τε τοῦ σχήματος τοῦ προσώπου καὶ τοῦ τόνου τῆς φωνῆς ἐκφράζει τὸν θαυμασμὸν ἢ τὴν ἀπαρέσκειαν. Πολλάκις δὲ καὶ διακόπτων τὴν διήγησιν στρέ-

φεται πρὸς παρακαθήμενόν τινα καὶ ἐκφράζει τὴν ἀτομικήν του γνώμην περί τινος συμβάντος ἐν τῷ παραμυθίῳ. Ὡς πρὸς τὸ λεκτικὸν φυλάττει τὴν παράδοσιν. Ἐπειδὴ δὲ πολλῶν λέξεων παλαιοτέρων ἡ σημασία δὲν εἶναι πλέον γνωστὴ εἰς τοὺς ἀκροατάς, διότι ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ νέων, ὁ παραμυθᾶς λέγει μὲν τὴν παραδοθεῖσαν, ἐπάγεται ὅμως ἀμέσως τὴν ἐξήγησιν, π. χ. *ἐπῆγ' ὁ σιίζης, σιίζης θὰ πῇ ἀχουριέρης.* Ἐνίοτε, μὴ εὑρίσκων τὴν κατάλληλον λέξιν διὰ νὰ ἐκφρασθῇ, ἢ πλάττει νέας ἢ λέγει οἱανδήποτε ἄλλην περιστατικήν, δεικνύει ὅμως ὅ·ι δὲν εἶναι εὐχαριστημένος ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του. Τέλος καὶ διὰ μορφασμῶν καὶ χειρονομιῶν ἐκφράζει ὅ,τι δὲν ἠμπορεῖ διὰ λέξεων. Ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, εἰς τοὺς παραμυθάδες μάλιστα, οἱ ὁποῖοι ὑπέστησαν κάπως τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐκπαιδεύσεως, παρατηρεῖται κάποια τάσις ἐξαρχαϊσμοῦ τῶν δημοτικῶν τύπων, πέραν ὅμως μεμονωμένων ἀποπειρῶν δὲν δύνανται νὰ προχωρήσουν· περιφράσεις, περιγραφὰς καὶ ἄλλα δημώδη στοιχεῖα δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀλλάξουν. Ἐνίοτε τὴν ἀρχαίαν φράσιν, τὴν ὁποίαν ἤκουσαν, δὲν ἐννοοῦν, καὶ κακῶς ἀκούοντες κακῶς ξαναλέγουν καὶ οὕτω κάμνει τὸν κύκλον της ἡ λέξις εἰς τὸ χωριό. *Τώρα τὸ πῆραν καὶ τὸ λένε οὖλοι, κι ὅταν τὸ λένε, λένε καὶ τ' ὄνομα τ' κεινοῦ ποὺ τό πε, λέν, καθὼς τὸ λέει ὁ τάδες, κι ὅ,τι ἄλλο λόγο ποῦν, ποὺ τὸν εἶχε πεῖ κι ἄλλος, λὲν καὶ τ' ὄνομά τ'.*

Μεταβολαὶ εἰς τὴν διήγησιν τοῦ παραμυθιοῦ μόνον εἰς ἐπουσιώδη τινὰ δύνανται νὰ γίνουν, ὡς π. χ. εἰς τὰ ὀνόματα, εἰς μικρὰς τινὰς περιπετείας καὶ ἐκφράσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἡ μεταβολὴ εἶναι ἀδιάφορος. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ στερεότυποι χαρακτηριστικαὶ φράσεις, αἱ ὁποῖαι διατηροῦνται, οἱανδήποτε περικοπὴν ἢ προσθήκην καὶ ἂν ὑποστῇ τὸ παραμύθι, καὶ ἐπανέρχονται ἀναλλοίωτοι εἰς πᾶσαν ἀνάλογον περιπέτειαν καὶ περίστασιν. Ἀναλλοίωτοι δὲ καὶ στερεότυποι εἶναι καὶ οἱ διά-

φοροι τύποι, οἱ χρησιμεύοντες ὡς εἰσαγωγαὶ τοῦ παραμυθιοῦ καὶ ὡς κατακλεῖδες. Ὁ κ. Ἀδαμαντίου δὲν μᾶς ἀναφέρει τοιαύτας, εἶναι ὅμως ἀρκεταὶ γνωσταὶ ἀλλαχόθεν. Σᾶς ἀναφέρω τὸ γνωστότατον

Κόκκινη κλωστὴ βαμμένη
'ς τὴν ἀνέμη τυλιγμένη
δῶς της κλῶτσο τὰ γυρίσῃ,
παραμύθι ν' ἀρχινίσῃ
Ἀρχὴ τοῦ παραμυθιοῦ, καλησπέρα τῆς ἀφεντιᾶς σας.

Ἰδοὺ καὶ μία κατακλείς, ἔμμετρος καὶ αὐτή·

Κ' ἐτρῶαν κ' ἐπίννα
κ' ἐψοφοῦσαν κι ἀποὺ τὴν πεῖνα
κ' ἔκαμναν τέκνα καὶ παιδιὰ
κ' ἐήμωσεν ἡ γειτονιά.

Τυπικαὶ εἶναι ἐπίσης καὶ πολλαὶ διακοπαί, ἰδίως ὅταν εἶναι τὸ παραμύθι μακρὸν καὶ ἡ νὺξ προχωρήσῃ. Τὸ συνηθέστερον εἶναι *Νὰ μὴ τὰ πολυλογοῦμε* καὶ πληρέστερον *Νὰ μὴ τὰ πουλυλουγοῦμι κι τὰ πιδιὰ νυστάζνι κὶ τοὺ παραμύθ' μιγάλου.* Ἔχομεν ὅμως καὶ ἐμμέτρους. Σᾶς ἀναφέρω μίαν γραφικωτάτην

Νὰ τὸ κοντολοοῦμεν
κ' ἡ νύχτα ναι μακρυὰ καὶ τὰ παιδιὰ νυστάζουν,
ἄλλοι σοῦνται κι ἄλλοι ξοῦνται
κι ἄλλοι κοῦππ' ἀνάσκελα κοιμοῦνται.

Ἐν γένει δὲ παρατηρεῖ ὁ κ. Ἀδαμαντίου ὅτι αἱ μεταφορικαὶ ἐκφράσεις, αἱ παρομοιώσεις, αἱ συγκεκριμέναι παραστάσεις καὶ ἡ ἔλλειψις ἀφῃρημένων ἐννοιῶν, αἱ πραγματικαὶ πε-

ριγραφαί, ὅπου ἔχουν τὰ ὅριά των σαφῶς περιγεγραμμένα καὶ ὡρισμένα, ἀπηλλαγμέναι ὅλως ἀπὸ εἰκόνας ἀορίστους καὶ νεφελώδεις, ταῦτα ἀποτελοῦν τὸ ρητορικὸν στοιχεῖον τῶν παραμυθιῶν καὶ ἀξίζουν νὰ μελετηθοῦν ἰδιαιτέρως.

Ἀξιοσημείωτοι ἐν τοῖς παραμυθίοις εἶναι καὶ αἱ ἐπαναλήψεις καὶ ἀξιοθαύμαστος ἡ πίστις τῆς μνήμης τῶν διηγουμένων. Ἔχουν δὲ τὴν ἐλευθερίαν οὗτοι νὰ διαπλάσσουν τὸ παραμύθι κατὰ βούλησιν, βραχύνοντες ἢ ἐπεκτείνοντες αὐτὸ διὰ προσθήκης ἐπεισοδίων. *Μόλις τ' ἀκούσω, δάσκαλε, τὸ παίρνω τὸ παραμύθ'. Ἔ! σὰν εἶναι μικρὸ κάτ' κολλῶ κ' ἐγώ, κάτ' παρακλάδια, γιὰ νὰ γίνῃ μεγάλο,* ἔλεγε ἕνας παραμυθάς. Πολλάκις δὲ μακρότατα παραμύθια τὰ περιορίζουν εἰς δύο ἢ τρεῖς ἢ τέσσαρας τὸ πολὺ περιπετείας, τὰς ἀπαραιτήτους ὅπως πλασθῇ τὸ παραμύθι. Ἐντεῦθεν δὲ δημιουργεῖται φαινομενική τις ποικιλία παραμυθιῶν, ἐνῷ κυρίως πρόκειται περὶ τῶν αὐτῶν πυρήνων, οἱ ὁποῖοι ἑκάστοτε διαφοροτρόπως περιβάλλονται.

Αὐτὰ εἰς Τῆνον. Ἀλλ' εἰς τὰ πλεῖστα μέρη τῆς Ἑλλάδος τὸ παραμύθι ἡμέρα μὲ τὴν ἡμέρα χάνεται. Οἱ μεγάλοι εὑρῆκαν ἄλλας σπουδαιοτέρας διασκεδάσεις. Δὲν εὐχαριστοῦνται πλέον νὰ διηγοῦνται καὶ νὰ ἀκούουν παραμύθια. Τὸ μυθιστόρημα, τὸ θέατρον καὶ εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη ὁ κινηματογράφος εἶναι ἀρκετὰ διὰ νὰ τὰ ἀντικαταστήσουν. Εἰς δὲ τὰς κατ' ἰδίαν συγκεντρώσεις τὸ χαρτὶ εἶναι περισσότερον διασκεδαστικὸν ἀπὸ τὰς ἀφελεῖς διηγήσεις τοῦ παλαιοῦ καιροῦ. Ἔπειτα καὶ δὲν συμβιβάζεται πλέον μὲ τὴν διανοητικότητα τοῦ σημερινοῦ κόσμου. Ἀνήκει εἰς ἄλλον κόσμον, παλαιόν, ὁ ὁποῖος παρῆλθεν ἀνεπιστρεπτί. Τόπος δι' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει εἰς ἕνα διαρκῶς προχωροῦντα πολιτισμόν. Σήμερον κατὰ τὸ πλεῖστον τὸ ἑλληνικὸν παραμύθι ἀνήκει πλέον εἰς τὰς γυναῖκας μόνον καὶ εἰς τὰ παιδία καὶ ὡς τοιοῦτον ὑπέστη ὅλας τὰς ἀναποφεύκτους

ἀλλοιώσεις, ὅσας εἴπομεν πρωτύτερα διὰ τὰ εὐρωπαϊκὰ παραμύθια.

Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι καὶ ἐκεῖ ἀκόμη, ὅπου ζῇ εἰσέτι τὸ παραμύθι μεταξὺ τῶν μεγάλων, παρατηρεῖται διαφορὰ μεταξὺ τῆς διηγήσεως τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν γυναικῶν. Ἡ διήγησις τοῦ γέροντος, παρατηρεῖ ὁ Ἀδαμαντίου, εἶναι σπουδαιοτέρα, μακροτέρα καὶ ψυχολογικωτέρα, ἀλλὰ περισσότερον ἐμφαίνουσα τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περιέχοντος τῶν ἐγγραμμάτων, ἡ διήγησις τῆς γραίας, μάλιστα ἐν τοῖς χωρίοις, εἶναι ἀρχαϊκωτέρα καὶ ὑπὸ ἔποψιν γλώσσης σπουδαιοτέρα, ἀλλὰ ἁπλουστέρα καὶ βραχυτέρα. Ἡ δὲ διαφορὰ αὕτη γίνεται πολὺ μεγαλυτέρα, ὅταν τὸ παραμύθι περιέλθῃ ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς γυναῖκας. Ἡ γυνὴ δὲν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ τὸ καλλιεργήσῃ καὶ νὰ τὸ προαγάγῃ ὡς εἶδος, προσαρμόσασα ὅμως αὐτὸ εἰς τὸν παιδικὸν κόσμον τὸ συνετήρησε καὶ τὸ περιέσωσε. Καὶ ἀληθῶς, ὅπως εἰς ὅλας τὰς λαογραφικὰς ἐκδηλώσεις, οὕτω καὶ ἐδῶ ἀπέβη τὸ ταμεῖον, ὅπου ἀπεθησαυρίσθησαν τὰ ἀφελῆ ταῦτα προϊόντα τῆς λαϊκῆς φαντασίας. Πολλαὶ γραῖαι εἶναι θησαυροὶ ἀληθεῖς παραμυθιῶν. Οἱ ἀδελφοὶ *Grimm* εἰς δύο γραίας ὀφείλουν τὰ παραμύθια των.

Δυστυχῶς τὸ παραμύθι ἐκδιώκεται καὶ ἀπὸ τὸ τελευταῖον αὐτὸ καταφύγιον. Οἱ πολιτισμένες γιαγιὲς τῶν πόλεων δὲν ξέρουν πλέον παραμύθια, καὶ ἂν ἔμαθαν 'ς τὰ νιάτα των, βαρύνονται τώρα εἰς τὰ γεράματα νὰ τὰ ποῦν 'ς τὰ ἐγγονάκια των. Ὁ στενὸς ἐκεῖνος δεσμός, ὁ ὁποῖος ἄλλοτε συνέδεε τόσον πολὺ τὰ ἀσπρισμένα γηρατειὰ μὲ τὴν ροδαλὴν νεότητα, ἤρχισε νὰ χαλαρώνεται. Εἰς τὰς Ἀθήνας τοὐλάχιστον ζήτημα εἶναι ἂν ἀκούωνται σήμερον παραμύθια εἰς τὰς ὁπωσδήποτε καλὰς τάξεις. Εἰς τὸν λαὸν τῶν πόλεων κάπως διατηροῦνται, ἀλλὰ καὶ ἀπ' ἐκεῖ θὰ ἐκδιωχθοῦν καὶ μόνον τὸν ἀφελῆ βίον τῶν χωρικῶν

θὰ συνοδεύουν, ἕως ὅτου νὰ ἐκτοπισθοῦν καὶ ἀπ' ἐκεῖ, ὅπως ἐκτοπίζεται καὶ τὸ δημοτικὸ τραγούδι. Καὶ ἔτσι καὶ ὁ λαὸς καὶ τὰ παιδάκια ἡμέρα μὲ τὴν ἡμέρα χάνουν μίαν ἀπὸ τὰς ἀθῳοτέρας καὶ ποιητικωτέρας ἀπολαύσεις των, χωρὶς δυστυχῶς ὁ νεώτερος πολιτισμὸς νὰ ἔχῃ πῶς νὰ συμπληρώσῃ τὸ δημιουργούμενον κενὸν μὲ ἄλλο ἰσάξιον πνευματικὸν προϊόν. Ἀλλοῦ ἀντελήφθησαν τὴν σπουδαιότητά των καὶ εὗρῆκαν τὸν τρόπον νὰ τὰ διατηρήσουν, ἔστω καὶ μὲ τεχνητὴν ζωήν. Καὶ ἀφ' οὗ οἱ φυσικοὶ διδάσκαλοί των, οἱ γιαγιές, τὰ ἐγκατέλειψαν, τὰ ἐχρησιμοποίησεν ἡ ἐκπαίδευσις καὶ τὸ σχολεῖον. Εἰς ἡμᾶς ἕως τώρα ἐπισήμως δὲν ἔχει γίνει τίποτε. Τελευταῖον ἐνεφανίσθησαν ἐξ ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας μερικὰ εὐοίωνα σημεῖα. Μερικαὶ ἐκδόσεις σκόπιμοι ἐσημειώθησαν. Ἂς ἐλπίσωμεν ὅτι δὲν θὰ σταματήσουν καί, ἂν δὲν ἔκαμε τίποτε τὸ παρελθόν, ὅτι κάτι θὰ κάμῃ τοὐλάχιστον τὸ μέλλον.

Δ'

Μαγεία, μάγοι καὶ μαγίστρες.

Ἡ μαγεία, οἱ μάγοι καὶ οἱ μαγίστρες, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὸ θέμα τοῦ σημερινοῦ τετάρτου καὶ τελευταίου ἡμῶν μαθήματος, εἶναι ζήτημα εὐρύτατον, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ πραγματευθῇ κανεὶς εἰς ἓν μάθημα. Διὰ νὰ ἐξαντληθῇ, θὰ ἐχρειάζετο ἴσως σειρὰν μαθημάτων καὶ πάλιν δὲν ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ εἶναι βέβαιος ὅτι μὲ ὅλα ὅσα θὰ ἔλεγε θὰ ἐξήντλει τὸ θέμα, τὸ ὁποῖον τόσας ἐρεύνας καὶ ζητήσεις προυκάλεσε καὶ προκαλεῖ. Διὰ τοῦτο ἀναγκαστικῶς θὰ περιορισθῶ εἰς γενικὰς μόνον γραμμὰς καὶ εἰς τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα σημεῖα.

Καὶ πρῶτα πρῶτα προβάλλεται τὸ ἐρώτημα, τί εἶναι μαγεία; Ὅπως σήμερον ἐννοοῦμεν αὐτήν, εἶναι τὸ σύνολον τῶν ἐνερ-

γειῶν ἐκείνων καὶ λόγων, διὰ τῶν ὁποίων πιστεύει ὁ ἄνθρωπος ὅτι ἠμπορεῖ κατά τινα τρόπον ὑπερφυσικὸν καὶ μυστηριώδη νὰ ἀποτρέψῃ ἢ νὰ προκαλέσῃ εἴτε τὰ κακὰ εἴτε τὰ ἀγαθά. Ἡ τοιαύτη ἀνθρωπίνη πίστις βεβαίως δὲν δύναται νὰ ἔχῃ τὴν ἀρχήν της εἰς τοὺς σημερινοὺς χρόνους, διότι εὑρίσκεται εἰς πλήρη ἀντίφασιν πρὸς τὰς ἐπικρατούσας σήμερον ἀντιλήψεις.

Σήμερον μετὰ τὴν πρόοδον, τὴν ὁποίαν ἔκαμαν αἱ ἐπιστῆμαι καὶ μετὰ τὰς μεγάλας φυσικὰς ἀνακαλύψεις, αἱ ὁποῖαι ἐστερέωσαν τὴν πίστιν εἰς τοὺς φυσικοὺς νόμους καὶ τὴν φυσικὴν αἰτιότητα, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ἀναγκαίως καὶ ἀπαραβάτως γίνονται ὅλα τὰ φαινόμενα, ἡ πίστις εἰς πράξεις καὶ λόγους, ἔχοντας ἐνέργειαν ὑπερφυσικήν, μὴ ὑπαγομένην εἰς τοὺς γνωστοὺς φυσικοὺς νόμους, ἀποτελεῖ τέλειον ἀναχρονισμόν, φαίνεται ὡς κάτι ἀπηρχαιωμένον, ὡς ὑπόλειμμα παλαιοτάτων, πρωτογόνων χρόνων, ἀνῆκον εἰς τὰς κατωτέρας βαθμίδας τοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ τοιοῦτον εἶναι αἰσθητὸν ὄχι μόνον εἰς τὰς σημερινὰς ἀνωτάτας κοινωνικὰς τάξεις τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλον τὸν ὄγκον αὐτῶν, ὁ ὁποῖος τὴν μαγείαν ἀποδίδει εἰς τοὺς γείτονας λαούς, τοὺς ὀλιγώτερον προηγμένους. Π. χ. εἰς τὰς Ἰνδίας κατὰ τὴν ἀρχαιότητα οἱ περισσότερον πολιτισμένοι Ἄριοι ἐθεώρουν ὡς μάγους τὰς ὑποταχθείσας αὐτοχθόνους φυλάς, αἱ ὁποῖαι ἦσαν πολὺ κατώτεραι εἰς τὸν πολιτισμόν, οἱ δὲ Ἕλληνες ἀπέδιδον φοβερὰς μαγικὰς δυνάμεις εἰς τὰς παλαιοτέρας πιθανῶς φυλάς, αἱ ὁποῖαι κατήντησαν ἐντελῶς μυθικαί, τοὺς Τελχῖνας, τοὺς Δακτύλους, τοὺς Κουρῆτας κτλ. Εἰς τὸν ἑλληνορρωμαϊκὸν κόσμον ἡ μαγεία ἀπεδίδετο εἰς τοὺς διαφόρους ἀνατολικοὺς λαοὺς καὶ κυρίως εἰς τοὺς Αἰγυπτίους καὶ τοὺς Χαλδαίους, οἱ ὁποῖοι καὶ πραγματικῶς ἤσκουν τοιαύτας μαγικὰς τέχνας. Εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐπίσης εἰς διαφόρους κατωτέρους λαοὺς ἀπε-

δίδετο. Εἰς μίαν ἐπῳδὴν βυζαντινῶν χρόνων ἀναφέρονται : ἢ *μάγος* ἢ *μάγισσα*, ἢ *Γάλλος* ἢ *Γάλλαινα*, ἢ *Πέρσης* ἢ *Πέρσισσα*, ἢ *Αἰγύπτιος* ἢ *Αἰγύπτισσα*, ἢ *Βαβυλώνιος* ἢ *Βαβυλώνισσα*, ἢ *Σύρος* ἢ *Σύρισσα*, ἢ *Ἑβραῖος* ἢ *Ἑβραῖσα*, ἢ *Ἀτζίγγανος* ἢ *Ἀτζιγγάνισσα*, ἢ *Παυλιανὸς* ἢ *Παυλιάνισσα*, ἢ *Ἀρμένις* ἢ *Ἀρμένισσα*, ἢ *Κύπριος* ἢ *Κύπρισσα*. Ἐπίσης οἱ Ἄραβες ἐθεωροῦντο ὡς φοβεροὶ μάγοι. Σήμερον ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς εἰς τοὺς Ἀθιγγάνους καὶ τοὺς Τούρκους ἀποδίδει ἀνωτέρας μαγικὰς ἰδιότητας. Ἐπίσης οἱ Σκανδιναυοὶ ἀποδίδουν μαγικὰς τέχνας εἰς τοὺς ὀλιγώτερον πεπολιτισμένους Φινλανδοὺς καὶ τοὺς Λάπωνας, ὅλοι δὲ γενικῶς οἱ εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ πιστεύουν εἰς τὰς μαγικὰς δυνάμεις τῶν Ἀθιγγάνων. Τὸ δὲ περίεργον εἶναι ὅτι καὶ λαοὶ πολὺ ὀλιγώτερον πεπολιτισμένοι τὴν μαγείαν ἀποδίδουν εἰς ἔτι κατωτέρους ἑαυτῶν λαούς. Οὕτω π. χ. οἱ Ἀβυσσηνοὶ θεωροῦν ὡς δυνατοὺς μάγους μίαν κατωτέραν παρ' αὐτοῖς φυλήν, τοὺς *Boudas*, οἱ ὁποῖοι ὡς καὶ οἱ ἰδικοί μας Γύφτοι εἶναι οἱ σιδηρουργοί των, εἰς τὴν Βιρμανίαν τῆς Ἀσίας τοὺς *Lavas*. Οἱ μωαμεθανοὶ Μαλαῖοι, οἱ ὁποῖοι καὶ οἱ ἴδιοι ἔχουν μάγους καὶ ἐξορκιστάς, θεωροῦν πολὺ ἀνωτέρους τοὺς μάγους διαφόρων βαρβαρωτάτων μὴ μωαμεθανικῶν φυλῶν τῆς Χερσονήσου τῶν *Mintiras* καὶ τῶν *Iakoun*. Κάθε *Iakoun* θεωρεῖται ὡς ὂν ὑπερφυσικόν, τὸ ὁποῖον ἠμπορεῖ καὶ νὰ ὠφελήσῃ καὶ νὰ βλάψῃ, καὶ εἰς αὐτοὺς προστρέχουν, ὅταν ἔχουν κάποιαν ἀνάγκην. Ἐντὸς δ' ἑκάστου λαοῦ τὰ ἀνώτερα στρώματα πάντοτε εἰς τὰ κατώτερα ἀποδίδουν τὴν μαγείαν. Τὸ πρᾶγμα τοῦτο ἀποδεικνύει ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν εἴπομεν, πόσον δηλ. ἀσυμβίβαστος εἶναι ἡ μαγεία πρὸς τὰ κάπως προηγμένα στάδια τοῦ πολιτισμοῦ καὶ πόσον ἐντελῶς πρωτόγονον χαρακτῆρα φέρει. Διὰ τοῦτο, ἂν θέλωμεν νὰ εὕρωμεν τὴν ἐξήγησιν αὐτῆς, πρέπει νὰ προστρέξωμεν εἰς τὰς ἐντελῶς πρωτογόνους

ἀντιλήψεις τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως αὐταὶ παρουσιάζονται εἰς τοὺς ἀγριωτάτους λαούς, εἰς τοὺς ὁποίους ἀκριβῶς ἡ μαγεία πληροῖ ὅλον τὸν πνευματικὸν βίον.

*
* *

Εἰς αὐτοὺς λοιπὸν τοὺς λαοὺς ἰδέαι περὶ θεοῦ ἢ θεῶν ἀνωτέρων, ὅπως τοὺς ἀντιλαμβανόμεθα ἡμεῖς καὶ ὅπως τοὺς ἀντελαμβάνοντο καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, δὲν ὑπάρχουν. Τὸ μόνον, εἰς τὸ ὁποῖον πιστεύουν, εἶναι αἱ ψυχαὶ τῶν νεκρῶν καὶ διάφοροι δαίμονες, εἰς τὴν ἐνέργειαν τῶν ὁποίων ἀποδίδεται κάθε ἔκτακτον γεγονὸς εἴτε καλὸν εἴτε συνηθέστερον κακόν. Ὅλαι π. χ. αἱ καταιγίδες, ἢ αἱ ξηρασίαι, καὶ πρὸ πάντων ὅλαι αἱ ἀσθένειαι καὶ οἱ θάνατοι θεωροῦνται ἔργον τῶν δαιμόνων τούτων.

Ἀνεπτύχθησαν δὲ αἱ ἰδέαι αὗται περὶ ὑπάρξεως ψυχῶν καὶ πνευμάτων καὶ δαιμόνων, ἐντελῶς σύμφωνα μὲ τὴν ἀφελῆ καὶ πρωτόγονον ἀντίληψιν τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων. Τὰ δὲ ἐλατήρια ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἔδωκαν τὴν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν εἶναι ὁ θάνατος ἀφ' ἑνὸς καὶ τὰ ὄνειρα ἀφ' ἑτέρου. Ὅταν ὁ ἄγριος βλέπῃ ἕνα ἄνθρωπον, τὸν ὁποῖον πρὸ ὀλίγου ἔβλεπε νὰ ζῇ καὶ νὰ κινῆται καὶ νὰ ἐνεργῇ, νεκρὸν καὶ ἀκίνητον, δὲν ἠμπορεῖ νὰ φαντασθῇ ὅτι εἶναι πλέον σῶμα ἄψυχον, ἀλλὰ πιστεύει ὅτι κάτι τοῦ συνέβη ἔκτακτον καὶ ἔπαυσε νὰ κινῆται, ὅπως ἀκριβῶς παύομεν νὰ κινούμεθα καὶ εἰς τὸν ὕπνον, κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ὁ ἴδιος ἄνθρωπος, μὲ τὰς ἰδίας ἀνάγκας καὶ τὰς ἰδίας δυνάμεις. Δι' αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ τὸν περιποιοῦνται, φροντίζουν διὰ τὸ σῶμά του, τοποθετοῦν γῦρο του τροφάς, ζητοῦν τὴν συμβουλήν του καὶ τὸν ἐρωτοῦν διὰ διάφορα πράγματα. Σηκώνουν π. χ. τὰς χεῖράς του ἢ ἄλλα μέλη τοῦ σώματος καὶ τὰ ἀφήνουν κατόπιν νὰ πέσουν καὶ ἀπὸ τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν θὰ πάρουν, συμπεραίνουν τὴν ἀπάντησιν.

Φοβοῦνται δὲ νὰ παραλείψουν τίποτε, διότι φοβοῦνται τὴν δύναμίν του. Πιστεύουν ὅτι ἠμπορεῖ νὰ βλάψῃ, ὅπως ἠμπορεῖ νὰ βλάψῃ καὶ ὁ ζωντανὸς καὶ μάλιστα κάτι περισσότερον.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διὰ τοὺς ἀγρίους αὐτοὺς ἡ προσωπικὴ ἀνθρωπίνη ἐνέργεια, ἃς τὴν εἴπωμεν μὲ τὸ σημερινόν της ὄνομα, ἡ ψυχή, εἶναι συνδεδεμένη μὲ ὅλον τὸ σῶμα καὶ ὑπάρχει ἐφ' ὅσον ὑπάρχει τὸ σῶμα καὶ μόνον ἂν καταστραφῇ ὁλόκληρον τὸ σῶμα,καταστρέφεται καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτή.Λείψανον τῶν ἰδεῶν αὐτῶν σημερινὸν εἶναι αἱ δοξασίαι τοῦ λαοῦ περὶ τῶν βρυκολάκων. Ὁ βρυκόλακας εἶναι νεκρὸς ἄλειωτος, τοῦ ὁποίου ἡ ψυχὴ δὲν ἐπῆγεν εἰς τὸν ᾅδην, ἀλλὰ μένει προσκεκολλημένη εἰς τὸ ἄλειωτο σῶμα.Εἶναι δὲ ἐνοχλητικώτατος διὰ τοὺς ζῶντας, διότι κάθε νύκτα ἀφήνει τὸν τάφον του καὶ βγαίνει ἔξω καὶ καταστρέφει τὰ ποίμνια,πνίγει τὰ βρέφη, ρίπτει λίθους κατὰ τῶν διαβατῶν καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ μόνον τὸ Σάββατον παραμένει εἰς τὸν τάφον του. Δὲν ἠμποροῦν δὲ οἱ ζῶντες νὰ ἀπαλλαχθοῦν ἀπ' αὐτὸν παρὰ μόνον ἂν τὸν σχίσουν,τοῦ βγάλουν τὴν καρδιὰ καὶ κατόπιν τὸν καύσουν. Ἡ ἑλληνικὴ λαογραφία ἔχει πλεῖστα τοιαῦτα παραδείγματα, τὰ ὁποῖα ὑπενθυμίζουν βαρβαρωτάτους χρόνους. Ἀναφέρονται δὲ καὶ χωρία ὁλόκληρα, ἐρημωθέντα ἀπὸ τὸν φόβον τῶν βρυκολάκων. Ἰδίως εἰς τὴν Κρήτην ὁ φόβος αὐτὸς εἶναι ἐξαιρετικός, ὀνομάζονται δὲ ἐκεῖ *καταχανάδες*.

Ἡ ψυχὴ λοιπόν, ὡς εἴπομεν, διὰ τὸν πρωτόγονον ἄνθρωπον εἶναι τελείως συνδεδεμένη μὲ τὸ σῶμα. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ μερικὰ μέρη τοῦ σώματος, τὰ ὁποῖα πιστεύονται ὡς τὰ κατ' ἐξοχὴν κέντρα τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας,ὡς αἱ ἕδραι τῆς ψυχῆς. Τοιαῦτα π. χ. εἶναι οἱ νεφροί, τὸ ἧπαρ, βραδύτερον ἡ καρδία, οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ τὸ βλέμμα, εἰς τὸ ὁποῖον διὰ τοῦτο ἀπὸ ὅλους τοὺς λαοὺς ἐδόθη τοιαύτη σημασία, ἡ ὁποία καὶ

σήμερον σώζεται εἰς τὰς περὶ βασκανίας δοξασίας. Πιστεύουν δὲ οἱ ἄγριοι ὅτι, ἀφ' οὗ αὐτὰ εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν τόπος τῆς ψυχῆς, ἔχουν καὶ ἐξαιρετικὴν δύναμιν καὶ διὰ τοῦτο οἱ ἀνθρωποφάγοι, ὅταν συλλαμβάνουν αἰχμαλώτους καὶ τοὺς τρώγουν, ἐκλέγουν κατὰ προτίμησιν αὐτὰ τὰ μέρη, ὄχι διότι εἶναι τὰ νοστιμώτερα ἀλλὰ διότι νομίζουν ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐνσωματώνονται, οὕτως εἰπεῖν, τὴν ψυχὴν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ φονευθέντος. Ἐπίσης καὶ τὸ αἷμα θεωρεῖται ὡς ἕδρα τῆς ψυχῆς, ὅθεν καὶ πίνουν ἀπὸ τὸ αἷμα τῶν θυμάτων, ἔπειτα δὲ καὶ αἱ ἐκκρίσεις, ὁ σίελος καὶ ἰδίως τὰ οὖρα, τὰ ὁποῖα καὶ συνδέονται πρὸς τοὺς νεφρούς. Ἀλλὰ καὶ κάθε μέρος τοῦ σώματος, αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς, οἱ ὀδόντες, οἱ ὄνυχες, τὰ ὀστᾶ, ἔχει καὶ μέρος ἀπ' αὐτὴν τὴν ψυχὴν καὶ ἑπομένως ἠμπορεῖ νὰ ἐνεργήσῃ, ὅπως ἐνεργεῖ καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος. Ἀκόμη δὲ καὶ τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα μεταχειρίζεται ὁ ἄνθρωπος, παίρνουν κάτι τι ἀπ' αὐτόν, ἀπὸ τὸ εἶναί του, ἀπὸ τὴν δύναμίν του. Ἂν δὲ εἰς αὐτὰς τὰς ἰδέας προστεθῇ καὶ ὁ φόβος, τὸν ὁποῖον αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος ἐνώπιον τοῦ νεκροῦ, ἐξηγεῖται πολὺ καλὰ διατί ὅλοι σχεδὸν οἱ λαοὶ καὶ μάλιστα οἱ ὀλιγώτερον προηγμένοι φοβοῦνται νὰ μεταχειρισθοῦν πράγματα, τὰ ὁποῖα μετεχειρίσθη ὁ νεκρός. Εἰς μερικοὺς δὲ μάλιστα τόσος εἶναι ὁ φόβος, ὥστε ἐγκαταλείπουν ἀμέσως τὴν καλύβην, ὅπου ἔζων μετὰ τοῦ νεκροῦ καὶ ὅλα τὰ πράγματά των καὶ φεύγουν μακράν, διὰ νὰ ἱδρύσουν ἄλλοῦ κατοικίαν.

Εἰς τὰς πρωτογόνους ταύτας ἰδέας προσετέθησαν βαθμηδὸν καὶ ἄλλαι ἐπίσης πρωτόγονοι. Σιγὰ σιγὰ δηλ. ὁ ἄνθρωπος παρετήρησεν ὅτι τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικὸν τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἀναπνοὴ καὶ ὅτι, ὅταν φύγῃ ἡ τελευταία πνοή, φεύγει καὶ κάθε κίνησις καὶ ἐνέργεια ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον. Τί φυσικώτερον λοιπὸν νὰ πιστεύσῃ ὅτι ἡ ψυχὴ εἰς τὴν ἀναπνοὴν ἔχει τὴν

ἕδραν της καὶ ὅτι μαζὶ μὲ τὴν τελευταίαν πνοὴν φεύγει καὶ ἡ ψυχή, ἡ ὁποία φυσικὰ θὰ εἶναι κάτι ὡσὰν αὐτὴν τὴν πνοήν. Καὶ τὸ ὄνομα δὲ τὸ ἑλληνικὸν *ψυχὴ* καὶ τὸ λατινικὸν *anima* δεικνύουν ἀκριβῶς τὴν τοιαύτην ἀντίληψιν τῆς ψυχῆς ὡς πνοῆς. Καὶ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη εἰς τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν εὑρίσκεται, ὅταν λέγῃ περὶ τῶν πρωτοπλάστων ὅτι ὁ Θεὸς ἐνεφύσησεν εἰς αὐτοὺς πνοὴν ζωῆς.

Ἐκ τῆς ἰδέας αὐτῆς ἐξηγεῖται διατί εἰς μερικοὺς λαοὺς ἐπάνω ἀπὸ τὸν ἀποθνήσκοντα βάζουν τὸν υἱόν του διὰ νὰ πάρῃ τὴν τελευταίαν του πνοήν, νὰ ἐνσωματωθῇ δηλ. τὴν ψυχὴν τοῦ ἀποθανόντος, καὶ διατί οἱ ἀρχαῖοι Μεξικανοί, ὅπως φαίνεται ἀπὸ πολλὰ μνημεῖα, ἐπίστευον εἰς τὴν διὰ τῆς ἀναπνοῆς ἀνταλλαγὴν τῶν ψυχῶν. Ἐπίσης ἀπ' ἐδῶ ἐξηγεῖται καὶ ἡ μαγικὴ δύναμις, ἡ ὁποία ἀποδίδεται εἰς τὸ φύσημα, καὶ ἡ χρησιμοποίησις αὐτοῦ εἰς τοὺς ἐξορκισμοὺς καὶ τὰς μαγείας. Αἱ γραῖαι ὅπως πτύουν, ἔτσι καὶ φυσοῦν συχνὰ ἔπειτα ἀπὸ τὰ ξόρκια τους.

*
* *

Ἡ ἀντίληψις αὕτη τῆς ψυχῆς ὡς πνοῆς διηυκόλυνε πολὺ τὴν ἰδέαν τοῦ χωρισμοῦ τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα, ὡς ὄντος ἰδιαιτέρου, τὸ ὁποῖον εἶναι μὲν συνδεδεμένον μὲ τὸ σῶμα, ἠμπορεῖ ὅμως νὰ ἐξέρχεται ἀπ' αὐτὸ καὶ νὰ ζῇ ἀνεξαρτήτως αὐτοῦ. Ἀλλὰ εἰς τὴν ἰδέαν αὐτὴν ἦλθεν ὁ ἄνθρωπος κυρίως ἀπὸ τὰ ὄνειρα.

Τὰ ὄνειρα διὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου ἔχουν τόσην σημασίαν, ὅσην καὶ ὁ ἔξυπνος βίος. Δι' αὐτὸν καὶ αὐτὰ εἶναι τόσον ἀληθῆ καὶ πραγματικά, ὅσον καὶ ὅσα αἰσθάνεται μὲ ἀνοικτοὺς ὀφθαλμούς. Εἰς τὰ ὄνειρα λοιπὸν αὐτὰ ὁ ἄνθρωπος βλέπει ὅτι τρέχει, κινεῖται, ἐνεργεῖ, μεταβαίνει εἰς

ἄλλους τόπους, πράγματα τὰ ὁποῖα δὲν ἔχει κανένα λόγον νὰ μὴ τὰ θεωρῇ πραγματικά. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἐνῷ τὸ σῶμα του οὐδόλως μετακινεῖται ἐκ τῆς θέσεως του, αὐτὸς κινεῖται καὶ ἐνεργεῖ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον φυσικώτατα ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἰδέαν περὶ χωρισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου εἰς δύο, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μέρη, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓν εἶναι τὸ σῶμα, τὸ δὲ ἄλλο ἡ ψυχή, ἡ ὁποία εἶναι καὶ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ δύναται νὰ εἰσέρχεται καὶ νὰ ἐξέρχεται ἀπ' αὐτὸ καὶ νὰ κινῆται ἐλευθέρως καὶ νὰ ζῇ βίον ἀνεξάρτητον αὐτοῦ. Τὴν ἰδέαν δὲ αὐτὴν ἐνισχύει ἀκόμη περισσότερον ἡ εἰς τὰ ὄνειρα ἐμφάνισις καὶ τῶν μορφῶν τῶν νεωστὶ ἀποθανόντων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον διὰ τὸν ἀφελῆ πρωτόγονον ἄνθρωπον σημαίνει ὅτι αὐτοὶ δὲν ἐχάθησαν, ἀλλ' ἐξακολουθοῦν νὰ ζοῦν ὑπὸ τὴν μορφήν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν παρουσιάζονται εἰς τὰ ὄνειρα. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἀντίληψις τῶν ψυχῶν, ὡς σκιῶν ἀορίστων καὶ ἀσυλλήπτων, ὅπως ἀκριβῶς παρουσιάζονται καὶ εἰς τὸν Ὅμηρον καὶ εἰς τὰς δοξασίας τοῦ σημερινοῦ λαοῦ εἰς τὰ λεγόμενα φαντάσματα. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐσχηματίσθη ἡ πίστις περὶ ἐξακολουθήσεως τοῦ βίου τῶν νεκρῶν καὶ μετὰ θάνατον καὶ περὶ τοῦ εἴδους τῆς μορφῆς τῶν ψυχῶν.

Ἀλλ' οἱ εἰς τὸν ὕπνον ἐμφανιζόμενοι νεκροὶ καὶ ἄλλαι διάφοροι μορφαὶ δὲν εἶναι πάντοτε εὐχάριστοι. Εἰς τοὺς ἐφιάλτας, εἰς τὰ παραληρήματα, εἰς τοὺς ἀγωνιώδεις ὕπνους τῶν ἀσθενῶν αἱ μορφαὶ αὐταὶ τῶν ὀνείρων εἶναι φοβεραί. Οὕτω κοντὰ εἰς τὰς ἀβλαβεῖς ψυχάς, τὰς ὁποίας εὐχαρίστως βλέπει κανείς, ἐμορφώθη καὶ ἡ πίστις εἰς τὰς κακὰς ψυχὰς καὶ τὰ διάφορα τέρατα τῶν νοσηρῶν ὀνείρων, τὰ ὁποῖα ἀπετέλεσαν τὸν πυρῆνα τῆς πίστεως εἰς τοὺς κακοὺς δαίμονας, τοὺς προξένους παντὸς κακοῦ καὶ πρὸ πάντων τῶν ἀσθενειῶν. Διότι βέβαια τίποτε δὲν ἠμπόδιζε τὸν κατὰ φύσιν ἄνθρωπον νὰ πι-

στεύσῃ ὅτι αὐτοὶ οἱ φοβεροὶ νεκροὶ καὶ αἱ ἄλλαι φοβεραὶ τῶν ὀνείρων μορφαί, αἱ ὁποῖαι ἀκριβῶς εἰς ὥρας ἀσθενείας ἐμφανίζονται, εἶναι καὶ οἱ πρόξενοι τῶν ἀσθενειῶν. Καὶ πραγματικῶς εἰς ὅλους τοὺς κατὰ φύσιν λαοὺς ὑπάρχει ἀκράδαντος ἡ πεποίθησις ὅτι αἱ ἀσθένειαι καὶ οἱ θάνατοι καὶ πᾶν ἄλλο ἀτύχημα εἰς τὴν ἐνέργειαν τοιούτων κακοποιῶν δαιμόνων ὀφείλονται. Λείψανον τῶν τοιούτων δοξασιῶν εἶναι ἡ πίστις τοῦ λαοῦ καὶ σήμερον ἀκόμη, ὅτι διάφοροι ἀσθένειαι προέρχονται ἀπὸ διάφορα ἀερικά, νεράϊδες κτλ., ἐπίσης καὶ ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον φαντάζεται ὁ ἑλληνικὸς λαὸς καὶ σήμερον ἀκόμη τὰς ἀσθενείας, τὴν χολέραν, τὴν πανούκλαν, τὴν εὐλογίαν κ.τ.λ.

*
* *

Ἀφ' οὗ λοιπὸν οἱ κακοὶ οὗτοι δαίμονες ἦσαν οἱ πρόξενοι τῶν ἀσθενειῶν καὶ τῶν κακῶν ἐν γένει εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἔπρεπε νὰ εὑρεθοῦν καὶ τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων οὗτοι νὰ κατανικηθοῦν, νὰ καταδιωχθοῦν, διὰ νὰ γίνῃ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τοῦ κακοῦ. Καὶ ποῖα μέσα φαντάζεσθε ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ εὕρῃ ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος διὰ τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν κακοποιῶν δαιμόνων ; Πρωτίστως αὐτὰ τὰ ἴδια μέσα, τὰ ὁποῖα μεταχειρίζεται καὶ κατὰ τῶν ἀνθρώπων, δηλ. ἀπειλὰς μὲ λόγους καὶ μὲ χειρονομίας, ἀπειλὰς μὲ ὅπλα, κρότους ἐκφοβιστικούς, προσπαθείας βιαίας πρὸς ἀπόσπασιν ἀπὸ τοῦ σώματος τοῦ δαίμονος, ξυλοκοπήματα κ.τ.λ., ἔπειτα δυσώδη σώματα, καπνοὺς κ.τ.τ. Καὶ πραγματικῶς ὅλα αὐτὰ τὰ μέσα τὰ εὑρίσκομεν χρησιμοποιούμενα. Αἱ ἀπειλαὶ μὲ λόγους καὶ μὲ χειρονομίας εἶναι ἀπαραίτητοι. Μὲ τὸ ξίφος καὶ τὸ δόρυ ἀπειλοῦν τὸν δαίμονα ὅτι θὰ τὸν διατρυπήσουν καὶ κινοῦν αὐτὰ ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀρρώστου, μὲ τὸ τύμπανον καὶ ἄλλα θορυβοποιὰ ὄργανα ἐγείρουν θόρυβον ἐκκω-

φαντικόν, μὲ τοὺς χεῖρας πιέζουν φοβερὰ τὸ πάσχον μέρος διὰ νὰ βγάλουν τὸν δαίμονα, ὁ ὁποῖος ἔχει εἰσχωρήσει ἐκεῖ, καὶ ἔχομεν εἰς τοῦτο τὴν ἀρχὴν τῶν ἰατρικῶν ἐντριβῶν, ἀπομυζοῦν ἔπειτα ἰσχυρότατα τὸ μέρος ἢ καὶ φλεβοτομοῦν, διὰ νὰ διευκολύνουν τὴν ἔξοδον τοῦ δαίμονος, καὶ ἔχομεν ἐδῶ τὴν ἀρχὴν τῶν φλεβοτομιῶν καὶ τῆς βεντούζας, συχνότατα δὲ καὶ ξυλοκοποῦν τὸν ἀσθενῆ, μὲ τὴν ἰδέαν ὅτι ξυλοκοποῦν μαζὶ καὶ τὸ δαιμόνιον καὶ τὸ ἀναγκάζουν νὰ φύγῃ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑπομιμνήσκει τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον θεραπεύουν τὴν τρέλλαν οἱ δικοί μας καλόγηροι, ἢ καπνίζουν τέλος ἰσχυρότατα τὸν ἀσθενῆ.

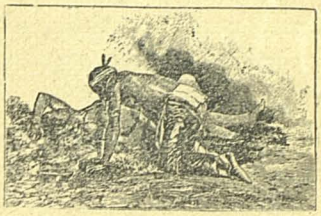

Ἰατρὸς ἐρυθρόδερμος ἀπομυζῶν τὴν ἀσθένειαν.

Ἀλλὰ πολλάκις δὲν ἀρκοῦν αὐτά. Τὸ δαιμόνιον εἶναι ἀρκετὰ ἰσχυρὸν καὶ πρέπει νὰ χρησιμοποιηθοῦν καὶ ἄλλα ἰσχυρότερα τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως μέσα. Τοιαῦτα πρωτίστως εἶναι ἐκεῖνα τὰ μέρη τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, εἰς τὰ ὁποῖα, καθὼς εἴπομεν, πιστεύεται ὅτι ἑδρεύει ἰδιαιτέρως ἡ ψυχὴ ἢ ὅπωσδήποτε ὑπάρχει ἡ ψυχικὴ δύναμις ἑνὸς νεκροῦ.

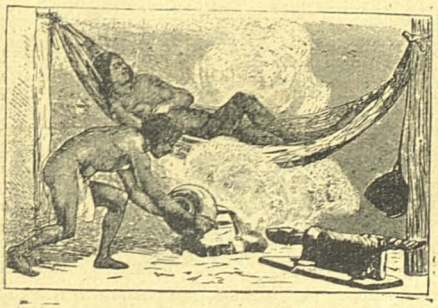

Ἀτμόλουτρον ἐρυθροδέρμου λεχοῦς.

Αὐτὰ λοιπὸν μετεχειρίσθησαν ὡς ἀποτρόπαια καὶ αὐτὰ ἀκόμη ἐξακολουθοῦν νὰ χρησιμοποιοῦνται καὶ σήμερον εἰς τὰ λείψανα τῶν διαφόρων μαγικῶν συνηθειῶν. Δι' αὐτὸ κρεμοῦν εἰς τὸν λαιμόν τους οἱ ἄγριοι νεφρούς, ὀδόντας, ὀστᾶ καὶ ἄλλα ἀνθρώπινα μέλη, τὰ ὁποῖα εἶναι οἱ προπάτορες τῶν σημερινῶν φυλακτῶν, τὰ ὁποῖα κρεμοῦν αἱ μητέρες εἰς τὰ παιδιά, δι' αὐτὸ καὶ τὸ φτύσιμο ἀκόμη καὶ σήμερον συνηθίζεται, διὰ νὰ προφυλάξῃ ἀπὸ τὸ κακὸ μάτι καὶ ἀπὸ κάθε κακό, δι' αὐτὸ φτύνουν εἰς τὸν κόρφο τους καὶ δι' αὐτὸ οἱ γριὲς ξορκίστρες, ἀφ' οὗ διαβάσουν τὸ ξόρκι τους, φτύνουν καὶ τρεῖς φορὲς γιὰ νὰ φύγῃ τὸ κακό. Εἰς αὐτὰ δὲ τὰ μέσα σιγὰ σιγὰ προστίθενται καὶ ἄλλα, τὰ ὁποῖα ἀπὸ παρομοίας ἰδέας ἔχουν τὴν ἀρχήν τους καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀποτελεῖται κύκλος ἐνεργειῶν, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὰ πρῶτα καὶ κύρια μαγικὰ μέσα, τὰ ὁποῖα ἐξηκολούθησαν πάντοτε νὰ χρησιμοποιοῦνται εἰς τὴν μαγείαν, σῴζονται δὲ καὶ μέχρι σήμερον εἰς τὰς δεισιδαιμονίας τῶν πεπολιτισμένων λαῶν.

*
* *

Χρησιμοποιεῖ δὲ αὐτὰ κατ' ἀρχὰς οἱοσδήποτε. Σιγὰ σιγὰ ὅμως εἰς τοὺς λαούς, ὅπως εἴπομεν καὶ εἰς τὸ πρῶτον μάθημα, ἐμορφώθη ἰδιαιτέρα τάξις ἀνθρώπων, οἱ μάγοι ἢ ἰατροί, οἱ ὁποῖοι ἰδιαιτέρως ἐκαλλιέργησαν τὰ μαγικὰ ταῦτα μέσα. Συνετέλεσε δὲ πιθανῶς εἰς τὴν μόρφωσιν τοιαύτης ἐπαγγελματικῆς τάξεως ἡ φυσικὴ ἰδιοφυΐα μερικῶν ἀτόμων νευρικῆς φύσεως, ἐπιρρεπῶν εἰς νευρικὰς καταστάσεις, ἐκστάσεις, ἐνθουσιασμούς, ὁράματα κ.τ.τ., πρᾶγμα τὸ ὁποῖον διὰ τὸν κατὰ φύσιν ἄνθρωπον εἶναι ἀπόδειξις ἰδιαιτέρας σχέσεως τῶν ἀνθρώπων τούτων πρὸς τὰ πνεύματα καὶ τοὺς δαίμονας. Σήμερον οἱ μάγοι αὐτοὶ

ἢ ἰατροὶ εὑρίσκονται εἰς ὅλους τοὺς κατὰ φύσιν λαούς, καί, καθὼς λέγουν οἱ ἱεραπόστολοι, εἶναι τὰ σπουδαιότερα κωλύματα εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ. Θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ σᾶς κάμω μίαν σύντομον περιγραφὴν αὐτῶν.

Μάγοι γίνονται συνήθως ὅσοι δύνανται νὰ ἐπικοινωνοῦν μὲ τὰ πνεύματα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον φυσικά, καθὼς εἴπομεν, συμβαίνει συνήθως εἰς τὰς νευρικὰς καὶ ὑστερικὰς φύσεις. Οὕτω π. χ. εἰς τοὺς Αὐστραλούς, ἐὰν ἕνα παιδὶ ἴδῃ εἰς τὸν ὕπνον του ἢ εἰς ἐφιάλτας τὸν δαίμονα τῶν ἀσθενειῶν, προορίζεται ὡς μάγος. Ἐπίσης οἱ περισσότεροι μάγοι γίνονται κατόπιν σοβαρᾶς ἀσθενείας, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας κατὰ τοὺς ἐφιάλτας καὶ τὰ παραληρήματά των πιστεύεται ὅτι ἐπεκοινώνησαν πρὸς τὰ πνεύματα καὶ ἀπέκτησαν τὰς μαγικὰς δυνάμεις. Πλὴν τούτου τὸ ἐπάγγελμα εἶναι καὶ κληρονομικόν.

Διὰ νὰ χρισθῇ ὅμως κανεὶς τέλειος μάγος, ἐκτὸς τῶν ἐξαιρετικῶν περιστάσεων, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ δύναμις τῆς μαγείας ἔρχεται ἐξαφνικὰ ὡς ἐνθουσιασμὸς καὶ προφητικὴ ἀποκάλυψις, πρέπει νὰ προπαρασκευασθῇ καὶ νὰ μαθητεύσῃ.

Ἡ προπαρασκευὴ γίνεται συνήθως μὲ τὴν νηστείαν καὶ τὴν ἀποχώρησιν καὶ ἀπομόνωσιν εἰς τὸ δάσος. Ἐκεῖ ἡ ἀπομόνωσις καὶ ἡ νηστεία καθιστοῦν δυνατὴν τὴν ἐπικοινωνίαν τοῦ ὑποψηφίου μὲ τὰ πνεύματα κυρίως παλαιῶν ἀποθανόντων ἰατρῶν. Γίνεται δὲ ἡ ἐπικοινωνία αὐτὴ φυσικὰ μὲ ὄνειρα, παραισθήσεις καὶ δράματα, ἀνάλογα τῶν ὁποίων ἄφθονα εὑρίσκομεν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀσκητισμοῦ καὶ τοῦ μοναχισμοῦ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ παρασκευαζόμενος ἀποκτᾷ τὰς μαγικὰς δυνάμεις. Μετὰ τὴν προπαρασκευὴν αὐτῆς ἀρχίζει ἡ μαθητεία. Ὁ ὑποψήφιος προσκολλᾶται εἰς ἕνα μάγον, παρὰ τοῦ ὁποίου μανθάνει τὰ διάφορα μυστικὰ τῆς τέχνης. Πληρώνει δὲ καὶ δίδακτρα, π. χ. μίαν ἀγελάδα, μίαν αἶγα κ.τ.τ. Ἀκολουθοῦν αἱ ἐξετά-

σεις καὶ ἡ δοκιμασία. Αἱ ἐξετάσεις γίνονται συνήθως ἐνώπιον τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς φυλῆς καὶ τοῦ ἰατροσυνεδρίου τῶν μάγων τῆς φυλῆς. Ἐκεῖ ὁ ὑποψήφιος θὰ δείξῃ τὴν θεραπευτικήν του ἱκανότητα. Ἐὰν ἐπιτύχῃ, γίνεται δεκτὸς εἰς τὴν χορείαν τῶν ἐπιστημόνων. Εἰς μερικοὺς λαοὺς εἰς τὴν Β. Ἀμερικήν, ὅπου οἱ μαγοϊατροὶ ἀποτελοῦν ἐπαγγελματικὸν σύνδεσμον ἱερόν, σύλλογον θιασωτῶν, ἐὰν ἐπιτρέπεται ἡ παρομοίωσις, ὁ ὑποψήφιος διὰ νὰ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὸν πρέπει νὰ ὑποβληθῇ εἰς διαφόρους διατυπώσεις, ἡ πρώτη τῶν ὁποίων εἶναι τὰ πλούσια δῶρα, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ προσφέρῃ. Αἱ ἄλλαι φέρουν καθαρῶς τελετουργικὸν χαρακτῆρα. Ἡ εἰκὼν σᾶς δεικνύει τὸ πρᾶγμα (Εἰκὼν 1).

Ἀφ' οὗ ἅπαξ ἀναγνωρισθοῦν ἐπισήμως αἱ μαγικαὶ καὶ θεραπευτικαὶ ἰδιότητες τοῦ ὑποψηφίου καὶ γίνῃ δεκτὸς εἰς τὸν σύλλογον, εἶναι πλέον μάγος ἢ ἰατρός. Ὡς τοιοῦτος ἔχει διακεκριμένην θέσιν εἰς τὴν κοινωνίαν. Συνήθως ἔχει χωριστὴν καλύβην, κάπως ἀπομεμονωμένην καὶ ἀπομεμακρυσμένην τῶν ἄλλων οἰκήσεων, εἰς τὴν ὁποίαν δέχεται τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην τῆς συμβουλῆς του (Εἰκὼν 2). Πᾶσα συμβουλὴ καὶ θεραπεία πληρώνεται κατὰ τοὺς διαφόρους λαοὺς διαφοροτρόπως καὶ συνήθως μὲ τροφὰς καὶ μὲ ζῷα. Πολλαχοῦ ὅμως, ἐὰν ἀποτύχῃ ἡ θεραπεία, τοῦ τὰ παίρνουν ὀπίσω, ἐὰν δὲ ὁ ἀσθενὴς ἀποθάνῃ, τότε διατρέχει τὸν κίνδυνον ὁ μάγος νὰ φονευθῇ, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον πολλάκις συμβαίνει, ἐὰν δὲν κατορθώσῃ νὰ εὕρῃ κάποιαν εὐλογοφανῆ δικαιολογίαν.

Γίνεται δὲ ὁ τρόπος τῆς θεραπείας συνήθως μὲ τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα ἀνεφέραμεν, ἀνάλογος δηλ. πρὸς τὰς κρατούσας δοξασίας περὶ τῆς προελεύσεως τῶν ἀσθενειῶν ἐκ διαφόρων δαιμόνων. Αἱ ἐξωφρενικαὶ χειρονομίαι καὶ ὁ χορὸς καὶ ὁ θόρυβος, εἰς τὸν ὁποῖον λαμβάνουν μέρος ὅλοι οἱ παριστάμενοι, οἱ ὑστε-

ρισμοί, εἶναι τὰ συνηθέστερα μέσα. Ἐννοεῖται ὅτι, διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ κατανίκησις τοῦ δαίμονος, πρέπει ὁ μάγος νὰ εἶναι ὅσον τὸ δυνατὸν φοβερώτερος, πρέπει νὰ εἶναι καὶ ὁ ἴδιος, εἰ δυνατόν, δαίμων. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ παράδοξος περιβολὴ τῶν μάγων κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου των (Εἰκὼν 4) καὶ τὰ συνηθέστατα τερατώδη προσωπεῖα, τὰ ὁποῖα παριστάνουν καὶ αὐτὰ δαίμονας, τοὺς βοηθοὺς δαίμονας τοῦ μάγου, τοὺς ὁποίους ἐνσωματώνει, οὕτως εἰπεῖν, διὰ τῆς ἐνδυμασίας (Εἰκὼν 5 καὶ 6).

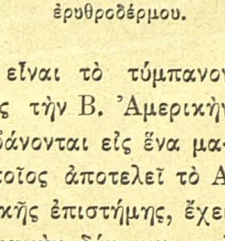

Προσωπεῖον ἰατροῦ ἐρυθροδέρμου.

Πλὴν τούτων ἔχουν οἱ μάγοι μεθ' ἑαυτῶν καὶ διάφορα ἄλλα ἐργαλεῖα τῆς τέχνης των, καὶ κυρίως περίαπτα, φυλακτὰ ἐξ ὀστῶν, λίθων κ.τ.λ. Ἀπαραίτητον δὲ εἶναι τὸ τύμπανον ἢ τὰ κρόταλα. Εἰς τὴν Β. Ἀμερικὴν ὅλα αὐτὰ περιλαμβάνονται εἰς ἕνα μαγικὸν σάκκον, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ Α καὶ τὸ Ω τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης, ἔχει δὲ κατ' ἐξοχὴν μαγικὴν δύναμιν, καὶ εἰς αὐτὸν ὁρκίζονται οἱ μάγοι, ὅπως οἱ θεοὶ ὡρκίζοντο εἰς τὸ ὑπόγειον ὕδωρ τῆς Στυγός.

Προσωπεῖον ἰατροῦ ἐρυθροδέρμου.

Οἱ ἰατροὶ συνήθως εἶναι ἄνδρες, ἔχομεν ὅμως εἰς πολλοὺς λαοὺς καὶ γυναῖκας. Πλεῖσται δὲ γυναῖκες ἀναφέρονται βοηθοὶ ἰατρῶν. Εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Σιβηρίας ὁ μάγος κληροδοτεῖ τὴν μαγικὴν τέχνην εἰς τὴν κόρην του καὶ ὄχι εἰς τὸν υἱόν του, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑπενθυμίζει τὴν

παρ' ἡμῖν κρατοῦσαν συνήθειαν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ ξόρκια, διὰ νὰ διατηροῦν τὴν δύναμίν τους, πρέπει νὰ πὰν ἀπὸ ἄνδρα εἰς γυναῖκα καὶ ἀπὸ γυναῖκα πάλιν εἰς ἄνδρα.

Ἀλλὰ κοντὰ εἰς τὴν ἐπίσημον, τὴν ἀνεγνωρισμένην καὶ ἐπαγγελματικὴν αὐτὴν μαγείαν, δὲν ἔπαυσαν φυσικὰ νὰ ἀσκοῦνται διάφοροι μαγικαὶ συνήθειαι ὑπὸ διαφόρων ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν γραιῶν, αἱ ὁποῖαι εἰς αὐτὰ ὑπῆρξαν οἱ πιστότεροι φύλακες τῆς παραδόσεως. Διὰ τοῦτο εἰς πολλοὺς λαούς, προτοῦ νὰ καταφύγουν εἰς τοὺς ἐπισήμους ἰατρομάγους, καταφεύγουν εἰς τὰς γραίας τῆς φυλῆς.

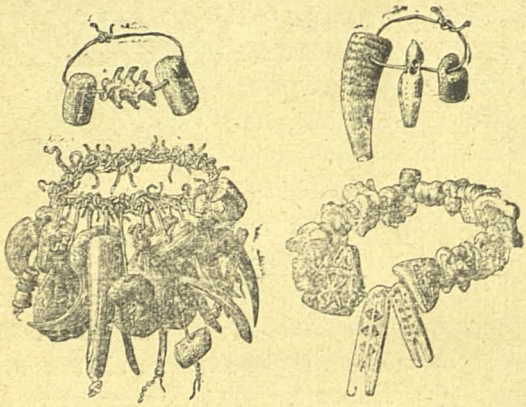

Περίαπτα μάγων Ζουλού.

*
* *

Ἕως ἐδῶ, καθὼς θὰ παρετηρήσατε, ἡ μαγεία δὲν ἔχει τίποτε τὸ κακόν. Τοὐναντίον μάλιστα χρησιμοποιεῖται διὰ τὸ καλὸν τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι ὁ μάγος, ἀφ' οὗ ἔχει αὐτὰς τὰς ἐξαιρετικὰς δυνάμεις, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀφελῶν ἀγρίων, ἡ ὁποία ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον εἰς ὅλους τοὺς λαούς, ὅπως ἠμπορεῖ νὰ ὠφελήσῃ, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἠμπορεῖ καὶ νὰ βλάψῃ. Μία δὲ ἀσθένεια ἢ ἕνας θάνατος εἶναι

δυνατὸν νὰ προέρχωνται καὶ ἀπὸ ἕνα δαίμονα, ἀλλὰ εἶναι δυνατὸν νὰ προέρχωνται καὶ ἀπὸ ἕνα μάγον. Δύναται δὲ εὔκολα νὰ βλάψῃ ὁ μάγος καὶ ἀπὸ μακράν. Πρῶτον πιστεύουν ὅτι, ἐνῷ τὸ σῶμα μένει εἰς ἕνα τόπον ὡρισμένον, ἡ ψυχή του ἠμπορεῖ νὰ φύγῃ καὶ ὑπὸ διαφόρους μορφὰς ὡς δαίμων πλέον νὰ βλάψῃ. Ἔπειτα γνωρίζει νὰ κατασκευάζῃ ὁμοιώματα τῶν ἐχθρῶν του ἀπὸ διαφόρους ὕλας, εἰς τὰ ὁποῖα ἐμπήγει καρφιά, ἢ τὰ δένει, ἢ τὰ ἀποκεφαλίζει καὶ ἐν γένει τὰ κακοποιεῖ κατὰ διαφόρους τρόπους, καὶ τότε πάσχει ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον παριστᾷ τὸ εἴδωλον, ὅ,τι πάσχει καὶ τὸ εἴδωλον αὐτὸ καὶ εἰς τὸ τέλος, ἂν δὲν εὑρεθῇ τὸ εἴδωλον καὶ ἀπαλλαχθῇ ἀπὸ τὰ καρφιὰ καὶ τοὺς κόμβους, ἀποθνήσκει. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ φόβος τῶν ἀνθρώπων ἐκ μέρους τῶν μάγων, ἀλλὰ καὶ οἱ κίνδυνοι αὐτῶν τούτων τῶν μάγων. Διότι ἐὰν ἐπέλθῃ εἰς ἕνα κάποιο κακὸ καὶ ἀποδοθῇ αὐτὸ εἰς μάγον, οὗτος διατρέχει τὸν κίνδυνον νὰ φονευθῇ. Εἶναι δὲ πολυάριθμοι οἱ τοιοῦτοι φόνοι ἰδίως εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Ἀφρικῆς καὶ μάλιστα γυναικῶν, χαρακτηριζομένων ὡς κακῶν μαγισσῶν. Ἡ εἰκὼν (Ἀρ. 8) σᾶς δεικνύει μίαν τοιαύτην σκηνήν. Συνήθως δὲ κατόπιν καὶ καίονται, διὰ νὰ ἐξαλειφθῇ πᾶν ἴχνος τοῦ κακοποιοῦ μάγου, τὸν ὁποῖον καὶ μετὰ θάνατον φοβοῦνται.

*
* *

Καὶ αὐτὰ μὲν ὅσον ἀφορᾷ τὴν μαγείαν εἰς τοὺς κατὰ φύσιν λαούς, εἰς τοὺς ἀγρίους. Ἂς ἔλθωμεν εἰς τοὺς πεπολιτισμένους λαοὺς καὶ πρῶτα πρῶτα εἰς τοὺς ἀρχαίους.

Εἰς τοὺς Αἰγυπτίους ἡ μαγεία ἀπετέλει μυστικὴν σοφίαν, τὴν ὁποίαν οἱ σοφοὶ ἤντλουν ἀπὸ παλαιὰ καὶ ἀπόκρυφα βιβλία. Οἱ κατέχοντες τὴν σοφίαν ταύτην ἦσαν περίφημοι, κατὰ δὲ τὰς αἰγυπτιακὰς διηγήσεις, αἱ ὁποῖαι περιεσώθησαν μέχρις ἡ-

μῶν, ἐξετέλουν πράγματα καταπληκτικά. Ἠδύναντο νὰ μαγεύσουν οὐρανὸν καὶ γῆν, τὸν νυκτερινὸν κόσμον, τὰ βουνὰ καὶ τὰ νερά. Ἐγνώριζον τὰς γλώσσας τῶν πτηνῶν καὶ τῶν ἑρπετῶν, ἔβλεπον τοὺς ἰχθῦς εἰς τὸ βάθος τοῦ ποταμοῦ καὶ ἠδύναντο νὰ τοὺς ἀναβιβάσουν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν. Ἄγρια θηρία, λέοντας, ἠδύναντο νὰ τοὺς ὑποτάξουν, κεφαλὰς ἀποκεκομμένας νὰ τοποθετήσουν εἰς τὴν θέσιν των καὶ νὰ δώσουν ζωὴν ἐκ νέου, τοὺς νεκροὺς νὰ ἀνακαλοῦν εἰς τὴν ζωὴν καὶ νὰ τοὺς συμβουλεύωνται, νὰ κατασκευάζουν ἀπὸ κηρὸν εἰδώλια, κροκοδείλους, πλοῖα μὲ κωπηλάτας κ.τ.τ. καὶ διὰ μιᾶς φοβερᾶς ἐπῳδῆς νὰ τὰ ζωντανεύουν διὰ νὰ τοὺς ὑπηρετοῦν εἰς τὰς θελήσεις των καὶ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς θεοὺς νὰ ἐξαναγκάζουν νὰ παρουσιάζωνται ἐνώπιόν των καὶ νὰ τοὺς ὑπηρετοῦν. Φαίνεται δὲ ὅτι οὐχὶ σπανίως εἰς τοιούτους μάγους ἀπεδίδοντο καὶ πολλὰ δυστυχήματα καὶ ἐτιμωροῦντο τότε μὲ τὸν διὰ πυρᾶς θάνατον, ἀκριβῶς ὅπως εἴδομεν καὶ εἰς τοὺς μαύρους τῆς Ἀφρικῆς. Καὶ εἰς τοὺς ὑστερωτέρους δὲ χρόνους, ὅτε ἡ Αἴγυπτος ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀπέβη κέντρον ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἡ μαγεία ἐκαλλιεργεῖτο ἐν Αἰγύπτῳ, περίφημοι δὲ ἦσαν εἰς τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον οἱ αἰγύπτιοι μάγοι καὶ πολλοὶ μαγικοὶ πάπυροι ἐξ Αἰγύπτου μέχρις ἡμῶν περιεσώθησαν. Ὑπῆρχε δὲ καὶ τότε ἡ διάκρισις μεταξὺ τῆς ἐπισήμου, τῆς ἀγαθῆς μαγείας, τὴν ὁποίαν ἤσκουν οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ προφῆται καὶ τῆς κακῆς μαγείας, τῆς δημώδους, ἡ ὁποία κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Ἡλιοδώρου ἐσύρετο κατὰ γῆς καὶ περιεποιεῖτο εἴδωλα καὶ τριγύριζε γῦρο εἰς τοὺς νεκροὺς καὶ εἶχε τὸν νοῦν της διαρκῶς εἰς τὰ βότανα καὶ τὰ ξόρκια καὶ κανὲν καλὸν δὲν εἶχε, *πράξεων ἀθεμίτων εὕρετὶς καὶ ἡδονῶν ἀκολάστων ὑπηρέτις*· ἐνῷ ἡ ἀληθὴς σοφία τῶν ἱερέων καὶ προφητῶν, ἀποβλέπουσα εἰς τὰ ἄστρα καὶ τὰ οὐράνια, πάντα πρὸς τὸ καλὸν καὶ ὠφέ-

λιμον τοῦ ἀνθρώπου ἔπραττε. Ἦσαν δὲ οἱ ἐργάται τῆς κατωτέρας αὐτῆς μαγείας καὶ γυναῖκες καὶ ὁ ἴδιος μᾶς δίδει μίαν περιγραφήν.

Ὁ Αἰγύπτιος ἱερεὺς Καλάσιρις μετὰ τῆς ἡρωΐδος τοῦ μυθιστορήματος Χαρικλείας συναντοῦν τὴν νύκτα εἰς ἓν πεδίον μάχης μεταξὺ τῶν νεκρῶν μίαν γραῖαν, παρὰ τῆς ὁποίας ζητοῦν πληροφορίας περὶ τοῦ δρόμου των. Ἡ γραῖα ὑπόσχεται νὰ τοὺς ὁδηγήσῃ τὴν ἐπαύριον, ἀφ' οὗ τὴν νύκτα ἐκτελέσῃ μερικοὺς ἐναγισμοὺς εἰς τὸν φονευθέντα υἱόν της. Οἱ δύο ξένοι ἀπεχώρησαν εἰς ἕνα τόπον καθαρὸν ἀπὸ τοὺς νεκροὺς καὶ ἐκεῖ ὁ μὲν Καλάσιρις ἀπεκοιμήθη, ἡ δὲ Χαρίκλεια, μὴ ἔχουσα ὕπνον, ἐκάθητο συλλογισμένη. Μόλις ὅμως εἶχεν ἀνατείλει ἡ σελήνη καὶ ἐφωτίσθη ὁ τόπος, βλέπει τὴν γραῖαν νὰ ἐκτελῇ παράδοξα πράγματα. Ἤνοιξε πρῶτον βόθρον, ἔπειτα ἤναψε πυρὰν ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος καὶ ἔβαλε εἰς τὸ μέσον τὸν νεκρόν. Ἔλαβε κατόπιν ἀπὸ ἕνα τρίποδα ἕνα κρατῆρα πήλινον καὶ ἔχυσε μέλι εἰς τὸν βόθρον καὶ ἀπὸ ἄλλον κρατῆρα γάλα καὶ ἀπὸ ἄλλον οἶνον. Ἔπειτα ἔκαμε ἓν εἰδώλιον ἀνδρὸς ἀπὸ λίπος καὶ, ἀφ' οὗ τὸ ἐστεφάνωσε μὲ δάφνην καὶ μὲ μάραθον, τὸ ἔρριψεν εἰς τὸν βόθρον. Ἔπειτα ἥρπασε ξίφος καὶ καταληφθεῖσα ἀπὸ ἐνθουσιασμὸν καὶ εὐχηθεῖσα εἰς τὴν σελήνην μὲ πολλὰ βαρβαρικὰ ὀνόματα, ἔκοψε τὸν βραχίονά της καὶ ἐσπόγγισε τὸ αἷμα μὲ φύλλα δάφνης καὶ ἐρράντισε τὴν πυράν. Ἀφ' οὗ δὲ καὶ ἄλλα τέρατα ἔκαμε, ἔκυψε πρὸς τὸν νεκρὸν καὶ τοῦ ἐψιθύρισε διάφορα ξόρκια καὶ τὸν ἠνάγκασε νὰ σηκωθῇ ὄρθιος. Ἡ Χαρίκλεια ἐτρόμαξε καὶ ἐξύπνησε τὸν Καλάσιριν καὶ οἱ δύο πλέον μαζὶ παρηκολούθουν τὸ θέαμα. Ἡ γραῖα ἠρώτα τὸν νεκρὸν ἂν ὁ ἀδελφός του θὰ ξαναγυρίσῃ. Ὁ δὲ νεκρὸς δὲν ἔδωκεν ἀπόκρισιν, ἀλλ' ἀφ' οὗ ἔκαμε ἓν νεῦμα μόνον ἀμφίβολον κατέπεσε κατὰ γῆς. Ἀλλ' ἡ γραῖα δὲν ἔμεινεν εὐχαριστημένη.

Ἔκυψε πάλιν πρὸς τὸν νεκρὸν καὶ τοῦ ἐψιθύρισε δυνατώτερα ξόρκια καὶ μὲ τὸ ξίφος ἐπήδα ἄλλοτε πρὸς τὴν πυρὰν καὶ ἄλλοτε πρὸς τὸν βόθρον, ἕως ὅτου ἠνάγκασε τὸν νεκρὸν ἐκ νέου νὰ σηκωθῇ. Καὶ ὁ νεκρὸς μὲ φωνὴν βαρεῖαν καὶ ὑπόκωφον, ὡς ἐκ σπηλαίου, ὑποτονθορίζων, τὴν ἐπέπληξε διὰ τὴν ἀνομίαν καὶ τὴν ἀσέβειάν της καὶ τῆς προεφήτευσεν ὅτι ὁ μὲν υἱός της δὲν θὰ ἐπιστρέψῃ, αὐτὴ δὲ ἐντὸς ὀλίγου θὰ ἀποθάνῃ. Ταὐτοχρόνως δὲ δι' αὐτούς, οἱ ὁποῖοι ἦσαν μάρτυρες τῆς σκηνῆς, τὸν Καλάσιρίν δηλ. καὶ τὴν Χαρίκλειαν, προεφήτευσεν ὅτι μετὰ μακροὺς ἀγῶνας καὶ κόπους θὰ φθάσουν εἰς τὸ τέλος τοῦ ποθουμένου των. Εἶπε καὶ ἐσωριάσθη κατὰ γῆς. Ἡ δὲ γραῖα μανιώδης, διότι τὴν εἶδον ξένα μάτια, ὥρμησε μὲ τὸ ξίφος καὶ ἠρεύνα ὡς τρελλὴ μεταξὺ τῶν νεκρῶν διὰ νὰ τοὺς εὕρῃ. Ἀλλ' ἐνῷ ἠρεύνα, ἔπεσεν ἐπάνω εἰς δόρυ τεθραυσμένον καὶ ἐφονεύθη.

Ἐπίσης καὶ εἰς τὸν ἕτερον τῶν ἀρχαιοτάτων πεπολιτισμένων λαῶν, εἰς τοὺς Χαλδαίους, ἡ μαγεία κατεῖχε μεγάλην θέσιν. Ὅπως οἱ κατὰ φύσιν λαοὶ οὕτω καὶ οἱ Χαλδαῖοι ἐπίστευον ὅτι ἑκάστη ἀσθένεια ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον δαίμονα, εὑρέθησαν δὲ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν ἀνακτόρων τῆς Νινευὶ πλῆθος πηλίνων πινακίδων, αἱ ὁποῖαι περιέχουν ἰδιαιτέρας δι' ἑκάστην ἀσθένειαν ἐπῳδάς, ἰδιαίτερα ξόρκια, τὰ ὁποῖα ἐγνώριζον ἰδιαίτεροι ἱερεῖς. Αὐτὴ ἦτο ἡ ἐπίσημος, ἡ ἀγαθὴ μαγεία. Ὑπῆρχεν ὅμως καὶ ἡ κακή, ἡ βλαβερά. Ἡ δευτέρα αὕτη, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὰς ἐπῳδάς, ἠσκεῖτο καὶ ἐνταῦθα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ γυναῖκας. Τὰ δὲ μέσα, τὰ ὁποῖα μετεχειρίζοντο, κατὰ τὰ Ἀσσυριακὰ κείμενα ἦσαν ἡ κατάρα, τὸ βάσκαμα, αἱ μαγικαὶ ἁλοιφαὶ καὶ τὰ φίλτρα καὶ ἰδίως ἡ κατασκευὴ ὁμοιωμάτων καὶ ἡ κατὰ διάφορον τρόπον κακοποίησις αὐτῶν. Ἡ μαγεία αὕτη τῶν Χαλδαίων ἐπέδρασε καὶ εἰς τοὺς διαδεχθέντας αὐτοὺς λαούς, τοὺς Μήδους καὶ τοὺς Πέρσας. Ἐξηκολούθουν ὅμως οἱ

Χαλδαῖοι καὶ εἰς τοὺς ὑστερωτέρους χρόνους καὶ μάλιστα τοὺς ἑλληνικοὺς καὶ ῥωμαϊκοὺς νὰ εἶναι περίφημοι μάγοι. Ὁ Μένιππος τοῦ Λουκιανοῦ εἰς ἕνα τοιοῦτον καταφεύγει, διὰ νὰ τὸν καταβιβάσῃ εἰς τὸν Ἅδην.

Εἰς τοὺς Ἑβραίους παρ' ὅλας τὰς ἀπαγορεύσεις τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὰς μαγικὰς τέχνας, *οἱ γνῶσται καὶ οἱ ἐγγαστρίμυθοι*, ὅπως τοὺς ὀνομάζει ἡ μετάφρασις τῶν ἑβδομήκοντα, ἦσαν συνηθέστατοι. Ὁ Σαοὺλ ἐκίνησε διωγμὸν κατ' αὐτῶν. *Καὶ Σαοὺλ περιεῖλε τοὺς ἐγγαστριμύθους καὶ τοὺς γνώστας ἀπὸ τῆς γῆς* λέγει ἡ Γραφή. Μόλα ταῦτα τόσον ἐρριζωμένη ἦτο ἡ πίστις εἰς τὴν δύναμιν αὐτῶν, ὥστε μετ' ὀλίγον αὐτὸς οὗτος ὁ διώκτης καταφεύγει εἰς γραῖαν ἐγγαστρίμυθον, διὰ νὰ πληροφορηθῇ περὶ τοῦ μέλλοντος. Ἀξίζει νὰ ἀκούσετε τὴν περιγραφήν.

Καὶ συνεκαλύψατο Σαοὺλ καὶ περιεβάλετο ἱμάτια ἕτερα, καὶ πορεύεται αὐτὸς καὶ δύο ἄνδρες μετ' αὐτοῦ, καὶ ἔρχονται πρὸς τὴν γυναῖκα νυκτός, καὶ εἶπεν αὐτῇ· Μάντευσαι δή μοι ἐν τῷ ἐγγαστριμύθῳ, καὶ ἀνάγαγέ μοι ὃν ἂν εἴπω σοι. Καὶ εἶπεν αὐτῷ ἡ γυνή. Ἰδοὺ δὴ σὺ οἶδας ὅσα ἐποίησε Σαούλ, ὡς ἐξωλόθρευσε τοὺς ἐγγαστριμύθους καὶ τοὺς γνώστας ἀπὸ τῆς γῆς· καὶ ἵνα τί σὺ παγιδεύεις τὴν ψυχήν μου θανατῶσαι αὐτήν; Καὶ ὤμοσεν αὐτῇ Σαούλ, λέγων. Ζῇ Κύριος, εἰ ἀπαντήσεταί σοι ἀδικία ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ. Καὶ εἶπεν ἡ γυνή. Τίνα ἀναγάγω σοι; Καὶ εἶπε. Τὸν Σαμουὴλ ἀνάγαγέ μοι. Καὶ εἶδεν ἡ γυνὴ τὸν Σαμουὴλ καὶ ἀνεβόησε φωνῇ μεγάλῃ καὶ εἶπεν ἡ γυνὴ πρὸς Σαούλ. Ἵνα τί παρελογίσω με, καὶ σὺ εἶ Σαούλ. Καὶ εἶπεν αὐτῇ ὁ βασιλεύς. Μὴ φοβοῦ, εἶπον τίνα ἑώρακας. Καὶ εἶπεν αὐτῷ ἡ γυνή. Θεοὺς ἑώρακα ἀναβαίνοντας ἐκ τῆς γῆς. Καὶ εἶπεν αὐτῇ· Τί ἔγνως; Καὶ εἶπεν αὐτῷ. Ἄνδρα ὄρθιον ἀναβαίνοντα ἐκ τῆς γῆς καὶ οὗτος διπλοῖδα ἀναβεβλημένος. Καὶ ἔγνω Σαούλ, ὅτι οὗτος Σαμουήλ, καὶ ἔκυψεν ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ ἐπὶ τὴν γῆν καὶ προσεκύνησεν αὐτῷ. Καὶ εἶπε Σαμουήλ. Ἵνα τί παρηνώχλησάς μοι ἀναβῆναί με; Καὶ εἶπε Σαούλ. Θλίβομαι σφόδρα, καὶ οἱ ἀλλόφυλοι πολεμοῦσιν ἐν ἐμοί, καὶ ὁ θεὸς ἀφέστηκεν ἀπ' ἐμοῦ, καὶ οὐκ ἐπακήκοέ μοι ἔτι καὶ ἐν χειρὶ τῶν προφητῶν καὶ ἐν τοῖς ἐνυπνίοις· καὶ νῦν κέκληκά σε γνωρίσαι μοι τί ποιήσω. Καὶ

εἶπε Σαμουήλ. Ἵνα τί ἐπερωτᾷς με, καὶ Κύριος ἀφέστηκεν ἀπὸ σοῦ, καὶ γέγονε μετὰ τοῦ πλησίον σου; κτλ.

Βραδύτερον εἰς τοὺς ἀλεξανδρινοὺς καὶ ῥωμαϊκοὺς χρόνους οἱ Ἑβραῖοι, ὡς Ἀνατολῖται, κατελέγοντο μεταξὺ τῶν ἐπιτηδείων μάγων, κατὰ δὲ τοὺς μέσους χρόνους καὶ κατόπιν πολλαὶ μαγικαὶ ἰδιότητες εἰς αὐτοὺς ἀπεδίδοντο, εἰς αὐτοὺς δ' ἀνήκει καὶ ἡ δημιουργία τῆς Καββάλας.

Εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐπίσης ἡ μαγεία εἶχε τὸν τόπον της. Μάγοι ἦσαν οἱ λαϊκοὶ ἰατροί, μάγισσαι δέ, αἱ ἀσκοῦσαι τὴν κακὴν μαγείαν. Εἰς τοὺς μύθους ἔχομεν τοὺς Τελχῖνας, τοὺς Κορύβαντας καὶ τοὺς Κούρητας, γυναῖκας δὲ περιφήμους μαγίσσας τὴν Κίρκην, τὴν Μήδειαν, τὴν Ἀγαμήδην ἢ Περιμήδην, τὴν Πασιφάην καὶ τὴν Οἰνόνην. Καὶ αὐτὴ ἡ Ἑλένη γνωρίζει μαγικὰ φάρμακα, τὰ ὁποῖα ῥίπτει εἰς τὸν κρατῆρα διὰ νὰ διασκεδάσῃ τὴν θλῖψιν τῶν συνδαιτημόνων. Ἡ μαγεία ἀσκεῖται καθ' ὅλους τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, οἱ δὲ γόητες καὶ οἱ φαρμακοὶ εἶναι πολὺ γνωστοὶ εἰς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ εἰς τὸν Ἱπποκράτην ἀποδιδομένου βιβλίου «περὶ Ἱερῆς νούσου» ὁμιλῶν περὶ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι πρῶτοι ἱερὰν τὴν νόσον ταύτην ὠνόμασαν, λέγει ὅτι θὰ ἦσαν τοιοῦτοι *οἷοι καὶ νῦν εἰσι μάγοι τε καὶ καθάρται καὶ ἀγύρται καὶ ἀλαζόνες, ὁκόσοι δὴ προσποιέονται σφόδρα θεοσεβέες εἶναι καὶ πλέον τι εἰδέναι.* Περὶ δὲ τῶν ἔργων αὐτῶν λέγει τὰ ἑξῆς· *Σελήνην τε καταιρέειν καὶ ἥλιον ἀφανίζειν, χειμῶνά τε καὶ εὐδίην ποιέειν καὶ ὄμβρους καὶ αὐχμοὺς καὶ θάλασσαν ἄφορον καὶ γῆν καὶ τἆλλα τὰ τοιουτότροπα πάντα ἐπιδέχονται ἐπίστασθαι.*

Ἠσκεῖτο δὲ ἡ μαγεία καὶ ἀπὸ ἄνδρας καὶ ἀπὸ γυναῖκας. Ὁ Δημοσθένης μᾶς ἀναφέρει μίαν τοιαύτην, ἡ ὁποία καὶ αὐτὴ καὶ τὸ γένος της ὑπέστη τὴν ποινὴν τοῦ θα-

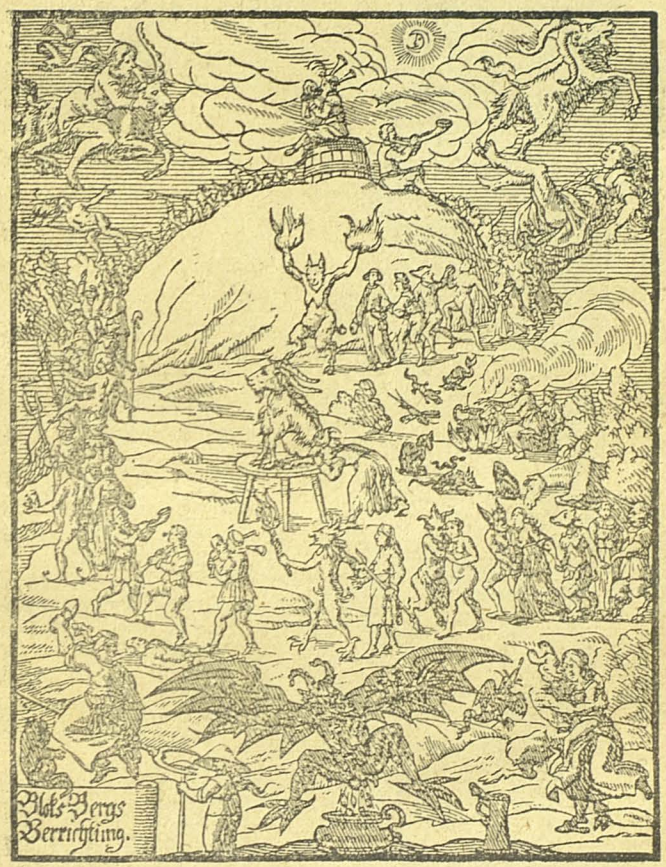

Εἰκὼν 7. Βαλπουργία νύξ. (Βλ. σ. 138)

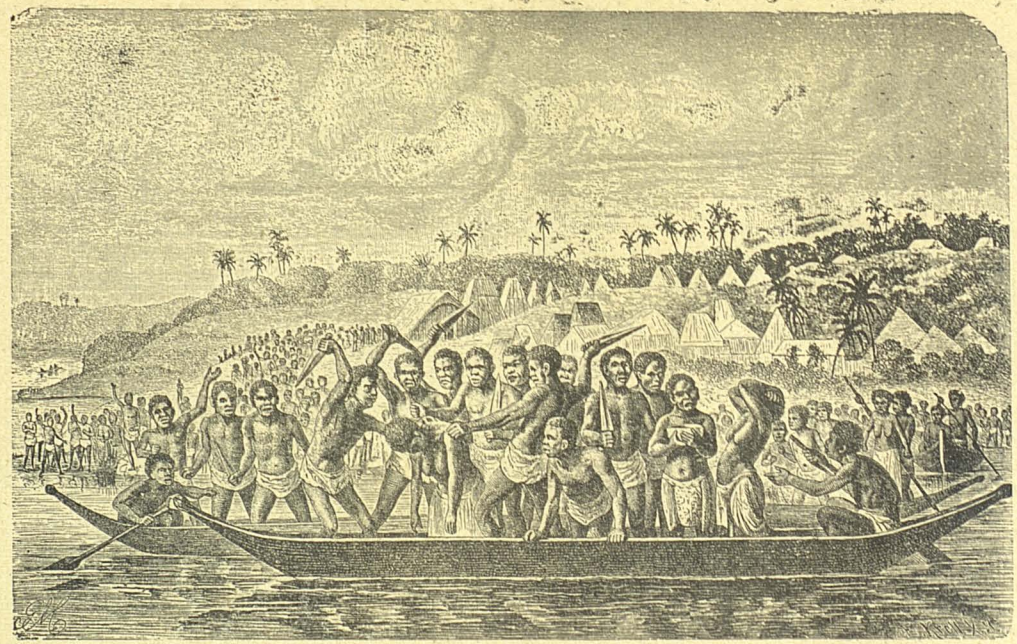

Εἰκὼν 8. Θανατικὴ ἐκτέλεσις μαγισσῶν ἐν Δυτικῇ Ἀφρικῇ. (Βλ. σ. 123)

νάτου. Ὁμιλῶν δηλ. κατὰ τοῦ Ἀριστογείτονος, τοῦ ὁποίου ὁ ἀδελφὸς φαίνεται ὅτι ἠσχολεῖτο εἰς τὰ τοιαῦτα, παρίστατο δὲ καὶ εἰς τὴν δίκην λέγει. *Οὗτοσὶ (καὶ τὰ μὲν ἄλλα σιωπῶ) ἀλλ' ἐφ' οἷς ὑμεῖς τὴν μιαρὰν Θεωρίδα, τὴν Λημνίαν, τὴν φαρμακίδα, καὶ αὐτὴν καὶ τὸ γένος ἅπαν ἀπεκτείνατε, ταῦτα λαβὼν τὰ φάρμακα παρὰ τῆς θεραπαίνης αὐτῆς, ἣ κατ' ἐκείνης τότ' ἐμήνυσεν, ἐξ ἧσπερ ὁ βάσκανος οὗτος πεπαιδοποίηται, μαγγανεύει καὶ φενακίζει καὶ τοὺς ἐπιλήπτους φησὶν ἰᾶσθαι αὐτὸς ὢν ἐπίληπτος πάσῃ πονηρίᾳ. Οὗτος οὖν αὐτὸν ἐξαιτήσεται ὁ φαρμακός, ὁ λοιμός; ὃν οἰωνίσαιτ' ἄν τις μᾶλλον ἰδών, ἢ προσειπεῖν βούλοιτο, ὃς αὐτὸς αὑτῷ θανάτου τετίμηκεν, ὅτε τοιαύτην δίκην ἔλαχεν.»*

Ἰδίως ὅμως κατὰ τοὺς μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον χρόνους, τοὺς ἑλληνιστικοὺς λεγομένους καὶ ρωμαϊκούς, εἶχεν ἡ μαγεία μεγάλην διάδοσιν. Οἱ μάγοι ὑπὸ ποικίλα ὀνόματα περιήρχοντο τὰς πόλεις, ὡς φαρμακομάντεις, ἰατρομάντεις, ἀπομακταί, καθαρταί, βωμολόχοι, ἀγύρται κτλ. κτλ., ἔχοντες ὡς συνοδοὺς ἐγκυλικιστρίας, περιμακτρίας, γραίας βωμολόχους, καθαρτρίας, ἐγχυτριστρίας, περιαγνιστρίας, τελεστρίας, τυμπανιστρίας κτλ· κτλ. Ἰδίως δὲ αἱ γυναῖκες ἔχουν κατ' ἐξοχὴν τὰς κακὰς μαγικὰς ἰδιότητας. Περίφημος δὲ τόπος διὰ τὰς μαγίσσας του ἦτο ἡ Θεσσαλία. Εἶχον δὲ αἱ μάγισσαι ὅλας τὰς ἰδιότητας, τὰς ὁποίας ἀποδίδει εἰς τοὺς μάγους ὁ συγγραφεὺς τοῦ περὶ τῆς ἱερῆς νούσου βιβλίου, δηλ. νὰ ἀφανίζουν τὸν ἥλιον, νὰ προκαλοῦν χειμῶνας καὶ εὐδίας κτλ., τὸ συνηθέστατον δὲ πάντων *νὰ κατεβάζουν τὸ φεγγάρι*, διότι, ὡς γνωστόν, ἡ σελήνη συνεδυάσθη πάντοτε πρὸς τὰ νυκτερινὰ ὄργια καὶ τὰς σκοτίους τέχνας τῆς μαγείας. Ἐπὶ πλέον ἠδύναντο νὰ κάμουν τὰ ζῷα νὰ ὁμιλοῦν, ἀνδριάντας νὰ περιπατοῦν, νὰ μεταμορφώνουν ἀνθρώπους εἰς ζῷα καὶ νὰ μεταμορφώνωνται καὶ αἱ ἴδιαι. Μέσα δὲ μετεχει-

ρίζοντο τὰ συνήθη μαγικὰ μέσα, τοὺς κόμβους, τὰ καρφώματα, τὰ ἐκ κηροῦ ὁμοιώματα, τὰς ἀλοιφάς, τὰ μαγικὰ ποτά, τὰ φίλτρα λεγόμενα, τὰς μυσαρὰς θυσίας ζῴων, χοίρων, κυνῶν ἑρπετῶν κτλ., μὲ τὸ αἷμα τῶν ὁποίων καὶ τὴν στάκτην κατεσκεύαζον διάφορα μαγικά. Ἀπεδίδοντο δ' εἰς αὐτὰς καὶ φόνοι μικρῶν παιδίων, τῶν ὁποίων τὸ αἷμα μετεχειρίζοντο εἰς τὰς μαγείας των. Τὴν εἰκόνα μαγικῆς σκηνῆς μᾶς παρέχει ὁ Θεόκριτος εἰς τὰς φαρμακευτρίας του, ὅπου μία μάγισσα μὲ τὰ μαγικά της προσπαθεῖ νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὰς ἀγκάλας της τὸν ἄπιστον ἐρωμένον της. Τοῦ εἰδυλλίου τούτου ἔχομεν εὐτυχῶς ποιητικὴν μετάφρασιν τοῦ ποιητοῦ κ. Πολέμη.

Θέστυλι, ποῦ ν' οἱ δάφνες σου καὶ ποῦ τὰ μαγικά σου ;
Μὲ πρόβειο κόκκινο μαλλὶ στόλισε τὴ λεκάνη,
αὐτὸν ποὺ μὲ βαρέθηκε νὰ τὸν μαγέψω πάλι.
Δώδεκα μέρες πέρασαν, οὔτ' ἦρθε κι οὔτ' ἐφάνη,
οὔτε καὶ ξέρει ὁ ἄκαρδος ἂν ζοῦμε ἢ ἂν δὲν ζοῦμε,
οὔτ' ἔκρουσε τὴν πόρτα μου δώδεκα μέρες τώρα.
Ὤ ! δίχως ἄλλο ὁ Ἔρωτας κ' ἡ πονηρὴ Ἀφροδίτη
θὰ τοῦ σηκῶσαν τὸ μυαλὸ κ' ἔπιασεν ἄλλη ἀγάπη.
Ταχιὰ θὰ πάω νὰ τόνε βρῶ μονάχη 'ς τὴν παλαίστρα
καὶ θὰ τοῦ παραπονεθῶ γιὰ ὅσα κακὰ μοῦ κάνει.
Τώρα μ' εὐωδιαστοὺς καπνοὺς θὲ νὰ τοῦ κάνω μάγια.

Σελήνη, ἀθόρυβη θεά, φέγγε γλυκὰ καὶ λάμπε·
'ς τὰ μάγια πρὶν καταπιαστῶ θὰ τραγουδήσω ἐσένα
καὶ τὴν Ἑκάτη πού ρχεται μεσ' ἀπ τῆς γῆς τὰ σπλάχνα
καὶ τριγυρνᾷ 'ς τὰ μνήματα καὶ τὴν φοβοῦνται οἱ σκύλλοι.
Ὤ ! Χαῖρε, Ἑκάτη τρομερή. Παρακαλῶ σε, Ἑκάτη,
συντρόφεψε καὶ βόηθα μας ἀπ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος
καὶ κάνε καὶ τὰ μάγια μας ὅμοια μ' αὐτὰ τῆς Κίρκης,
κατώτερα νὰ μὴ γενοῦν ἀπ τῆς Μηδείας τὰ μάγια
μηδ' ἀπ τὰ μάγια τῆς ξανθῆς ἐκείνης Περιμήδης.

Α΄

Φέρε τον, σουσουράδα μου, τὸν ἄντρα μου 'ς τὸ σπίτι.

Γιὰ σένα ἀλεύρι 'ς τὴ φωτιὰ θὰ ρήξω πρῶτα πρῶτα.
Θέστυλι, σκόρπα το λοιπόν. Ἄμοιρη, ποῦ 'ν' ὁ νοῦς σου;
Σιχαμερή εἶμαι τάχα ἐγὼ καὶ περιγέλιο μ' ἔχεις;
Σκόρπα καὶ λέγε αὐτά· *σκορπῶ τὰ κόκκαλα τοῦ Δέλφι.*

Φέρε τον, σουσουράδα μου, τὸν ἄντρα μου 'ς τὸ σπίτι.

Ὁ Δέλφις μου μὲ πίκρανε· δάφνη γι' αὐτὸν θὰ κάψω·
κι ὅπως ἡ δάφνη 'ς τὴ φωτιὰ κροταλιστὰ θὰ σκάσῃ
καὶ θὲ ν' ἀνάψῃ 'ς τὴ στιγμὴ καὶ στάχτη δὲ θ' ἀφήσῃ,
ἔτσι κι ὁ Δέλφις νὰ καῇ 'ς τοῦ πόθου μου τὴ φλόγα.

Φέρε τον, σουσουράδα μου, τὸν ἄντρα μου 'ς τὸ σπίτι.

Τώρα θὰ κάψω πίτουρα κ' ἡ Ἄρτεμις μαλάξῃ
καὶ τὸ διαμάντι τὸ σκληρὸ καὶ κάθε στέρεο ἄλλο.
Θέστυλι, ἄκου τὰ σκυλλιὰ 'ς τὴν πόλι πῶς γαυγίζουν·
θὰ ναι 'ς τοὺς δρόμους ἡ Θεὰ καὶ θὰ περιδιαβαίνῃ.
Κροῦσε μιὰν ὥρ' ἀρχύτερα τὴ χάλκινη τὴ λάμα.

Φέρε τον, σουσουράδα μου, τὸν ἄντρα μου 'ς τὸ σπίτι.

Οἱ ἀνέμοι καταλάγιασαν, ἡσύχασε κι ὁ πόντος,
ὁ πόθος μεσ' 'ς τὰ στήθια μου ποτὲ δὲν ἡσυχάζει,
μὰ καίω καὶ φλέγομαι γι' αὐτόν, ποὺ μ' ἔκανε τὴ μαύρη
ἀντὶ γυναῖκα του σωστή, γυναῖκα ντροπιασμένη.

Φέρε τον, σουσουράδα μου, τὸν ἄντρα μου 'ς τὸ σπίτι.

Ὅπως ἐτοῦτο τὸ κερὶ μέσ' 'ς τὴ φωτιὰ τὸ λειώνω,
ἔτσι κι ἀπὸ τὸν ἔρωτα νὰ λειώσῃ εὐθὺς κι ὁ Δέλφις·
κι ὅπως αὐτὴ τὴ ρόδα μου γυρίζει ἡ Ἀφροδίτη,
ἔτσι κι αὐτὸς νὰ τριγυρνᾷ 'ς τὴν πόρτα τὴ δική μου.

Φέρε τον, σουσουράδα μου, τὸν ἄντρα μου 'ς τὸ σπίτι.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Στάζοντας τρεῖς φορὲς σπονδές, τρεῖς φορὲς τέτοια κράζω :
Μ' ὅποια γυναῖκα τώρ' αὐτὸς ἐρωτικὰ πλαγιάζει,
τόσο νὰ τὴν ἀπαρνηθῇ, ὅσο ὁ Θησέας 'ς τὴ Νάξο
τὴν 'Αριάδνη ἀρνήθηκε τὴν ὀμορφομαλλοῦσα.

Φέρε τον, σουσουράδα μου, τὸν ἄντρα μου 'ς τὸ σπίτι.

'Σ τὴν 'Αρκαδιὰ τὴ δασωτὴ φυτρώνει ἕνα χορτάρι,
τὸ τρῶνε καὶ τρελλαίνονται κι ἄλογα καὶ φοράδες
κι ὁρμοῦν καὶ παίρνουν τὰ βουνὰ καὶ τρέχουνε μὲ λύσσα.
Ἔτσι τὸ Δέλφι νὰ τὸν δῶ ν' ἀφήσῃ τὴν παλαίστρα
κ' ἔτσι μὲ λύσσα σὰν τρελλὸς 'ς τὸ σπίτι μου νὰ δράμῃ.

Φέρε τον, σουσουράδα μου, τὸν ἄντρα μου εἰς τὸ σπίτι.

Τοῦτο τὸ κουρελόπανο τοῦ Δέλφι τὸ χω πάρει,
κ' εἶν' ἀπ τὸ γῦρο χαμηλὰ τῆς χλαίνας του κομμένο·
τὸ ξαίγω καὶ τὰ νήματα μέσ' 'ς τὴ φωτιὰ τὰ ρήχνω.
Ἄχ! Ἔρωτα σκληρόκαρδε, γιατί μοῦ χεις ρουφήξει
ὅλο τὸ αἷμα τῆς καρδιᾶς σὰν ἀπ τὴ λίμνη ἀβδέλλα ;

Φέρε τον, σουσουράδα μου, τὸν ἄντρα μου 'ς τὸ σπίτι.

Σαύρα θὰ κάψω 'ς τὴ φωτιὰ καὶ θὰ τὴν κάνω σκόνι
κ' ἕνα πιοτό, κακὸ πιοτὸ ταχιὰ θὲ νὰ σοῦ φέρω.
Πάρε τὰ μάγια, Θέστυλι, πάρε τὰ μάγια τώρα
καὶ τὴν κορφὴ τῆς πόρτας του σῦρε μ' αὐτὰ ν' ἀλείψῃς
καὶ λέγε ψιθυρίζοντας· *τὰ κόκκαλά του ἀλείφω.*

Φέρε τον, σουσουράδα μου, τὸν ἄντρα μου 'ς τὸ σπίτι.

Ἡ μάγισσα τοῦ Θεοκρίτου εἶναι ἀληθὲς ὅτι μὲ ὅλα τὰ μαγικά της εἶναι συμπαθὴς μορφὴ καὶ διότι φαίνεται νέα καὶ διότι ἀγαπᾷ. Στυγνόταται ὅμως εἶναι αἱ μορφαὶ τῶν μαγισσῶν, τὰς ὁποίας περιγράφει ὁ Ῥωμαῖος ποιητὴς Ὁράτιος, τῆς Κανιδίας καὶ τῆς Σαγάνης, εἰς τὴν πέμπτην ἐπῳδὸν καὶ εἰς τὴν VIII σάτιραν τοῦ I βιβλίου. Εἰς τὴν πρώτην μᾶς παρου-

σιάζει μίαν φοβερὰν καὶ ἀποτρόπαιον σκηνήν, κατὰ τὴν ὁποίαν τέσσαρες μάγισσαι ἔχουν πάρει ἕνα παιδάκι, διὰ νὰ τὸ μεταχειρισθοῦν εἰς τὰ μάγια των. Τὸ παιδάκι προσπαθεῖ νὰ προσελκύσῃ τὸν οἶκτον, ἀλλὰ ματαίως. Τὸ ἐκδύουν καὶ τὸ ἀφήνουν γυμνόν.

Ἡ Κανιδία, μὲ τὰ μαλλιὰ μπλεγμένα μὲ ὀχιές, διατάζει νὰ ρήξουν 'ς τὴ μαγικὴ φωτιὰ τὰ ἀγριόσυκα, τὰ μαζεμένα ἀπὸ τοὺς τάφους, πένθιμο κυπαρίσσι καὶ αὐγὰ νυχτερινῆς στρίγλας, βαμμένα 'ς τὸ αἷμα βρωμεροῦ βατράχου, καὶ τὰ πτερὰ καὶ βότανα τῆς Ἰωλκοῦ καὶ τῆς Ἰβηρίας καὶ κόκκαλα, ἁρπαγμένα ἀπὸ τὸ στόμα πεινασμένου σκύλλου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἡ Σαγάνα, γυμνὴ μὲ ὠρθωμένα τὰ μαλλιά, ραντίζει ὅλο τὸ σπίτι μὲ νερὸ τῆς Ἀβέρνης. Ἡ Βηΐα σκάπτει βογγῶντας μὲ ἕνα βαρὺ τσαπὶ ἕνα λάκκο. Ἐκεῖ θὰ θάψουν τὸ παιδάκι ἕως τὸ λαιμό, γιὰ νὰ πεθάνῃ σιγὰ σιγὰ μὲ τὸ μάτι καρφωμένο ἐπάνω 'ς τὸ φαγητό, ποὺ δυὸ καὶ τρεῖς φορὲς θὰ τοῦ βάλλουν μπροστά του. Ἔτσι, ὅταν πιὰ θὰ σβύσουν τὰ ματάκια του στυλωμένα ἀπάνω 'ς τὸ ἀνέγγιχτο φαγητό, τὸ μυαλό του καὶ τὸ ξηρὸ συκώτι θὰ εἶναι καλὰ γιὰ ἕνα μαγικὸ πιοτό. Ἦταν ἐκεῖ καὶ ἡ Φολία ἀπὸ τὸ Ἀρίμινον, ποὺ μὲ τὰ θεσσαλικά της ξόρκια κατεβάζει τὰ ἄστρα ἀπὸ τὸν οὐρανὸ καὶ τὸ φεγγάρι. Τότε τρώγοντας τὰ νύχια μὲ τὰ δόντια της τί εἶπε καὶ τί δὲν εἶπε ἡ Κανιδία. «Νύχτα καὶ σὺ Ἄρτεμι, ποὺ παρακολουθεῖτε τὰ καμώματα μου, ποὺ ἐπιβάλλετε τὴ σιωπὴ τριγῦρο, ὅταν γίνωνται τὰ μυστικὰ ἱερά μας, ἐλάτε. Τὸ θυμό σας γυρίσετε 'ς τὰ σπίτια τῶν ἐχθρῶν μας...

Καὶ ἐξακολουθεῖ τὰ μάγια καὶ τοὺς λόγους της, μὲ τὰ ὁποῖα προσπαθεῖ νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὰς ἀγκάλας της τὸν ἄπιστον ἐραστήν της.

Εἰς τὴν σάτιραν ἕνας Πρίαπος ξύλινος, ὁ ὁποῖος ἐχρησί-

μευεν ὡς σκιάχτρο εἰς ἕνα χωράφι γεμάτο κόκκαλα ἀπὸ νεκρούς, διότι ἄλλοτε ἦτο νεκροταφεῖον τῶν πτωχῶν, παραπονεῖται ὅτι μόνον ἀπὸ τὶς μάγισσες δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἀπαλλαχθῇ.

Ποὺ μόλις ἡ σελήνη δείξῃ τὸ πρόσωπό της ἔρχονται καὶ ζητοῦν κόκκαλα καὶ βλαβερὰ βοτάνια, γιὰ νὰ γυρίσουν μὲ τὰ μάγια καὶ τὰ ξόρκια τους τὰ μυαλὰ τῶν ἀνθρώπων. «Τὲς εἶδα μὲ τὰ μάτια-μου, λέγει ὁ Πρίαπος, τὴν Κανιδίαν μὲ μαζεμένο τὸ μαῦρο της ροῦχο, γυμνὰ τὰ πόδια, καὶ μὲ ξέπλεκα μαλλιὰ νὰ πάῃ οὐρλιάζοντας, μαζὶ μὲ τὴ Σαγάνα τὴ μεγαλύτερη. Ἡ κιτρινάδα τους ἔκαμνε φοβερὴ τὴν ὄψη τους. Ἄρχισαν νὰ σκάφτουν μὲ τὰ νύχια τους τὴ γῆ καὶ μὲ τὰ δόντια τους νὰ σκίζουν ἕνα μαῦρο πρόβατο. Τὸ αἷμα χυνόταν ᾽ς τὸ λάκκο, γιὰ νὰ ἔρθουν οἱ ψυχὲς νὰ πιοῦν, νὰ δώσουν τὴν ἀπάντηση. Εἶχαν καὶ μιὰ κούκλα ἀπὸ μαλλὶ καὶ μιὰ ἄλλη κέρινη. Πιὸ μεγάλη ἦταν ἡ μάλλινη καὶ φαινόταν σὰν νὰ θελε νὰ τιμωρήσῃ τὴ μικρότερη, ποὺ στέκονταν συμμαζεμένη, σὰν νὰ περίμενε πιὰ νὰ χαθῇ. Ἡ μιὰ ἡ μάγισσα φωνάζει τὴν Ἑκάτη καὶ ἡ δεύτερη τὴν ἄγρια Τισιφόνη. Τότε νὰ βλεπες τὰ φείδια καὶ τὰ σκυλλιὰ τοῦ Ἅδη νὰ γυρίζουν καὶ τὸ φεγγάρι κατακόκκινο, γιὰ νὰ μὴ βλέπῃ, κρύφθηκε πίσω ἀπ τὰ μεγάλα μνήματα... Τί νὰ πῶ! Πῶς ἀκούόταν οἱ σκιὲς νὰ μιλοῦν μὲ τὴ Σαγάνα μὲ μιὰ φωνὴ πένθιμη καὶ ὀξεῖα; Καὶ πῶς οἱ νεκρομάντισσες ἔκρυψαν κρυφὰ ᾽ς τὴ γῆ μιὰ σιαγόνα λύκου μὲ τὰ δόντια δράκαινας παρδαλῆς καὶ πῶς κάηκε ᾽ς τὴ φωτιὰ ἡ κούκλα ἡ κέρινη;...

Αὐταὶ εἶναι αἱ μάγισσαι τοῦ ἑλληνορρωμαϊκοῦ κόσμου. Ἀλλὰ εἰς τοὺς Ρωμαίους καὶ παλαιόθεν ὑπῆρχον μάγοι καὶ μάγισσαι. Ἤδη ἡ δωδεκάδελτος τιμωρεῖ μὲ θάνατον τὴν μαγείαν. Κοινοτάτη δὲ ἦτο ἡ πίστις εἰς τὰς *Strigas*. Ἐπιστεύοντο δὲ αἱ *Strigae* αὗται ὡς εἶδος νυκτοβίων πτηνῶν, γνωστῶν καὶ

εἰς τοὺς Ἕλληνας ὑπὸ τὸ ὄνομα Στρίγγες, τὰ ὁποῖα ἤρχοντο καὶ ἥρπαζον τὰ βρέφη καὶ κατέτρωγαν τὰ σπλάγχνα των. Ἀπεδόθη δέ, φαίνεται, εἰς αὐτὰ ἡ ἰδιότης αὕτη, διότι ἐσχετίσθησαν μὲ τὰς μαγίσσας. Ὑπῆρχε δηλονότι ἡ δοξασία, ὅτι αἱ γραῖαι μάγισσαι, δι' ἐπῳδῶν καὶ μαρσικῶν μαγγανευμάτων μετεμορφοῦντο εἰς τὰ πτηνὰ ταῦτα διὰ νὰ καταφάγουν τὰ νήπια. Κατ'αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ αἱ *Strigae*, ἀλλὰ καὶ αἱ μάγισσαι ἔγιναν ὄντα μυθικά, ἐχαρακτηρίσθησαν ὡς δαίμονες νυκτερινοί, οἱ ὁποῖοι καταδιώκουν καὶ βλάπτουν κυρίως τὰ μικρὰ παιδιά. Εἰς τοὺς ὑστερωτέρους χρόνους, τοὺς χρόνους τῆς ρωμαϊκῆς κοσμοκρατορίας, ἡ Ρώμη ἀπέβη τὸ ἐντευκτήριον παντοεθνῶν σοφῶν καὶ μάγων καὶ τὸ χωνευτήριον παντὸς εἴδους μαγείας. Ὅσα περὶ τῶν μαγισσῶν τῆς Ρώμης λέγει ὁ Ὁράτιος τὰ εἴδομεν ἤδη ὥστε νὰ μὴ χρονοτριβῶμεν περισσότερον.

*
* *

Ἐρχόμεθα εἰς τοὺς Εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς καὶ μάλιστα εἰς τοὺς Γερμανικούς. Καὶ εἰς αὐτοὺς ἠσκεῖτο ἡ μαγεία καὶ μάλιστα ὑπὸ γυναικῶν. Οἱ ἄνδρες, φαίνεται, ἐθεώρουν ἀναξίαν ἑαυτῶν τὴν τέχνην ταύτην. Ἀπεδίδοντο δὲ εἰς τὰς μαγίσσας αἱ αὐταὶ δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἀπεδίδοντο καὶ εἰς ὅλους τοὺς λαούς. Ἠδύναντο δηλ. νὰ μεταβάλουν τὸν καιρόν, ἠδύναντο καὶ νὰ βλάπτουν καὶ νὰ φονεύουν ἀνθρώπους εἰς μακρυνὰς ἀποστάσεις. Εἶχον τὴν ἰδιότητα νὰ χωρίζωνται εἰς δύο καί, ἐνῷ τὸ σῶμά των ἔμεινεν ἐπὶ τόπου, ἡ ψυχή των ὑπὸ τὴν μορφὴν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ζῴου μετέβαινε μακρὰν καὶ ἔβλαπτεν, ὅποιον ἤθελε νὰ βλάψῃ. Ἂν συνέβαινε κάποτε νὰ πάθῃ τίποτε ἡ ψυχὴ αὐτή, τότε καὶ τὸ σῶμα τῆς μαγίσσης ἐσωριάζετο ἄψυχον κατὰ γῆς.

Ἐννοεῖται ὅτι αἱ περὶ μαγισσῶν δοξασίαι αὗται δὲν ἐξέλι-

πον μὲ τὴν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ πίστις εἰς τὴν μαγείαν καὶ τὴν κακοποιὸν δύναμιν τῶν μαγισσῶν ὑφίστατο εἰς τὸν λαόν. Ἀλλ' ἡ Ἐκκλησία κατ' ἀρχὰς εἶχε κηρυχθῆ κατὰ τῆς πίστεως ταύτης καὶ ἐτιμωροῦντο δι' ἀφορισμοῦ καὶ διὰ σωματικῶν ἀκόμη ποινῶν ὄχι αἱ μάγισσαι, ἀλλ' οἱ πιστεύοντες εἰς τὰς θαυμασίας κακοποιοὺς αὐτῶν ἐνεργείας. Αἱ τοιαῦται ἀντιλήψεις τῆς Ἐκκλησίας διετηρήθησαν μέχρι τῶν μέσων τοῦ 13ου αἰῶνος, ὅτε ἤρχισαν νὰ μεταβάλλωνται. Ἡ μαγεία καὶ τὰ ἔργα της ἐθεωρήθησαν πιστευτὰ ὡς ἔργα τοῦ διαβόλου, εἰς τὴν ὕπαρξιν τοῦ ὁποίου πιστεύει ἡ ἐκκλησία, αἱ δὲ μάγισσαι ἐθεωρήθησαν ὡς ἄπιστοι καὶ αἱρετικαί, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀπαρνηθῆ τὸν Χριστὸν καὶ εἶχον ὑπογράψει συμβόλαιον μετὰ τοῦ διαβόλου, εἰς τὸν ὁποῖον παρέδωκαν τὴν ψυχήν των. Πέριξ αὐτῶν ἐσχηματίσθη ὁλόκληρος μυθολογία.

Κατὰ τοὺς μύθους τούτους αἱ μάγισσαι ἀποτελοῦν ξεχωριστὴν αἵρεσιν. Μάγισσαι γίνονται αἱ φύσει διεστραμμέναι γυναῖκες. Διὰ νὰ γίνουν ὅμως, πρῶτα πρέπει νὰ τρέφουν ἄσπονδον κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ὅλων τῶν πλασμάτων αὐτοῦ μῖσος. Ἔπειτα ὡς μόνον Θεὸν νὰ ἀναγνωρίζουν τὸν διάβολον καὶ νὰ τὸν ὑπακούουν εἰς ὅλα. Ἔπειτα νὰ βαπτισθοῦν εἰς τὸ ὄνομά του καὶ νὰ ἀλλάξουν ὄνομα καὶ τελευταῖον νὰ ὑπανδρευθοῦν ἕνα ὡρισμένον διάβολον καὶ νὰ τὸν ἔχουν ἄνδρα τους καὶ νὰ τοῦ κάμνουν τὰ θελήματα καὶ τὰς διαταγάς. Ἀφ' οὗ δὲ εἰσέλθουν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς τὴν αἵρεσιν καὶ τὸν σύνδεσμον τῶν μαγισσῶν, ἀποκτοῦν δύναμιν νὰ μαγεύουν διάφορα πράγματα πρὸς βλάβην τῶν ἀνθρώπων, τρίχας, ποτήρια, βελόνας, μαχαίρας, ξύλα, σκώληκας, σκορπίους κτλ. Μὲ κόμπους καὶ μὲ βότανα δένουν τὰ ἀντρόγυνα, διὰ νὰ μὴ ἀποκτήσουν παιδιά. Κάθε κόμπος εἶναι καὶ ἕνα παιδί, ποὺ θὰ ἔκαμνε τὸ ἀντρόγυνο. Ἠμποροῦν τὸν ἄνδρα νὰ κάμουν γυναῖκα

καὶ τὴν γυναῖκα ἄνδρα καὶ τὸν καιρὸν ὅπως θέλουν νὰ τὸν μεταβάλουν. Καβάλλα εἰς τὸν διάβολόν των ἠμποροῦν νὰ πετοῦν εἰς τὸν ἀέρα καὶ εἰς μίαν στιγμὴν νὰ μεταφέρωνται ἀπὸ τόπου εἰς τόπον. Αὐτὸ ὅμως ἠμποροῦν νὰ τὸ κάμουν καὶ μὲ μίαν ἀλοιφήν, καμωμένην ἀπὸ λίπος μωροῦ παιδιοῦ καὶ διάφορα βοτάνια.

Ὅπως δὲ ἔχουν οἱ Χριστιανοὶ τὰς ἑορτάς των, τὸ Πάσχα των, ἔχουν καὶ αἱ μάγισσαι τὸ Σάββατόν των. Ἡ ἑορτή των γίνεται τὴν νύκτα τῆς 1ης Μαΐου, ἡ ὁποία εἶναι ἡ περίφημος Βαλπουργία νύξ, ἢ τὴν νύκτα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου. Εἰς τὴν ἑορτὴν αὐτήν, ἡ ὁποία γίνεται εἰς κάποιο ὑψηλὸ βουνό, πρέπει ὅλαι αἱ μάγισσαι νὰ λάβουν μέρος. Ἀλλέως τιμωροῦνται ἀπὸ τὸν διάβολον. Ὅταν ἔλθῃ λοιπὸν ἐκείνη ἡ νύχτα ἀλείφονται μὲ τὴν ἀλοιφήν των, καβαλλικεύουν ἕνα καλάμι ἢ ἄλλο ὅ,τιδήποτε, λέγουν τὸ ξόρκι τους καὶ φεύγουν ἀπὸ τὴν καπνοδόχο. Ἄλλαι καβαλλικεύουν τὸν διάβολόν των, ποὺ σὰν τράγος περιμένει εἰς τὴν πόρτα τους. Αἱ περισσότεραι εἶναι γυμναί· Ὅταν φθάσουν εἰς τὸν τόπον τῆς ἑορτῆς, κάθηνται εἰς τὸ τραπέζι, τὸ ὁποῖον εἶναι πλουσιώτατον, ἀλλὰ τὰ φαγητὰ δὲν ἔχουν ἅλας, ὁ δὲ διάβολος τὰ βρωμίζει μὲ ψοφίμια καὶ ἄλλα ἀκάθαρτα πράγματα. Μετὰ τὸ φαγητὸ ὁ διάβολος μοιράζει νέο φάρμακο διὰ τὰ μαγικά τους. Γίνεται δὲ τὸ φάρμακο αὐτὸ ὡς ἑξῆς. Ὁ διάβολος ὁ ἴδιος γίνεται τράγος, τὸν καίουν καὶ μαζεύουν ἔπειτα τὴ στάχτη του, ἡ ὁποία εἶναι πολὺ ἐπικίνδυνη καὶ διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ διὰ τὰ ζῷα. Ἔπειτα ἀπὸ λίγο ξαναφαίνεται ὁ διάβολος καὶ φωνάζει «Ἐκδικηθῆτε, ἢ θὰ ἀποθάνετε.» Ἔπειτα γίνεται τὸ προσκύνημα τοῦ διαβόλου ὑπὸ μορφὴν τράγου καὶ κατόπιν ἀρχίζει ὁ χορὸς καὶ τὸ τραγούδι. Αἱ μάγισσαι κάμνουν ἕνα κύκλο μὲ γυρισμένες πλάτες, διὰ νὰ μὴ βλέπουν τὸ πρόσωπο ἡ μία τῆς ἄλλης, καὶ ἀρχίζουν τὸν χορόν. Τραγουδοῦν δὲ τὸ ἑξῆς τραγούδι. «Ἀφέντη, ἀφέντη διάβολε, πήδα ἐδῶ, πήδα

ἐκεῖ, χόρευ' ἐδῶ χόρευ' ἐκεῖ, παῖξε ἐδῶ παῖξ' ἐκεῖ». Εἰς τὸ τέλος πηγαίνει κάθε μάγισσα μὲ τὸ διάβολό της. Κατόπι διηγοῦνται κάθε μία τὰ κατορθώματά των. Ἂν εἶναι λίγα, ὁ ἀρχιδιάβολος τὰς τιμωρεῖ. Εἰς τὴν ἑορτὴν παρίστανται καὶ τὰ νέα μέλη καὶ γίνονται δεκτὰ ἐπισήμως, ἀφ' οὗ γράψουν τὸ ὄνομά των μὲ τὸ αἷμά των εἰς τὸ κατάστιχο τοῦ διαβόλου. Τὸ συμβόλαιον, ὡς εἴπομεν, ὑπογράφεται πρωτύτερα. Τότε τὲς βάζει ὁ διάβολος καὶ τὸ σημάδι του εἰς ἀπόκρυφον μέρος τοῦ σώματος. Ἔκτοτε τὸ μέρος αὐτὸ οὐδέποτε αἰσθάνεται πόνον. Σᾶς ἐπιδεικνύω μίαν εἰκόνα, ἡ ὁποία ἀναπαριστᾷ μίαν τοιαύτην Βαλπουργίαν νύκτα (Εἰκὼν 7).

Ὡς πρὸς τὴν μορφὴν ἐφαντάζοντο τὰς μαγίσσας ὡς ὄντα εἰδεχθῆ καὶ τερατώδη. Ὁ Σαίξπηρ εἰς τὸν Μάκβεθ μᾶς δίδει τὴν εἰκόνα των. Ὁ Μάκβεθ βλέπων τὰς μαγίσσας ἀνακράζει.

Ὦ ! Τί εἶναι
αὐτὰ τὰ ὄντα τ' ἄγρια, τὰ καταζαρωμένα ;
Δὲν μοιάζουν κάτοικοι τῆς γῆς, κι ὅμως πατοῦν τὸ χῶμα !
Τί εἶσθε ; Ζῆτε ; Ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ σᾶς λαλήσῃ ;
Ἀποκριθῆτε ! φαίνεσθε ὡσὰν νὰ μ' ἐννοῆτε,
διότι ἀνεβάζετε ἡ κάθε μιὰ συγχρόνως,
τὸ ξεραμένον δάκτυλον ἐς τὰ μαραμένα χείλη.
Ἂν ἔλειπαν τὰ γένεια σας, θὰ ἔλεγα πὼς εἶσθε
γυναῖκες.

Ἀφ' οὗ ἅπαξ ἡ ἐκκλησία ἐπισημοποίησε τὴν πίστιν εἰς τὴν μαγείαν καὶ ἐσχηματίσθησαν ὅλα τὰ μυθεύματα ταῦτα, ἠγέρθη ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἰδίως εἰς τὰς Γερμανικὰς χώρας φοβερὸς ἐναντίον τῶν μαγισσῶν διωγμός, ὁ ὁποῖος διήρκεσεν ἀπὸ τοῦ 1264, ὁπότε ἐξετελέσθη ἡ πρώτη εἰς θάνατον καταδίκη μαγίσσης, μέχρι τοῦ 1740. Τὸν κόσμον ὅλον εἶχε καταλάβει ἓν εἶδος πανικοῦ. Παντοῦ προσεπάθουν νὰ ἀνακαλύψουν μαγίσσας, διὰ νὰ τὰς παραδώσουν εἰς τοὺς ἱεροεξεταστάς, ὑπῆρξαν δὲ

ἄπειρα δυστυχῶς τὰ θύματα τοῦ πανικοῦ καὶ τῆς μεγάλης ταύτης πλάνης. Ἐπίστευον ὅτι ἠδύναντο νὰ ἀνακαλύψουν τὰς μαγίσσας διὰ διαφόρων περιεργοτάτων τρόπων. Σᾶς ἀναφέρω μερικούς. *Ἅμα ῥήξῃς ἕνα μαχαῖρι, ποὺ νὰ ἔχῃ σημάδι τὸ σταυρό, ἐπάνω σὲ μιὰ μάγισσα θὰ φανερωθῇ. Ὅποιος κουβαλάει ἐπάνω του δόντι ἀπὸ σβάρνα, ποὺ νὰ τὸ ἔχῃ βρῇ, ἢ ἕνα σπυρὶ σιτάρι, ποὺ νὰ τὸ βρῆκε εἰς τὸ ψωμί, βλέπει τὶς μάγισσες 'ς τὴν ἐκκλησία μὲ μιὰ βεδούρα 'ς τὸ κεφάλι. Ὅποιος ἔχει 'ς τὴν τσέπη του τὴν Πασχαλιὰ αὐγὸ βλέπει ὅλες τὶς μάγισσες. Ἀλλὰ πρέπει νὰ προσέχῃ πολὺ κανείς, διότι, ἂν τὸν καταλάβουν οἱ μάγισσες καὶ τοῦ τὸ σπάσουν τὸ αὐγό, τοῦ σπάζουν μαζὶ καὶ τὴν καρδιά. Ἂν ἀλείψουν τὰ παπούτσια τῶν παιδιῶν μὲ λίπος χοίρου, οἱ μάγισσες δὲν μποροῦν νὰ βγοῦν ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησιὰ ὅσο εἶναι μέσα τὰ παιδιά.* Καὶ ἄλλα διάφορα τοιαῦτα. Ἀνεκαλύφθη μία μάγισσα καὶ κατηγγέλθη εἰς τοὺς ἱεροεξεταστάς, ἤτο ἀδύνατον πλέον νὰ σωθῇ. Διότι εἴτε ἀπεδεικνύετο ἀθῴα εἴτε ἔνοχος ἀπέθνησκε. Ἐγίνετο δὲ συνήθως ἡ δοκιμασία τῆς ἀθῳότητος ὡς ἑξῆς. Τῆς ἔδεναν σταυρωτὰ χέρια καὶ πόδια οὕτως ὥστε ὁ δεξιὸς ἀντίχειρ νὰ ἐγγίζῃ τὸν ἀριστερὸν μέγαν δάκτυλον τοῦ ποδὸς καὶ ὁ ἀριστερὸς ἀντίχειρ τὸν δεξιόν. Κατόπιν τὰς ἔρριπτον εἰς τὸ ὕδωρ. Καὶ ἂν μὲν ἐβυθίζοντο καὶ ἐπνίγοντο, ἐθεωροῦντο ἀθῷαι, ἂν δὲ ἐπέπλεον παρεδίδοντο εἰς τὴν πυρὰν ὡς ἔνοχοι. Ἑκατοντάδες χιλιάδων γυναικῶν ἔπεσαν θύματα τῶν ἀνοήτων τούτων δοξασιῶν. Ὁ ἱεροεξεταστὴς *Ludwig di Paramo* κατὰ τὸ 1598 εἰς τριάκοντα κατ' ἐλάχιστον χιλιάδας ὑπολογίζει τὰς ἐντὸς 150 ἐτῶν κατακαυθείσας αὐτὰς λαμίας, αἱ ὁποῖαι, καθὼς λέγει, *ἐὰν ἀφήνοντο ἀτιμώρητοι εὐκόλως ὅλην τὴν οἰκουμένην θὰ κατέστρεφον καὶ θὰ ἠρήμωνον.*

Τὰς δοξασίας αὐτὰς καὶ τοὺς διωγμούς, τὰς ὁποίας υἱοθέτησε καὶ ἐκαλλιέργησεν ὁ παπισμός, ἐκληρονόμησε κατό-

πιν καὶ ὁ προτεσταντισμός. Ὅτε δὲ ὁ Φριδερίκος ὁ Μέγας υἱοθετῶν τὰς γνώμας τοῦ θεολόγου *Baltassar Bekker* καὶ τοῦ περιφήμου νομομαθοῦς Θωμασίου κατέπαυσε τὸν διωγμόν, εἶπεν ἀστεϊζόμενος μίαν πραγματικὴν ἀλήθειαν. *Τώρα θὰ ἠμποροῦν πλέον αἱ γυναῖκες νὰ γηράσκουν καὶ νὰ ἀποθνήσκουν ἐν ἀσφαλείᾳ.* Πραγματικῶς ἕως τότε οὐδεμία γυνὴ ἦτο ἀσφαλής. Ἤρκει ἡ ἐλαχίστη κακόβουλος καταγγελία, διὰ νὰ τὴν ὁδηγήσῃ εἰς τὸν πνιγμὸν ἢ τὴν πυράν. Μὲ τὴν κατάπαυσιν τοῦ διωγμοῦ ἐξέλιπε καὶ ἀπὸ τὰς μορφωμένας τάξεις ἡ πίστις εἰς τὰς μαγίσσας καὶ τὰ ἔργα των καὶ περιωρίσθη μόνον εἰς τὸν ἀμόρφωτον λαόν.

*
* *

Μᾶς ὑπολείπεται νὰ ἐξετάσωμεν τὴν βυζαντινὴν καὶ νεωτέραν Ἑλλάδα. Εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους παρ' ὅλην τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, παρ' ὅλας τὰς ἀπαγορεύσεις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας, ἡ μαγεία ἠσκεῖτο εἰς εὐρεῖαν κλίμακα, διότι οὐδέποτε ἔπαυσε παρὰ τῷ λαῷ ἡ ἰδέα, ὅτι ὡρισμέναι ἀσθένειαι ἐξ ἐπηρείας δαιμόνων προέρχονται καὶ μόνον διὰ μαγικῶν μέσων ἠδύναντο νὰ θεραπευθοῦν. Ὄχι δὲ μόνον εἰς τὸν λαὸν ὑφίστατο ὡς δεισιδαιμονία, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰς ἀνωτέρας τάξεις ἐκαλλιεργεῖτο, ἀναφέρονται δὲ καὶ μεγιστᾶνες τοῦ παλατίου ἀσχολούμενοι περὶ αὐτὴν καὶ τὴν μαγικήν των σοφίαν ἀντλοῦντες *ἐκ Σολομωντείων βίβλων*, τῶν περιφήμων δηλ. καὶ γνωστῶν εἰς τὸν νεοελληνικὸν λαὸν Σολομωνικῶν. Ὁ Ψελλὸς μᾶς περιέσωσε τὴν περιγραφὴν ἑνὸς λαϊκοῦ μάγου, τοῦ ὁποίου αἱ πράξεις καὶ αἱ θεραπευτικαὶ μέθοδοι οὐδόλως διαφέρουν ἀπὸ τὰς μεθόδους τῶν πρωτογόνων μαγοϊατρῶν. Σᾶς ἀναγινώσκω τὸ χωρίον.

Εἶχον, λέγει τὸ πρόσωπον τοῦ διαλόγου, ἀδελφὸν μεγαλύτερον, ὁ ὁποῖος εἶχε γυναῖκα σώφρονα μέν, ἀλλὰ δύστοκον πολὺ καὶ φιλάσθενον. Αὕτη

ὅτε κάποτε ἦτο λεχώ, ἠσθένησε καὶ ἔγινε σὰν τρελλή, καὶ ἔσχιζε τὰ ἐνδύματά της καὶ ἐφώναζε καὶ ὡμίλει εἰς μίαν γλῶσσαν βάρβαρον, τὴν ὁποίαν κανεὶς ἐκ τῶν παρευρισκομένων δὲν ἠννόει. Ἠπόρουν λοιπὸν ὅλοι καὶ δὲν ἤξευραν τί νὰ κάμουν. Τότε μερικαὶ γυναῖκες, αἱ ὁποῖαι εἰς τὰ τοιαῦτα εἶναι ἐφευρετικώταται, φέρουν ἕνα ἄνδρα ξένον φαλακρὸν γέροντα, ρυτιδωμένον ἀπὸ τὸν ἥλιον. Αὐτὸς λοιπὸν μὲ γυμνὸν τὸ ξίφος πλησιάσας εἰς τὴν κλίνην ἐθύμωνε μὲ τὴν ἀσθενῆ καὶ τὴν ὕβριζε πολὺ εἰς τὴν γλῶσσάν του, ἦτο δὲ Ἀρμένιος. Ἡ γυνὴ τοῦ ἀπήντα καὶ αὐτὴ εἰς τὴν αὐτὴν γλῶσσαν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἀνθίστατο καὶ ὥρμα ἐκ τῆς κλίνης καὶ ἤθελε νὰ συμπλακῇ. Ὅτε ὅμως ὁ βάρβαρος ἤρχισε νὰ μεταχειρίζεται περισσότερα ξόρκια καὶ ἔξω φρενῶν τὴν ἐφοβέριζε ὅτι θὰ τὴν κτυπήσῃ, τότε ἡ γυνὴ συμμαζεύθηκε τρομαγμένη καὶ κάτι μὲ χαμηλὴν φωνὴν ψιθυρίζουσα ἀπεκοιμήθη βαθέως. Ἡμεῖς δὲ ἐθαυμάζομεν ὄχι ὅτι εἶχε τρελλαθῆ, διότι τοῦτο εἶναι πρᾶγμα σύνηθες, ἀλλὰ διότι ὡμίλει τὴν ἀρμενικὴν γλῶσσαν αὐτή, ἡ ὁποία οὐδὲ τὴν ὄψιν Ἀρμενίου εἶχε μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἰδεῖ, οὐδὲ ἤξερε ἄλλο τίποτε ἐκτὸς τοῦ δωματίου της καὶ τοῦ ἀργαλειοῦ. Ἀφ' οὗ δὲ συνῆλθε, τὴν ἠρώτησα τί εἶχε πάθει, καὶ ἐὰν ἐνθυμῆται τὰ γενόμενα. Αὐτὴ δὲ ἔλεγεν ὅτι εἶχεν ἰδεῖ δαιμόνιον, φάσμα σκιοειδὲς καὶ ὅμοιον πρὸς γυναῖκα, μὲ ξέπλεκα μαλλιά, τὸ ὁποῖον ἤρχετο κατ' ἐπάνω της. Φοβηθεῖσα δὲ ἔπεσε πρηνὴς εἰς τὴν κλίνην. Ἔκτοτε δὲ κανὲν ἀπὸ τὰ γινόμενα δὲν ἠννόησε.

Ὁ δὲ Νικήτας ὁ Χωνιάτης ἐξιστορεῖ πλὴν ἄλλων τὰ μαγικὰ κατορθώματα τοῦ μεγιστᾶνος Σικιδίτου, ὁ ὁποῖος διά τινων *ἀρρητουργιῶν*, ὡς λέγει ὁ συγγραφεύς, ἐσκότιζε τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἀνθρώπων καὶ τοὺς ἔκαμνε νὰ βλέπουν ἄλλ' ἀντ' ἄλλων. Καὶ διηγεῖται τὰ ἑξῆς ἐπεισόδια.

Ἔτυχε κάποτε ὑψηλὰ ἀπὸ τὰ ἀνάκτορα νὰ βλέπῃ πρὸς τὴν θάλασσαν, ἤρχετο δὲ τὴν στιγμὴν ἐκείνην μιὰ βάρκα γεμάτη πινάκια καὶ ἄλλα ἀγγεῖα πήλινα. Λέγει λοιπὸν πρὸς τοὺς παρευρισκομένους τί τοῦ δίδουν, νὰ κάμῃ τὸν βαρκάρη νὰ ἀφήσῃ τὰ κουπιά του καὶ νὰ σηκωθῇ καὶ νὰ συντρίψῃ τὰ ἀγγεῖα. Αὐτοὶ τοῦ ὑπεσχέθησαν ὅτι θὰ τοῦ δώσουν ὅ,τι ζητήσῃ. Ἔπειτα ἀπ' ὀλίγο νὰ ὁ βαρκάρης σηκώνεται, ἁρπάζει τὸ κουπὶ καὶ ἀρχίζει νὰ κτυπᾷ τὰ ἀγγεῖα, ἕως ὅτου τὰ ἔκαμε στάχτη. Ὅσοι ἦσαν ἐπάνω καὶ τὰ ἔβλεπαν ἔσκασαν 'ς τὰ γέλια, αὐτὸς δὲ ὅταν ἐτελείωσε ἔπιασε τὰ γένεια

του μὲ τὰ δυό του χέρια καὶ ἔκλαιε μὲ φωνή. Ὅταν δὲ τὸν ἐρωτήσαμεν διατί κατέστρεψε τὸ φορτίον του, ἔλεγε ὅτι ἐνῷ ἐτραύα τὸ κουπί του, ἔξαφνα εἶδε ἕνα φεῖδι κόκκινο μὲ *πυρσώδη λόφον* ἐξηπλωμένον ἐπάνω εἰς τὰ πινάκια καὶ βλέπον πρὸς αὐτὸν ἀτενῶς καὶ ἑτοιμαζόμενον νὰ τὸν καταπίῃ. Δὲν ἔπαυσε δὲ νὰ γυρίζῃ, ἕως ὅτου ἔσπασαν ὅλα τὰ ἀγγεῖα καὶ κατόπιν ἔγινε ἄφαντο. Ἄλλο δὲ συνέβη τὸ ἑξῆς : Μίαν ἡμέραν ἐλούετο εἰς ἕνα λουτρὸν καὶ ἐμάλωσε μὲ ἐκείνους, ποὺ ἐλούοντο εἰς τὴν αὐτὴν λεκάνην καὶ ἐσηκώθη καὶ ἐξῆλθεν εἰς τὰ ἀποδυτήρια. Ἔπειτα ἀπ' ὀλίγο καὶ οἱ ἐν τῷ λουτρῷ ἐξῆλθον φεύγοντες πατεῖς με πατῶ σε· καὶ μόλις δυνάμενοι νὰ συμμαζεύσουν τὴν ἀναπνοήν των ἔλεγον ὅτι ἀπὸ τὴν βρύσην, ὅπου ἔτρεχε τὸ ζεστὸ νερό, ἐπήδησαν ἔξαφνα μερικοὶ ἄνδρες μαῦροι σὰν πίσσα καὶ τοὺς ἐξεδίωξαν κακὴν κακῶς ἐκ τοῦ λουτροῦ, κτυπῶντας αὐτοὺς μὲ τὸ πλατὺ τοῦ ποδὸς εἰς τοὺς γλουτούς.

Ἐδῶ καὶ ἐκεῖ δὲ ἔχομεν καὶ παραδείγματα καταδίκης μάγων εἰς θάνατον καὶ μάλιστα εἰς τὸν διὰ πυρᾶς θάνατον. Καταδιώξεις ὅμως συστηματικαί, ὅπως ἐγένοντο ἐν Εὐρώπῃ, ἐν Βυζαντίῳ δὲν ἐγένοντο. Ἤσκουν δὲ τὴν μαγείαν καὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ἰδίως γραῖαι, περὶ τῶν ὁποίων ἐπιστεύετο, ὡς παρὰ τοῖς Ρωμαίοις, ὅτι δύνανται νὰ μεταβάλλωνται εἰς πτηνὰ καὶ νὰ εἰσέρχωνται τὰς νύκτας ὅπου ὑπῆρχον βρέφη καὶ νὰ θηλάζουν καὶ ἀπορροφοῦν τὸ αἷμά των. Αἱ Σολομωνικαὶ καὶ διάφορα ἄλλα βιβλία μαγικῆς φύσεως ἐκ τῶν βυζαντινῶν χρόνων μᾶς περιεσώθησαν.

Εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα ἡ μαγεία ἐξακολουθεῖ νὰ ἀσκῆται ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπὸ τὸν τύπον διαφόρων δεισιδαιμόνων μαγικῶν συνηθειῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι διαδεδομέναι εἰς ὅλον ἰδίως τὸν γυναικεῖον κόσμον καὶ ἐκτελοῦνται κατὰ παράδοσιν ἀπὸ ὅλας τὰς γυναῖκας τοῦ λαοῦ, ὅπως π. χ. εἶναι αἱ διάφοροι προφυλάξεις τῶν ἐγκύων καὶ τῶν λεχωΐδων, τὰ διάφορα μέσα, διὰ τῶν ὁποίων προφυλάττουν τὰ μικρὰ ἢ καὶ τὰ θεραπεύουν ἀπὸ τὸ βάσκαμα, ὡς εἶναι τὰ καπνίσματα, οἱ ἐμπτυσμοί,

τὰ γητέματα, τὰ φυλακτά, τὰ σκόρδα κτλ. ἢ ἀπὸ ἄλλας φανταστικὰς ἀσθενείας, ὅπως εἶναι τὸ λύσιμο τοῦ ἀφαλοῦ, ἡ μετατόπισις τῆς ψυχῆς καὶ ἄλλα τοιαῦτα, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ ὡς πραγματικὴ μαγεία καὶ ἀγαθὴ καὶ πονηρά, σπανιώτερον μὲν ἀπὸ ἄνδρας, συχνότερον δὲ ἀπὸ γραίας, πάντοτε ὅμως ὡς λείψανον κατὰ παράδοσιν ἀκατανόητον χρόνων παλαιοτάτων.

Τὰς ἀσθενείας ἰατρεύει ὁ ἰατρός, ἀλλὰ ὑπάρχουν ὡρισμέναι νόσοι, εἰς τὰς ὁποίας θεωρεῖται ἀποτελεσματικωτέρα ἡ ἐπέμβασις τοῦ ἐξορκιστοῦ. Ἰδίως διάφοροι νόσοι, οἷον ὀξεῖς ρευματισμοί, ἀφασίαι, μανίαι καταδιώξεως κτλ., ἀποδίδονται εἰς τοὺς δαίμονας τοῦ ἀέρος, εἰς τὰ ἀερικά, τὶς νεράϊδες καὶ εἰς αὐτὰ καλεῖται ὁ εἷς τινα μέρη σῳζόμενος ἀκόμη *νεραϊδάρης*, τοῦ ὁποίου ἡ θεραπευτικὴ ὑπενθυμίζει τὰς μεθόδους τῶν πρωτογόνων ἰατρομάγων. Εἰς τὴν Σάμον διηγεῖται ἡ παράδοσις τὰ ἑξῆς·

Ἦταν ἕνας λωβιασμένος ὁ Ἀνδρέας Μαρωνίτης, ποὺ μποροῦσε νὰ γιατρεύῃ ὅσους ἐλάβωσαν οἱ Νεράϊδες. Μὲ κάτι λόγια ποὺ αὐτὸς ἤξευρε τὶς προσκαλοῦσε καὶ τὶς διέταζε νὰ δώσουν τὴν ὑγειά του εἰς τὸ λαβωμένο. Ἂν δὲν τὸν ἄκουγαν τὶς χτυποῦσε μ' ἕνα καλάμι. Πολλοὶ ἄκουσαν τὴ Νεράϊδα νὰ φωνάζῃ μὲ θυμὸ «Δὲν τοῦ τὴν δίνω. Δὲν τοῦ τὴν δίνω.» Καὶ ὅταν ἡ Νεράϊδα ἐπίμενε ἔπρεπε νὰ τὴν καλοπιάσουν, καὶ οἱ συγγενεῖς τοῦ λαβωμένου ἔδιναν εἰς τὸ γιατρὸ καὶ χρήματα καὶ ἄλλα χαρίσματα μὲ μέλι νὰ τὰ δώσῃ 'ς τὴ Νεράϊδα.

Ἀλλαχοῦ εἶναι δραστηριώτερα τὰ μέσα. Ὁ ζούδιαρης, ὅπως λέγεται, διεξάγει σωστὴν πάλην πρὸς τὸν δαίμονα. Εἰς ἕνα χωριὸ τῆς Ἀρκαδίας διηγεῖται ἡ παράδοσις τὰ ἑξῆς·

Εἶχε ἕνα σμερδάκι, ποὺ τὸ λέγανε Κολέττα καὶ ἔκανε μεγάλη θραῦσι 'ς τὰ πρόβατα. Τί νὰ κάνουνε; Ἐμάθανε πῶς μακριὰ κατὰ κεῖθενες πέρα 'ς τὰ Λαγκάδια ἦταν ἕνας γέρος, ποὺ τόνε λέγανε ζούδιαρη, γιατ' ἐμάγευε τὰ ζούδια. Τόνε προξενέψανε, κ' ἦρθε. Τοὺς ἔδωκε ὑπόσκεσι νὰν τὸ διώξῃ σὲ τρεῖς ἡμέρες. Παραγγέλνει 'ς τὴ χώρα τρία περόνια μεγάλα ἴσια μὲ τὸ χέρι μου, νά! ὁ συχωρεμένος ὁ πατέρας μου τ' ἀγόρασε, ποὺ

τὰ μολόγαε· ἤτανε καὶ κοντὰ 'ς τὸν ξορκισμό. Παίρνει ὁ γέρο ζούδιαρης τοὺς τσοπάνηδες σῦλους ἀρματωμένους μὲ καρυοφύλλια, στειλιάρια, φτυάρια, καὶ τραυάει μιὰ νύχτα 'ς τὴ ρεματιά. Τὸ κυνηγάει ἀπὸ δῶ, τὸ κυνηγάει ἀπὸ κεῖ, δὲν ἐξετρουπωνότανε. Τότενες λέγει κάτι λόγια ἀλλοιώτικα, καὶ ὕστερα ἐπαλέψανε. Τά γλεπε ἀποπίσω ὁ πατέρας μου καὶ δυὸ τρεῖς ἄλλοι ἀλαφροήσκιωτοι. 'Εδῶ τὴν ἔχει, ἐκεῖ τὴν ἔχει, τὴ βγάνει ὄξω ἀπὸ τὸ σύνορο τοῦ χωριοῦ, καὶ τήνε σαλάησε καταπάνου τὸν Πεθεριώτικον κάμπο. 'Εκεῖ κοντὰ 'ς τὸν 'Αγιώργη, 'ς ἕνα ρημοκλῆσι, ἐπάλεψε καλύτερα ἀπὸ σῦλες τὲς φορὲς καὶ τὸ γονάτισε, κ' ἐκάρφωσε τὰ τρία καρφιά, κάτι περονάρες· ὁ πατέρας μου, ποὺ τοῦ βοήθαγε 'ς τὸ κάρφωμα τό γλεπε μὲ κάτι δοντάρες, χοῦ! ἀνοιχτὸ τὸ στόμα καὶ γουρλωμένα τὰ μάτια.

Συνηθέστεροι ὅμως τῶν ἀνδρῶν ἰατροὶ εἶναι αἱ γυναῖκες, αἱ ὁποῖαι ξεύρουν ὅλα τὰ νοσήματα καὶ τὰ δαιμόνιά των καὶ ξεύρουν καὶ τὴν θεραπείαν, τὰ ξόρκια καὶ τὰ βότανα. Πλὴν τούτου αὐταὶ γνωρίζουν καὶ νὰ μαγεύουν τὸν καιρό. 'Οσάκις ἀνομβρίαι μαστίζουν τὸν τόπον, εἰς αὐτὰς καταφεύγουν διὰ νὰ προκαλέσουν τὴν βροχήν.

'Υπάρχει ὅμως καὶ ἡ βλαβερὰ μαγεία, ἡ ὁποία γίνεται διὰ νὰ βλάψῃ, καὶ αὐτὴ εἶναι ὅλως διόλου κτῆμα τῶν γυναικῶν. Αἱ γυναῖκες δένουν τὰ ἀντρόγυνα μὲ κόμβους, κατασκευάζουν τὶς κερένιες κοῦκλες, κλέβουν τὸ σιτάρι ἀπὸ τὰ στάχια τῶν χωραφιῶν, ξεύρουν νὰ κάμουν τὰ διάφορα φίλτρα κτλ. κτλ. Εἰς αὐτὰς καταφεύγουν ὅλοι οἱ ἀτυχεῖς εἰς τὸν ἔρωτα. 'Ο Διγενής, ὅταν τὸν ἀποκρούῃ ἡ Λιογέννητη, καταφεύγει εἰς μάγισσαν διὰ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἀγάπην της. 'Ιδοὺ πῶς τὸ διηγεῖται τὸ τραγούδι.

Πῆγε νὰ βρῇ τὲς μάγισσες, ποὺ ξέρουν ἀπὸ μάγια
.....
«Καλή σου μέρα, μάγισσα, μὲ τὴν καλή σου κόρη.
Δὲν ἔχεις μάγια τῆς καρδιᾶς καὶ μάγια τῆς ἀγάπης,
νὰ κάμῃς τὴ Λιογέννητη νὰ ρθῇ 'ς τὴν ἀγκαλιά μου;
— Ἂν ἔχῃς πρᾶμα τς ἀρεσιᾶς καὶ πρᾶμα τοῦ χεριοῦ της,

θὰ κάμω τὴ Διογέννητη νὰ ρθῇ 'ς τὴν ἀγκαλιά σου.
—Ἐγώ χω πρᾶμα τς ἀρεσιᾶς καὶ πρᾶμα τοῦ χεριοῦ της,
ἐγώ χω τὴν πλεξίδα της, τ' ὁλόχρυσο γαϊτάνι.
—Σῦρε ἄνοιξε τὴν πόρτα σου καὶ δέσε τὰ θηριά σου,
καὶ κάθου καὶ καρτέρει την νὰ ρθῇ 'ς τὴν ἀγκαλιά σου.»
Καὶ βγάνει ἀπὸ τὸν κόρφο της τρία μῆλα μαραμμένα.
«Τὸ νὰ ρηξε 'ς τὸ τρίστρατο, νὰ πάψουν οἱ διαβάτες,
τ' ἄλλό ρηξε 'ς τὸν ποταμό, νὰ πάψουν τὰ ποτάμια,
τὸ τρίτο ρῆξ' 'ς τὴ λυγερή, νὰ ρθῇ γυρεύοντάς σε.»
Τό νὰ ρηξε 'ς τὸ τρίστρατο καὶ πάψαν οἱ διαβάτες,
τ' ἄλλό ρηξε 'ς τὸν ποταμὸ καὶ πάψαν τὰ ποτάμια,
τὸ τρίτο τὸ φαρμακερὸ 'ς τῆς λυγερῆς τς ἀγκάλες.
Ὡς τό εἶδε ἡ κόρη ἐσθήστηκε, ὡς τό εἶδε δαιμονίστη.
Σὰν ἦρθαν τὰ μεσάνυχτα, τὴ σκότισαν τὰ μάγια
.....

Ἀλλὰ τὰ μάγια δὲν μποροῦν νὰ πειράξουν καθαρόν.

Σὰν ἔφτασε, σὰ ζύγωσε 'ς τὴ μέση ἀπὸ τὸ δρόμο,
ἐκεῖ τῆς ἦρθε ὀλίγο ὁ νοῦς κι ἀρχίνησε νὰ λέῃ.
«Θέ μου, κι ἂν εἶμαι καθαρή, κι ἂν εἶμ' ἐγὼ παρθένα,
ἄστραψε καὶ μπουμπούνιξε, νὰ χαλαστοῦν τὰ μάγια.»
Ἄστραψε καὶ μπουμπούνιξε, χαλάστηκαν τὰ μάγια.

Μόλα ταῦτα ὁ λαὸς ἀποδίδει ἀπεριόριστον δύναμιν εἰς τὰ μάγια. Ἰδοὺ πῶς τὴν περιγράφει τὸ τραγούδι.

Μαῦρα μου χελιδόνια ἀπ τὴν ἔρημο,
κι ἄσπρα μου περιστέρια τῆς ἀκρογιαλιᾶς,
αὐτοῦ ψηλὰ ποὺ πάτε κατ τὸν τόπο μου,
μηλιά χω 'ς τὴν αὐλή μου καὶ κονέψετε,
καὶ πῆτε τῆς καλῆς μου, τῆς γυναίκας μου.
Θέλει καλόγρια ἄς γίνῃ, θέλει ἄς παντρευτῇ,
θέλει τὰ ροῦχα ἄς βάψῃ, μαῦρα νὰ ντυθῇ,
νὰ μή με παντυχαίνῃ, μή με καρτερῇ.
Τί ἐμένα μὲ παντρέψαν δῶ 'ς τὴν Ἀρμενιά,
καὶ πῆρα Ἀρμενοπούλα, μάγισσας παιδί,
ὁποὺ μαγεύει τ' ἄστρη καὶ τὸν οὐρανό,
μαγεύει τὰ πουλάκια καὶ δὲν ἀπετοῦν,

μαγεύει τὰ ποτάμια καὶ δὲν τρέχουνε,
τὴ θάλασσα μαγεύει καὶ δὲν κυματεῖ,
μαγεύει τὰ καράβια καὶ δὲν ἀρμενοῦν,
μαγεύει με κ' ἐμένα καὶ δὲν ἔρχομαι.
Ὄντας κινάω γιὰ νὰ ρθω, χιόνια καὶ βροχὲς,
κι ὄντας γυρίζω πίσω, ἥλιος ξαστεριά.
Σελλώνω τ' ἄλογό μου, ξεσελλώνεται,
ζώνομαι τὸ σπαθί μου καὶ ξεζώνεται
πιάνω γραφὴ νὰ γράψω καὶ ξεγράφεται.

Ὅταν τὸν πιάσουν κανένα τὰ μάγια, οὐδεμία ὑπάρχει θεραπεία. Μόνον ἐὰν εὑρεθῇ ἄλλος μάγος δυνατώτερος, εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνακαλύψῃ καὶ νὰ διαλύσῃ τὴν μαγείαν. Ἰδοὺ τί διηγεῖται μία ἀθηναϊκὴ παράδοσις.

Ἐπὶ τουρκοκρατίας ἕνας παπᾶς 'ς τὴν Ἀθήνα ἀγαποῦσε μιὰ νέα, τὴν ὁποίαν ἄφησε καὶ ἐστεφανώθη ἄλλη. Ἐκείνη γιὰ νὰ ἐκδικηθῇ ἔρριξε μάγια τῆς γυναικὸς τοῦ παπᾶ, καὶ ἔλεγε πὼς θὰ τὴν κάμῃ νὰ μὴ φτάσῃ τὸν ἄλλο χρόνο. Καὶ τῷ ὄντι ἡ ὡραία παπαδιὰ ὄχι μόνο ἔρρευε καθημέρα, ἀλλὰ καὶ κατάντησε παράλυτη, καὶ τὸ σῶμα της ἔγινε σὰν κουλλοῦρα, τόσο ποὺ τὸ πρόσωπό της ἄγγιζε τὰ γόνατα. Ὁ παπᾶς τὴν ἄρχισε μὲ τὶς εὐχὲς καὶ τὰ διαβάσματα, ἀλλὰ σὰν εἶδε πὼς δὲν ἔκανε τίποτα, ἔτρεξε σὲ μιὰ τούρκισσα μάγισσα, μήπως καὶ ἰδῇ θεραπεία, γιατὶ κατάλαβε πὼς ἡ ἀσθένεια τῆς γυναικός του ἦταν ἀπὸ μάγια. Ἀλλὰ ἡ μάγισσα, ἀφ' οὗ ἔκαμε χίλια δυό, εἶδε καὶ ἀπόειδε πὼς δὲν κατώρθωνε τίποτα, καὶ εἶπε τοῦ παπᾶ, πὼς ἐκείνη ὁποὺ ἔρριξε τὰ μάγια ἦταν δυνατώτερη ἀπ' αὐτή, καὶ ὡρμήνεψε τὸν παπᾶ, νὰ πάγῃ 'ς τὴ Χαλκίδα καὶ ἐκεῖ νὰ εὕρῃ καὶ νὰ φέρῃ μίαν ἄλλη τούρκισσα.

Ὁ παπᾶς ἐπῆγε πραγματικῶς 'ς τὴ Χαλκίδα καὶ ἐγύρισε μαζὶ μὲ τὴ γριὰ ἐκείνη τὴ μάγισσα· ὅταν ἔφθασαν 'ς τὴν Ἀθήνα ἦταν ἀκόμη ἡμέρα, καὶ γι' αὐτὸ ἐπερίμεναν ὀλίγες ὧρες ἀπ' ἔξω γιὰ νὰ ἔμπουν νύχτα 'ς τὴν πόλη. Σὰν εἶδε ἡ μάγισσα τὴν παπαδιά, εἶπε πὼς τὴν ἴδια νύχτα θὰ τὴν κάμῃ καλά. Ἐκαθάρισε τὴ γωνιά, παράγγειλε τοῦ παπᾶ νὰ τῆς δώσῃ τρία μαργαριτάρια καὶ ν' ἀνάψῃ 'ς τὸ τζάκι τρία μεγάλα δαυλιὰ καὶ ἕνα μικρὸ φανάρι· καὶ τοῦ εἶπε νὰ μὴ φοβηθῇ ὅ,τι καὶ ἂν ἰδῇ, ὅ,τι καὶ ἂν ἀκούσῃ, ἀλλὰ νὰ κρατῇ τὸ φανάρι καὶ νὰ τὸ ἀνάβῃ ἅμα σβύνῃ μὲ ἕνα ἀπὸ τὰ δαυλιά, νὰ προσέχῃ ὅμως νὰ μὴ πάρῃ δυὸ φορὲς τὸ ἴδιο δαυλί, ἀλλὰ πάντα

νὰ παίρνῃ τὸ ἕνα ὕστερα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ἔλυσε τότε τὰ μαλλιά της καὶ τὰ ἄπλωσε εἰς τοὺς νώμους καὶ ἄρχισε νὰ γυρίζῃ 'ς τὴν κάμερα, νὰ παίζῃ τὰ μαργαριτάρια 'ς τὴν παλάμη καὶ μὲ σιγανὴ φωνὴ νὰ λέγῃ τὰ ξόρκια της. Ὁ παπᾶς τὴν ἀκολουθοῦσε ἀπὸ πίσω. Τότε σηκώθη σίφουνας δυνατὸς καὶ ἐγκρέμισε τὸν ἕνα τοῖχο, ἀλλὰ ἐκείνη χωρὶς νὰ ταραχθῇ κατέβη 'ς τὴν αὐλή, καὶ ἐκεῖ ὅπου ἐγύριζε, τῆς ἔπεσαν ἀπὸ τὴν παλάμη τὰ μαργαριτάρια. Ἀμέσως τότε διέταξε τὸν παπᾶ νὰ ψάξῃ μὲ τὸ φανάρι καὶ νὰ εὕρῃ τὸ μεσανὸ μαργαριτάρι· ἀφ' οὗ τὸ βρῆκε ὁ παπᾶς, ἔσκαψε εἰς τὴ θέση ἐκείνη ἡ γριὰ μάγισσα καὶ ἐξέχωσε ἕνα κουτὶ τενεκεδένιο. Μέσα εἰς ἐκεῖνο τὸ κουτὶ ἦταν ἕνα χρυσοκέντητο παπούτσι, ποὺ τὸ εἶχε χάσει ἡ παπαδιὰ τὴν ἡμέρα τοῦ γάμου της· αὐτὸ τὸ παπούτσι ἦταν καρφωμένο μὲ ἕνα μεγάλο καρφί. Ηὗραν ἀκόμη εἰς ἐκεῖνο τὸ κουτὶ ἕνα ξερὸ κομμάτι σαπούνι, ποὺ εἶχε καρφωμένες ἐπάνω του πολλὲς καρφοβελόνες, μιὰ μικρὴ πλεξίδα μαλλιὰ χιλιομπερδεμένη καὶ μιὰ κλειδωνιά. Ἀνέβηκαν λοιπὸν μὲ τὸ κουτὶ 'ς τὴν κάμαρα, καὶ ἐκεῖ ἡ μάγισσα ἔβγαλε πρῶτα τὸ καρφὶ ἀπ τὸ παπούτσι, ἐξεμπέρδεψε τὶς τρίχες καὶ μία μία ἐξεκάρφωσε τὶς καρφοβελόνες. Ἅμα ἔβγαλε τὴν ὑστερινή, ἡ ἄρρωστη παπαδιὰ ἐστέναξε, σὰν νὰ σήκωσαν ἕνα μεγάλο βάρος ἀπὸ πάνω της, καὶ ἀνασηκώθη 'ς τὸ κρεβάτι.

Ἔπειτα ἡ μάγισσα παράδωκε 'ς τὸν παπᾶ τὴν κλειδωνιὰ καὶ τοῦ εἶπε νὰ κάμῃ κάθε τρόπο νὰ ἀνοίξῃ τὴν κλειδωνιά, ἀλλὰ νὰ προσέχῃ νὰ μὴ τὴν σπάσῃ. Ὁ παπᾶς προσεπάθησε νὰ τὴν ἀνοίξῃ, ἀλλὰ δὲν μπόρεσε καὶ ὕστερα ἀπὸ δυὸ χρόνια τὴν ἔρριξε 'ς τὴ θάλασσα· ἔτσι ἔμεινε ἄτεκνος. Ἡ μάγισσα δὲ δέχτηκε νὰ πάρῃ τίποτα γιὰ τὸν κόπο της, παρὰ μόνον ἐζήτησε μιὰ ὀκὰ καφέ, μιὰ ὀκὰ ζάχαρη καὶ ἕνα καλεμκερί.

Καὶ ταῦτα μὲν ὅσον ἀφορᾷ τὰς πραγματικὰς μαγίσσας. Ἐξακολουθοῦν ὅμως εἰς τὸν λαὸν αἱ παλαιαὶ ἐκεῖναι περὶ τῶν μαγισσῶν δοξασίαι, αἱ ὁποῖαι εἰς τὸν ὑπερβολικὸν φόβον ἔχουσαι τὴν ἀρχήν των, ἔπλασαν ἐκ τῶν μαγισσῶν δαιμονιώδη τινὰ ὄντα, μετέχοντα ἀνθρώπου καὶ δαίμονος, *τίς στρίγλες*. Οἱ στρίγλες, αἱ ὁποῖαι συνηθέστατα ἀναφέρονται καὶ εἰς παραμύθια, εἶναι κατὰ τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν *γριὲς φτωχὲς καὶ ἐλεεινές, ποὺ δὲν μποροῦν νὰ κάμουν καλὸ σὲ ἄνθρωπο, καὶ ὅλο σὲ μαγικὰ εἶναι παραδομένες· καὶ κάνουν πράγματα ποὺ ἀρέσουν τοῦ διαβόλου, σκόνες καὶ ἀλοιφὲς καὶ βότανα καὶ ἄλλα τέτοια. Τοὺς ἄντρες δὲν πολυπειράζουν, ἀλλὰ πολὺ κακὸ κάνουνε 'ς τὶς*

γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά, ἂν τοὺς φέρουνε κανένα ἐμπόδιο 'ς τὰ μάγια τους, καὶ μὲ τὴν ἀνάσα τους μόνο καὶ μὲ τὸ φύσημά τους μποροῦν ἢ νὰ τὰ κάνουν στραβά, παλαβὰ ἢ καὶ νὰ τὰ θανατώσουν. Πηγαίνουν 'ς τὰ μωρὰ τὰ νεογέννητα, ποὺ κλαίν, καὶ τοὺς βυζαίνουν τὸ αἷμα τους καὶ τ' ἀφήνουν σὰν ξερά· αὐτὰ κι ἂν δὲν πεθαίνουν, μεινίσκουν ἐλεεινὰ κι ἀρρωστιάρικα ὅλη τους τὴ ζωή. Γι' αὐτὸ προτοῦ νὰ βαφτιστῇ τὸ παιδὶ ποτὲ δὲν τ' ἀφήνουν μονάχο· καὶ ἂν προτοῦ νὰ τὸ ρουφήξουν οἱ στρίγγλες ὅλο τὸ αἷμα καταλάβουν οἱ γονεῖς πὼς κινδυνεύει τὸ παιδὶ ἀπ' αὐτές, τὶς διώχνουν μὲ κρότους καὶ χτυπῶντας τὰ χέρια. Κι αὐτὲς γιὰ νὰ μὴν τὶς πιάσουν ξεκουμπίζονται ἀπὸ τὸ σπίτι.

Τὶς νύχτες κατεβαίνουν πολλὲς φορὲς 'ς τὴ θάλασσα, παίρνουν μιὰ βάρκα καὶ πηγαίνουν ὡς τὴν Ἀφρικὴ καὶ τὸ πρωΐ γυρίζουν. Πολλὲς φορὲς πειράζουν καὶ τοὺς μεγάλους, ὅταν τοὺς βροῦν νὰ κοιμοῦνται. Τοὺς σκίζουν τὰ στήθια καὶ τοὺς παίρνουν τὰ συκώτια καὶ τὰ τρῶν καὶ τότε ὁ ἄνθρωπος λίγο λίγο πεθαίνει.

Ὡρισμένοι τόποι εἶναι περίφημοι γιὰ τὶς στρίγγλες τους. Ἡ Μύκονος ἔχει τὰς περισσοτέρας καὶ τὸ Πραστειὸ τῆς Λακεδαίμονος λέγεται Στριγγλοχῶρι. Εἰς τὴν ἐκκλησίαν πηγαίνουν οἱ στρίγγλες, ἀλλὰ τὴν στιγμή, ποὺ βγαίνουν τὰ ἅγια, φεύγουν. Ἡ παράδοσις ἀναφέρει καὶ φόνους στριγγλῶν καὶ κατακαύσεις.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, κυρίαι καὶ κύριοι, αἱ περὶ μαγείας καὶ μάγων καὶ μαγισσῶν δοξασίαι, ἔχουσαι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς ἀρχέγονα καὶ ἐντελῶς πρωτόγονα τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας διανοήματα, ἐξακολουθοῦν εἰσέτι ὑφιστάμεναι καὶ καλλιεργούμεναι παρὰ τοῖς λαοῖς καὶ ἰδίως παρὰ γυναικῶν, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον βεβαιοῖ, ὅ,τι καὶ ἐν ἀρχῇ τῶν μαθημάτων τούτων εἴπομεν, πόσον δηλ. συντηρητικοὶ εἶναι οἱ μεγάλοι ὄγκοι τῶν λαῶν καὶ ἰδίως πόσον συντηρητικὸς εἶναι ὁ γυναικεῖος κόσμος καὶ πόσον ὡς ἐκ τούτου λεπτὸς εἶναι ὁ ἐπίπαγος τοῦ νεωτέρου λεγομένου πολιτισμοῦ καὶ πόσον ἐγγὺς πρὸς ἀρχεγόνους καταστάσεις κεῖνται τὰ μεγάλα πλήθη τῶν λαῶν.

ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

Αἷμα, ὡς ἕδρα τῆς ψυχῆς 113. Εἰς τὴν μαγείαν 115.
Ἀλοιφαὶ μαγικαὶ 126.130.
Ἀοιδοί. Μόρφωσις τάξεως ἀ. 16.41.
Ἀπαγγελία εἰς τὰ ᾄσματα 38.
Ἀπειλαί, ὡς μαγικὸν μέσον 116.
Ἀρεταλόγοι 97.
Ἀρμένιοι, ὡς μάγοι 145.
Ἄρτα. Παράδοσις τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄ. 31.
Ἀσθένειαι 29. Προκαλοῦνται ἀπὸ δαίμονας 116.143. Μέσα ἀποκρούσεως ἀ. 116. Τρόποι θεραπείας 120.143.
Ἄσματα 16 33. Γυναικεῖα 35. Ἀνδρικὰ καὶ γυναικεῖα ᾄ. 36 κέ. 39 κέ. Τί εἶναι δημοτικὸν ᾄ. 37. Διηγηματικὰ ᾄ. 37. Παραλογὲς 38.45 κέ. Ἀπαγγελία ᾄ. 38 κέ. 42. Ἀκριτικὰ 42. Ποιητάρικα 47. Τῆς ἀγάπης 49 κέ. Δίστιχα 51. Γαμήλια 53. Νανουρίσματα καὶ ταχταρίσματα 53. Τῆς ξενιτειᾶς 54. Μυρολόγια 56 κέ. Τῆς κούνιας 66. Περιστατικά, σκωπτικά, σατιρικὰ 66. Ἐργατικὰ 66 κέ. Κλέφτικα 69. Τρόπος καὶ τόποι ποιήσεως ᾄ. 71 κέ.
Βαλπουργία νὺξ 137.
Βασκανίας ἀρχὴ 112 κέ. 140.
Βεντούζας ἀρχὴ 117.
Βλέμμα, ὡς ἕδρα ψυχῆς 112.
Βρυκόλακας 29.112.
Γάμος διατί δὲν γίνεται τὸν Μάϊον 9.
Γητέματα 143.
Γλώσσης σπουδαιότης διὰ τὴν κοινωνίαν 10 κέ.
Γνῶσται 127.
Γνῶσις 26 κέ.
Γυνή, ὡς παράγων ἐν τῇ προόδῳ τοῦ πολιτισμοῦ 32. Ὡς συντηρητικὸν στοιχεῖον ἐν γένει 32 κέ. Ἐν τῇ ποιήσει 49. Ὡς δημιουργὸς ἐν γένει 34. Ἐν τῇ ποιήσει 35.48. 71. Εἰς τὸ παραμύθι 76.100. Εἰς τὴν μαγείαν 121.144 καὶ ἀλλαχοῦ.
Δαίμονες 14.28. Παρὰ τοῖς ἀγρίοις 111. Ἀνάπτυξις τῶν περὶ ψυχῶν καὶ δ. ἰδεῶν 111 κέ. Ἐκ τῶν ὀνείρων 115 κέ.
Δεισιδαιμονία 33.140.142.
Διάβολος εἰς τὴν μαγείαν 136 κέ.
Διγενὴς 144.
Διήγησις 16. Ἐπικὴ 37 κέ. Δ. παραμυθᾶ 98.101.103. Τυπικὴ φρασεολογία 99.104. Ἔμμετρος διασκευὴ 99. Διάλογοι, ἐπαναλήψεις 99.106. Γλῶσσα 104.105. Ἐνάρξεις, κατακλεῖδες, διακοπαὶ 105 κ.έ. Διαφορὰ δ. γέροντος καὶ γραίας 107.
Δίστιχα 51.
Ἐγγαστρίμυθοι 127.
Ἐγκαταλείμματα ἐν τῷ πολιτισμῷ 8 κέ. 10 κέ. Εἴδη ἐ. 28 κέ.
Ἐλευσίνια 32.
Ἐμπτυσμὸς ὡς μαγικὸν μέσον 142.
Ἐνδυμασίας μεταβολαὶ 21 κέ. 23 κέ.
Ἐντριβῶν ἀρχὴ 117.
Ἐξορκισμοὶ 26.33.
Ἐπεισόδια παραμυθιῶν 89. Εἴδη ἐ. 92 κέ. 93.94.
Ἔπος. Ὁμοιότης ἐπικῆς διηγήσεως πρὸς δ. παραμυθᾶ 99.
Ἐπῳδαὶ 26.

Ἐργασίας κατανομὴ 14. Ἡ ἐ. ὡς χρόνος ποιήσεως ᾀσμάτων 66.72.
Folklore 5.
Ζούδιαρης βλ. μάγος.
Ἥπαρ, ὡς ἕδρα ψυχῆς 112.
Θρησκεία 15.
Θυσίαι μαγικαὶ 130.
Ἰατρὸς βλ. μάγος.
Ἱερατεῖον 15.
Καββάλα 128.
Kalila καὶ Dimna 82.
Κάπνισμα, ὡς μαγικὸν μέσον 116. 140.
Καρδία, ὡς ἕδρα ψυχῆς 112.
Καρφώματα μαγικὰ 29. 123. 130. 143 κέ.
Κατακλυσμοὶ 29.
Κατάρα, ὡς μαγικὸν μέσον 126.
Καταχανᾶς βλ. βρυκόλακας.
Κατόρυξις ἀσθενείας 19. Ἀνθρώπου εἰς θεμέλια 31 κέ.
Κοινωνίαι πρωτόγονοι 10. Διακρίσεις ἐν τῇ κ. 13 κέ.
Κόμβοι μαγικοὶ 29. 123. 130. 136.
Κορύβαντες 128.
Κούρητες 128.
Κρότοι, ὡς μαγικὸν μέσον 116.148
Λασγραφίας ὄνομα 5, ἔργον 6, ὁρισμὸς 9 κέ.
Λογοποιοὶ 96.
Μαγεία 15.26. Μαγικαὶ συνήθειαι 29, εἰς τοὺς ἀγρίους 85. Ὁρισμὸς 108. Ἀποδίδεται εἰς τοὺς κατωτέρους λαοὺς 109. 145. 146. 147. Πρωτόγονα μαγικὰ μέσα 116 κέ. 126.129 κέ. 144. 145. Περίαπτα βλ. λ. Ἀγαθὴ καὶ βλαπτικὴ μ. 123. Ἡ μ. εἰς τοὺς Αἰγυπτίους 123, Χαλδαίους, Μήδους, Πέρσας 126, Ἑβραίους 127 κέ, Ἕλληνας 128, Ρωμαίους 136, Εὐρωπαίους 135 κέ. Βυζαντινοὺς 140, νεωτέρους Ἕλληνας 142 κέ. Δὲν προσβάλλει καθαροὺς 145. Διάλυσις μ. 146 κέ.
Μάγοι 15. Ποῖοι γίνονται μ. 15. 118 κέ. Μαθητεία 119. Ἐξετάσεις 120. Ἐπαγγελματικοὶ σύνδεσμοι 120. Κατοικία 120. Ἀμοιβὴ 120. Μεταμφιέσεις μ. 121. Ἐξαρτήματα καὶ ἐργαλεῖα μ. 121. Φόνοι μ. 123. Δυνάμεις μ. 123 κέ. 128. 129. 135. 136. 145. Ὀνόματα μάγων καὶ μαγισσῶν 129. Γνῶσται καὶ ἐγγαστρίμυθοι 127. Φαρμακὶς 129. Μάγισσαι 130 κέ. 146. Strigae 134 κέ. Εἰς τοὺς Γερμανικοὺς λαοὺς 135 κέ. Εἴσοδος εἰς τὴν μαγικὴν αἵρεσιν 136 κέ. Μορφὴ μαγισσῶν 138. Διωγμοὶ μ. 138 κέ. 142. 148. Κατορθώματα μ. 140 κέ. 148. Ἐξορκισταὶ 143. Νεραϊδάρης, ζούδιαρης 143.
Μαῖου ἀποφράδες 9.
Μαντική παρὰ Βυζαντινοῖς 19. Εἴδη μ. 29. Βλ. καὶ Νεκρομαντεία.
Μαντινάδες 52.
Μάρτις 32.
Μεταμφιέσεις μάγων 121 κέ. 129.
Μῆλα, ὡς μαγικὸν μέσον 145.
Μόδας χαρακτηρισμὸς 32.
Μουσικοὶ 16.
Μῦθος 15. Διάκρισις ἀπὸ τοῦ παραμυθιοῦ 80 κέ.
Μυρολόγια 40.56 κέ. Ἐν Κρήτῃ 57. Προοίμια μ. 58. Εἴδη μ. καὶ χαρακτηρισμὸς αὐτῶν 59. Τοῦ χάρου 59.60. Μάνης 61. Ἀνδρῶν 65. Ἐθιμοτυπία μ. 71 κέ.
Νανουρίσματα βλ. ᾄσματα.
Νεκροὶ 14.28. Ἔθιμα περὶ τοὺς ν. 29. Φόβος ν. 111. κέ. Βίος ν. μετὰ θάνατον 115.
Νεκρομαντεία 111. 124 κέ. 127.
Νεραϊδάρης βλ. Μάγοι.
Νεφροί, ὡς ἕδρα ψυχῆς 112 κέ.
Ξενιτειὰ 54. Ἄσματα ξ. βλ. ᾄσματα.
Ξίφος εἰς τὴν μαγείαν 116.125.

Ξυλοκοπήματα εἰς τὴν μαγείαν 116.
Ὀδόντες 113.
Ὀδυσσεὺς ὡς ἥρως παραμυθιοῦ 89.
Ὁμοιώματα εἰς τὴν μαγείαν 29. 123.126.130.144.
Ὄνειρον, ὡς πηγὴ παραμυθιῶν 90, δοξασιῶν δαιμόνων 115.
Ὀνόματα μαγικὰ 125.
Ὄνυχες 113.
Ὀρφικὰ 27.
Ὀστᾶ 113.
Πάντσατάντρα 82 κέ.
Παραδόσεις 33. Διαφέρουν τοῦ παραμυθιοῦ 79 κέ.
Παράδοσις 11. Σημασία τῆς π. ἐν τῇ κοινωνίᾳ 11 κέ. Πλουτισμὸς τῆς π. 17. Ἀνατροπὴ 17. Προσήλωσις εἰς τὴν π. 17. Ἀντίδρασις τῆς π. πρὸς νεωτερισμοὺς 21 κέ. Ἀποσύνθεσις τῆς π. 23. 27 κέ.
Παραλογὲς 38.42.45 κέ.
Παραμυθάδες 95 κέ. Τέχνη διηγήσεως π. 98. 107. Διάκρισις ἀπὸ τὰς γυναῖκας 100. Ἐν Τήνῳ 101 κέ.
Παραμύθι 33. Φορεῖς τοῦ π. 40. 76 κέ. Ὁρισμὸς 76 κέ. Διάκρισις παραδόσεως, μύθου 79. Θεωρίαι γενέσεως π. 81 κέ. Grimm 81. Benfey 82. Tylor καὶ Lang 84. Bédier 87 κέ Τὸ π. εἰς τοὺς ἀρχαίους 87 κέ. Laistner 90. Στοιχεῖα τοῦ π. 93 κέ. Wundt 94. Ἀνάπτυξις τοῦ π. ὑπὸ τῶν παραμυθάδων 98. Ἀποπαίδωσις ὑπὸ γυναικῶν 100. Σημερινὸν ἑλλ. π. 101 ἑκ. Παραμυθάδες βλ. λ. Καιρὸς τοῦ π. 102. Τόπος τοῦ π. 103. Ὑποχώρησις τοῦ π. 106 κέ.
Παροιμίαι 33.
Πατινάδες βλ. Μαντινάδες.
Περίαπτα 29.117 κέ. 122.143.
Περπερούνα 29.
Ποίησις 16.
Ποιηταὶ 16. Ἐξ ἐπαγγέλματος 40 κέ. 42.48. Γυναῖκες 48. Ἄνδρες 52.69.
Ποιητάρηδες 42.
Πολιτισμοῦ στρώματα καὶ στοιχεῖα 6 κέ. 17. Πρόοδος πρὸς τὸν π. 10.13 κέ. 17. Ἡ παράδοσις ἐν τῷ π. βλ. λ. Πάλη κατὰ τὴν πρόοδον 12.20 κέ. 24 κέ. Διακρίσεις ἀτόμων 13 κέ. Εἰδικοὶ κύκλοι ἐν τῇ π. 16. Ὡς κλιμακωτὴ πυραμὶς 17. Νόθα προϊόντα π. 25 κέ. 30 κέ.
Προβασκάνια 29.
Προσωπεῖα μάγων 121 κέ.
Ραψῳδοὶ 69.
Ρίμα 48.
Ριμαδόροι 42.48.
Σάββατον μαγισσῶν 137.
Σελήνη εἰς τὴν μαγείαν 129.
Σολομωνικὴ 140.
Σπεροκάθισμα 102.
Στεφανίτης καὶ Ἰχνηλάτης βλ. πάντσατάντρα
Στρίγγες 134. 147 κέ.
Τελχῖνες 128.
Τέχναι ἐν τῷ πολιτισμῷ 14.
Τρίστρατο εἰς τὴν μαγείαν 145.
Τρίχες 113.
Volkskunde 6.
Φιλοσοφίας ἐπίδρασις εἰς τὸν πολιτισμὸν 16.
Φίλτρα 26.29.126.130.
Φλεβοτομίας ἀρχὴ 117.
Φυλακτὰ βλ. περίαπτα.
Φυσήματος μαγικὴ δύναμις 114.
Χάρος 60.
Χειρονομίαι εἰς τὴν μαγείαν 116.
Χιτοπαδάσα βλ. Πάντσατάντρα.
Χορὸς εἰς τὴν ποίησιν 73 κέ.
Χριστιανισμὸς 26.
Ψυχαὶ 14.28. Πίστις εἰς ψ. παρὰ τοῖς ἁγίοις 111 κέ. Σωματικὴ ψ. 111 κέ. Ἕδραι ψ. 112. Ἡ ψ. ὡς πνοὴ 113. Χωρισμὸς ψ. ἀπὸ τοῦ σώματος. Δυϊσμὸς 114. 135. Μετατόπισις ψ. 143.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Ἀντὶ προλόγου ..... σελ. 3

Α'. Γενικὴ ἔννοια τῆς Λαογραφίας. Ἐγκαταλείμματα ἐν τῇ προόδῳ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ γυνὴ ὡς συντηρητικὸν καὶ δημιουργικὸν στοιχεῖον ἐν αὐτῇ ..... » 5

Β'. Τί εἶναι τὸ δημοτικὸ τραγούδι. Ἀνδρικὰ καὶ γυναικεῖα τραγούδια. Ἡ γυνὴ ὡς λαϊκὴ ποιήτρια ..... » 35

Γ'. Τὸ παραμύθι καὶ ἡ ἀρχή του. Οἱ παραμυθάδες. Ἡ παραμυθοῦ ..... » 76

Δ'. Μαγεία, μάγοι καὶ μαγίστρες ..... » 108

Ε'. Συνοπτικὸς πίναξ πραγμάτων ..... » 149

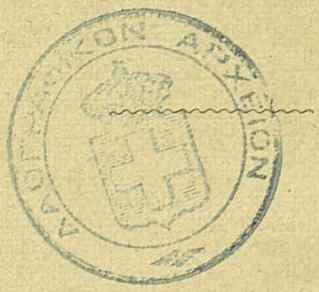

Ω5 Τοιόρ
Π.Χ Βυβίτ
Κάμπρα

ΝΕΑ ΣΕΙΡΑ (ΠΡΑΣΙΝΑ ΒΙΒΛΙΑ)

1. Ἡ Ζωή μου	Δ. ΒΙΚΕΛΑ	Δρ. 5.—
2. Οἱ Μέλλοντες Στρατιῶται	Μ. ΠΑΟΥΕΛ	» 2.—
3. Ἡ Ἀγωγή	Ε. ΣΠΕΝΣΕΡ	» 1.50
4. Τὰ Χημικὰ Διπάσματα	Ρ. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ	» 1.75
5. Χῶρι καὶ Λαοὶ τῆς Εὐρώπης	Γ. ΣΩΤΗΡΙΑΔΟΥ	» 2.—
6. Ἐπιστολαὶ πρὸς Πρωτοψάλτην	Α. ΚΟΡΑΗ	» 1.65
7. Εἰκόνες Ἀρχ. Ἑλλην. Ἱστορίας	(μετὰ κειμένου)	» 1.75
8-10. Βυζάντιον καὶ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς τεύχη τρία	ΕΣΣΕΛΙΓΓ	» 2.20
11. Ἐγκόλπιον τῶν Νέων τεῦχ. Α'	Α. ΒΕΝΕΔΕΤΤΗ	» 0.80
12. Ἐγκόλπιον τῶν Νέων » Β'	Α. ΒΕΝΕΔΕΤΤΗ	» 0.60
13. Γνῶμαι	ΑΔ. ΚΟΡΑΗ	» 0.50
14. Στρατιωτικὰ Διηγήματα	Ε. ΔΕ-ΑΜΙΤΣΗ	» 0.80
15. Τὰ πρῶτα Βήματα τῆς Ἀνθρωπότητος	Α. ΚΟΥΡΤΙΔΟΥ	» 2.00
16. Πολεμικὰ Διηγήματα	(βραβευθέντα)	» 1.40
17. Ἡ Βυζαντινὴ Θεσσαλονίκη	Α. ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ	» 1.00
18. Δύο ἐχθροὶ τοῦ Ἀνθρώπου (Κώνωπες-Μυῖαι)	Ν. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ	» 0.60
19. Ἡ Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Ποίησις	Σ. Κ. Σ.	» 0.60
20. Ἐκ τῶν ποιητικῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης	Δ. Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ	» 0.60
21. Σύντομος Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης	Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ	» 0.90
22. Τὸ Ἅγιον Ὄρος	Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ	» 2.75
23. Ἀνέκδοτα τοῦ Πλουτάρχου Α'	Χ. ΑΝΝΙΝΟΥ	» 0.90
24. Μαργαριτάρια καὶ Γουναρικὰ	Ν. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ	» 0.70
25. Ἡ Ἁγία Σοφία	Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ	» 2.25
26. Ἡ Μ. Ἑβδομὰς καὶ τὸ Πάσχα	Δ. Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ	» 0.75
27. Ἀστέρες	Δ. ΑΙΓΙΝΗΤΟΥ	» 1.65
28. Ἀξιώσεις Ἐργασίας-Κεφαλαίου	Κ. ΔΟΣΙΟΥ	» 2.00
29. Μετέωρα	Δ. ΑΙΓΙΝΗΤΟΥ	» 3.40
30. Ἀνέκδοτα τοῦ Πλουτάρχου Β'	Χ. ΑΝΝΙΝΟΥ	» 1.90
31. Αἱ Γυναῖκες εἰς τὴν Λαογραφίαν	Σ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ	» 2.65

Ἀποστέλλονται ἐλεύθερα ταχυδρομικῶν ἐξόδων. Διὰ τὸ ἐξωτερικὸν προστίθενται 30 ο/ο ἐπὶ τῆς τιμῆς ἑκάστου.